

HILSCHER REZSŐ
ALAPÍTVÁNY

Vol. 33. (2022) No. 2.

DOI 10.48007/esely.2022.2

chance

Journal of
Social
Policy

C
J
S
P

esély

Társadalom- és
szociálpolitikai
folyóirat

e
s
é
l
y

ISSN 0865-0810

Kiadja a Hilscher Rezső Alapítvány

Szerkesztőségi cím:

✉ esely@esely.org

Főszerkesztő:

DR. CZIBERE IBOLYA

SZERKESZTŐSÉG:

Szerkesztők:

Dr. Czibere Ibolya
Dr. Farkas Zsombor
Dr. Rácz Andrea

Olvasószerkesztő:

Nemes-Zámbó Gabriella

Tördelőszerkesztő:

Juhászné Marosi Edit

Szerkesztőségi titkár:

Dr. Molnár Éva

ISSN 0865–0810

www.esely.org

[DOI 10.48007/esely.2022.2](https://doi.org/10.48007/esely.2022.2)

Megjelenik évente négyszer.

Tartalom

TANULMÁNYOK

- 3** SZŐÖR-FÜLÖP LUCA – CSOBA JUDIT
A jóléti állam kirekesztő mechanizmusai
- 22** MÉSZÁROS ZOLTÁN – HÉRA GÁBOR
Az emberkereskedelem áldozatai és az őket támogató hazai ellátórendszer II.
- 39** DOMBROVSZKY BORBÁLA
A nagyvárosi lakhatási válságra adható önkormányzati reakciók jogi keretei és realitások bemutatása Budapest VIII. kerületének példáján keresztül
- 65** BALOGH KAROLINA
Szubjektív jóllét és szabadidő – A 15–17 évesek szabadidős tevékenységeinek és az étellel való elégedettségüknek összefüggései
- 83** CZIBERE IBOLYA – HUSZTI ÉVA – JUHÁSZNÉ FAZEKAS ZSUZSANNA –
KUKUCSKA ZSUZSA – MOLNÁR ÉVA – NEMES-ZÁMBÓ GABRIELLA
Bizalom és konfliktus – A mozaik családokban élő nők mindennapi konfliktusai a párkapcsolati bizalom összefüggéseiben

A jóléti állam kirekesztő mechanizmusai

A hajléktalanság Foucault hatalomelméletének tükrében

Szőőr-Fülöp Luca
Csoba Judit

SZŐŐR-FÜLÖP LUCA: Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola –
szoorfulopluca@gmail.com

CSOBA JUDIT: Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék –
csoba.judit@arts.unideb.hu

ABSZTRAKT Tanulmányunk célja annak vizsgálata, hogy a jóléti állam által garantált szociális jogok hogyan alakulnak át az elmúlt évtizedben Magyarországon. Az átalakulási folyamat elemzéséhez az egyik legsérülékenyebb társadalmi csoportot, a hajléktalan személyeket érintő szakmai, közéleti és politikai diskurzus vizsgáljuk. E diskurzus néhány részletének elemzésével arra teszünk kísérletet, hogy dokumentáljuk, napjaink Magyarországnak jóléti állama folyamatosan újraértelmezi az állampolgárok elemi jólétének biztosítására irányuló állami felelősségvállalást és a szociális biztonsághoz való jog garanciáit.

Kulcsfogalmak: szociális jogok, kirekesztés, hajléktalanság, hatalom, Foucault

The exclusionary system of the welfare state

Homelessness in the light of Foucault's theory of power

ABSTRACT The primary goal of our present study is to examine how the social rights guaranteed by the welfare state have evolved over the past decade in Hungary. To interpret the process of social transformation, one of the most vulnerable groups of the marginalized, homeless people, and the professional, political, and public discourse targeting the aforementioned group, are analysed. Via further investigating the discourse, we aim to document how the welfare state in contemporary Hungary constantly redefines the state's responsibility to ensure the basic well-being of its citizens in order to guarantee the right to the individual's social security.

Keywords: social rights, social exclusion, homelessness, theory of power, Foucault

BEVEZETÉS

A szegénység mint társadalmi jelenség a jóléti államok minden törekvése ellenére, úgy tűnik tartósan velünk él. Az elmúlt évtizedben bekövetkezett gazdasági, társadalmi, politikai változások az egyenlőtlenségi viszonyok kezelése során a huszadik század második felében elért eredményeket megkérdőjelezzik, és számos európai országban egyre mélyítik a társadalmi csoportok közötti távolságot (Bönke – Schröder 2015, Gábos et al. 2021).

A rendszerváltást követően kialakuló liberális piacgazdaság Magyarországon is növelte azoknak a háztartásoknak a számát, amelyek perifériára szorultak, miközben a jóléti ellátások jövedelemhiányt kompenzáló rendszere folyamatosan szűkült, az ellátások ideje rövidült, a támogatási küszöbök emelkedtek és a támogatások reálértéke csökkent.

Az ezredfordulót követő gazdasági válságok hatására a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázata által érintettek aránya 2007-ben 28,2% volt, ez az arány 2012-ig 34,8%-ra nőtt (Csoba 2014, Váradi 2015, KSH 2004–2020). A peremhelyzetbe sodródott csoportok kitörési lehetősége korlátozottá vált. Ennek okai közé nem csupán a munkaerőpiac szűkülése és a jelentős arányú munkanélküliség és jövedelemhiány sorolható, hanem az elmúlt évtizedben a kirekesztett csoportokra irányuló egyre erősebb stigmatizáció és a társadalomból való kiszorulás individuális okainak előtérbe helyezése is (Walker 2016, Szikra 2018, Ladányi 2020). A politikai diskurzus által generált negatív társadalmi megítélés az utóbbi években felerősödött, s a domináns politikai ideológiához illeszkedő szakpolitikai döntések egyre kevésbé garantálták a kiutat a peremhelyzetű csoportok többsége számára.

Foucault ezt a jelenséget úgy írja le, hogy a kirekesztés mechanizmusa beépültek a társadalomba és a megbélyegzés a közgondolkodás részévé vált (Felber 2007).

Ferge Zsuzsa szerint a 2010 óta eltelt időben kormányintézkedések szintjén jelentek meg a szegényeknek ártó, a közép- és felső osztályoknak kedvező intézkedések (Ferge 2018). Csillag és Szelényi szerint posztkommunista tradicionalizmusról beszélhetünk, melynek fő ismertetőjelei – mint az érdemtelen szegények kirekesztése, vagy az etatizmus – megtalálhatóak az Orbáni politikában (Szelényi – Csillag 2015). Ladányi (2020) szerint negatív redistribúció fedezhető fel a társadalombiztosítási törvény átforgalmazásában, vagy a hajléktalanokat vegző törvény (2018. évi 178. korm. rendelet) deklarálásában.

A hazai szociális ellátórendszer fokozatos átalakítása miatt az elszegényedő társadalmi csoportok támogatása korlátozottá, a szociális biztonság bizonytalanná, az elemi jólét hiánya általánossá vált (Gyulavári – Krémer 2004, Szelényi – Csillag 2015, Szikra 2017, Scheiring 2018).

Tanulmányunk célja annak vizsgálata, hogy a jóléti állam által garantált szociális jogok hogyan alakulnak át az elmúlt évtizedben Magyarországon. Az átalakulási folyamat elemzéséhez az egyik legsérülékenyebb társadalmi csoportot, a hajléktalan személyeket érintő szakmai, közéleti és politikai diskurzust vizsgáljuk, s arra teszünk kísérletet, hogy e diskurzus néhány részletének bemutatásával dokumentáljuk, napjaink Magyarországon a jóléti állama hogyan értelmezi újra az állampolgárok elemi jólétének biztosítására irányuló állami felelősségvállalást, és hogyan vonja vissza a szociális biztonsághoz való jog garanciáit. A célcsoport választását az is indokolja, hogy a Foucault által elemzett megbélyegzési mechanizmus a hajléktalanokra vonatkozóan a közpolitikai és közéleti kommunikációban fokozatosan erősödő és jól követhető (Felber 2007). A hajléktalanság tematizálását és a közéleti diskurzus fókuszába kerülését a 178/2018. (X. 2.) Kormányrendelet (továbbiakban „hajléktalan törvény”) indította el. A „hajléktalan törvény” értelmében az a személy, aki életvitelszerűen közterületen tartózkodik, szabálysértést követ el. A Kormányrendelet életbe lépésével a hajléktalan személyek térbeli kirekesztése olyan szintre lépett, amely a kritikus szakértők szerint alkotmányellenes (TASZ 2019). Mivel a témával kapcsolatban megfogalmazódó hozzászólások jól tükrözik a véleményalkotók értékrendszerét, a célcsoporttal kapcsolatos diskurzus elemzése lehetőséget kínál a szociális jogok átalakulásával kapcsolatos rövid helyzetelemzésre.

A KUTATÁS ELMÉLETI KERETEI: FOUCAULT ÉS A HATALOM

Foucault 1970 és 1975 közötti időszakban született írásai és 1979-es előadása kiváló elméleti és fogalmi keretet kínálnak elemzésünk számára. Ebben a korszakban a szerző a modern társadalom fegyvelmező mechanizmusait kutatta, és elemzései során a hangsúlyt a hatalom mindennapi kivételére helyezte (Fekete – Szigeti 2005). Ennek megfelelően az általa vizsgált szervezeti keretek közé tartozik a katonaság, az elmeegőgyintézet, vagy a büntetés és börtön kapcsolata. Célszerű felhívni a figyelmet arra, hogy a szerző a modern társadalomban megjelenő hatalmat nem tartja eredendően károsnak, a negatív hatalom mellett megkülönböztet pozitív hatalmat is. Míg a negatív hatalom a megítélése szerint párhuzamba hozható az erőszakkal és olyan viselkedési formákkal, amelyek másokat bármilyen formában megsértenek, a pozitív forma alkalmas pl. innovatív cselekvési alternatívák kialakítására (Felber 2007). Foucault 1979-es Stanford egyetemen tartott előadása kiemelten fókuszál a pozitív hatalom gyakorlására, ami megítélése szerint a jóléti állam peremhelyzetű csoportok társadalmi integrációjára irányuló szerepével hozható összefüggésbe.¹ Zétényi (2005) szerint Foucault pozitív tartalommal bíró „pásztori hatalmának” megléte a modern államhatalmak esetében arra irányul, hogy a vezetők kialakítsák a megfelelő jólétet és magas életszínvonalat. Ebben a kontextusban a hatalom nem az alávetés, hanem a felemelés, a társadalmi integráció eszköze lehet. A hatalom fogalmának e foucault-i értelemben tárgyalt kettős jellege alkalmas arra, hogy napjaink hatalommal rendelkező jóléti államának a peremhelyzetű csoportokkal kapcsolatos megnyilvánulásait elemezzük, s a pozitív, illetve negatív hatalom, a „felemelés”, illetve az „alávetés” dimenziójában objektív képet rajzoljunk.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK: HAJLÉKTALANOK ÉS A HATALOM

A foucault-i pozitív és negatív hatalom fogalmakat alkalmazva a továbbiakban arra teszünk kísérletet, hogy a jóléti állam szerepvesztését (szereptévesztését) és a hatalmi alávetés megnyilvánulási formáit a hajléktalanokra vonatkozóan megvizsgáljuk. A tanulmány által szabott keretek között a hajléktalan személyekkel kapcsolatban néhány meghatározó, közvéleményformáló médiumban megjelenő tartalmakat elemzünk. Úgy véljük, hogy a médiumokban megjelenő képek, értékek, megfogalmazások mentén a „felemelés”, illetve „alávetés” folyamata jól megragadható. Az elemzés során a következő két központi kérdésre keressük a választ:

1.) *A Foucault által tárgyalt negatív, illetve pozitív hatalomhoz kötött állami szerepvállalás megjelenik-e és ha igen, akkor milyen formában a médiumok által közölt tartalmakban?*

Az elemzés során azt vizsgáljuk, hogy a médiumok pozitív vagy a negatív hatalomfogalom mentén tematizálják a hajléktalanokat mint a társadalom peremén élő, az egzisztenciális bizonytalanságot, a szegénységet leginkább megjelenítő célcsoportot. Az eredmény elvezet

¹ 1. *A pásztor hatalmat egy nyáj, és nem egy terület felett gyakorol. A pásztor összegyűjti és vezeti nyáját, azaz a nyáj létezése a pásztor jelenlétének és cselekedeteinek függvénye. A pásztor feladata nyájának üdvözülését biztosítani. Nemcsak az a teendő, hogy veszély esetén a nyáj egészét megvédje (akár életének feláldozásával is), hanem hogy mindenkit (omnes) és egyenként (singulatim) folyamatosan részesítsen gondoskodásában. (Ennek természetesen szükséges feltétele, hogy tudja, mi történik az egyes emberekben, hogy azok legbensőbb titkait is önként feltárják – innen az egyénítő jelleg.) A pásztor minden cselekedetének nyája boldogulását kell szolgálnia.” (Zétényi idézi Foucault-t 2005: 4)*

bennünket annak felismeréséhez, hogy napjaink Magyarországon a jóléti állam a peremhelyzetű csoportok integrálása során melyik foucault-i hatalommodellt követi.

2.) *Milyen különbségek találhatóak a kormánypárti, illetve az ellenzéki sajtó kommunikációjában?*

Az elemzésbe bevont médiumok kiválasztásakor törekedtünk arra, hogy kormánypárti és ellenzéki források is bekerüljenek a mintába. A minta összetételének kialakításakor az a szempont is vezetett bennünket, hogy megtudjuk a médiumok két típusában (kormánypárt, ellenzék) milyen hasonlóságok és eltérések vannak a negatív hatalom gyakorlásra irányuló megfogalmazások tekintetében. Mennyire általános a hajléktalanokkal kapcsolatban a negatív hatalom fogalmának megjelenítése? A hatalommal rendelkezők (kormánypárt) és a hatalommal nem rendelkezők (ellenzék) médiumai a hajléktalanokkal kapcsolatban egyaránt a negatív hatalmat jelenítik meg (konszenzusos alávetés), vagy csak a hatalommal rendelkezőkre jellemző az alávetés elfogadása (konfliktusos alávetés).

MÓDSZER ÉS MINTA

A kutatási kérdések vizsgálatára Krippendorff tartalomelemzési módszerét alkalmaztuk (Krippendorff 1995). Mivel ennek a módszernek a születése a sajtókutatással kapcsolódott össze, úgy véltük, az általunk mintába emelt médiumok tartalmának elemzésére is alkalmas lesz a kulcsfogalmakat kereső, azok tartalmát értelmező és kontextusba helyező módszer.

A mintavétel során Krippendorff (1995) klaszteres egységét alkalmaztuk, s a klaszterkritérium kiválasztásakor a médiumok politikai kötődése került fókuszba.

A Mérték Műhely 2016-ban kiadott tanulmánya szerint a 2008-as gazdasági válságot követően jelentősen csökkent a reklámpiac forgalma. A 2010-ben ratifikált médiatörvény tovább nehezítette a piaci helyzetet, és jelentős változást eredményezett a hazai médiavállalatok szerkezetében. A kedvezőtlen szabályozás miatt kialakult piaci nehézségekkel szembesülve számos külföldi befektető felszámolta magyarországi érdekeltségét. A vezető nélkül maradt médiumok jelentős része 2016-ra kormányközeli személyekhez és cégekhez került (Mérték Műhely 2016). Chomsky és Hermann (1988) propaganda modellje szerint a média ebben a helyzetben a hatalomnak, tehát a politikai vezetőknek a szócsövévé válik. A médiumok közbeiktatásával a hatalom jelentős befolyással rendelkezik a társadalom felett, hiszen uralja a diskurzust és a tömegmédiát. Az ellenzéki médiumok kiszorulása pedig azt eredményezi, hogy a társadalom tagjai nehezebben férnek hozzá más jellegű hírforrásokhoz, s így a valóságról alkotott képük elveszíti az objektivitását. A média a társadalom számára egy határozott érték-tartalmat közvetítő virtuális valóságot teremt. A kormányközeli és ellenzéki hátterű médiafelületek mintába emelése lehetővé tette számunkra, hogy a peremhelyzetű társadalmi csoportokkal kapcsolatban a közvéleményben formálódó vélemény rétegeit feltárjuk, az alávetés konszenzusos, vagy konfliktusos jellegének mértékét és formáit megismerjük.

Az elmúlt évtizedekben az írott sajtó alapvetően háttérbe került, mivel a digitalizáció miatt megváltoztak a médiafogyasztási tendenciák. Az információszerezésben az online hírközlésre helyeződött át a hangsúly (Bajomi 2010). Ennek megfelelően elemzési egységnek olyan újságcikkeket jelöltünk meg, amelyek különböző online platformokon publikáltak. Az elemzésbe bevont újságcikkek gyűjtés során a kétlépcsős mintavételt alkalmaztunk. Elsődleges

mintavételi egységként a médiumok politikai meghatározottságát – kormánypárti, ellenzéki – választottuk. A közmegítélés és önbesorolás mellett az alminták képzése során a médiumok finanszírozási forrásait tekintettük mérvadónak. Ha kormányközeli cég vagy személy a működtetője az online hírportálnak, akkor a kormányközeli csoportba soroltuk, ha a működési forrás háttérben inkább közösségi támogatás, illetve a szabadpiacról származó reklámbevétel áll, akkor a médiumot ellenzéki hírforrásként azonosítottuk.

A főváros és vidék politikai megosztottsága miatt mintavételi szempontként a területi dimenziót is bevontuk, és az országos hírportálok mellett regionális hírportálokat is elemeztünk. Az 1. sz. táblázat e két mintaválasztási kritérium szerint mutatja be a az elemzett hírportálokat.

1. táblázat

A mintába választott online médiumok földrajzi és politikai szempontok szerinti megoszlása

	Országos	Regionális
Kormánypárti	ripost.hu, 888.hu	haon.hu, dehir.hu
Ellenzéki	Mérce.hu, 444.hu	X

Forrás: Saját szerkesztés

A mintavétel második lépcsője a kiválasztott médiumokon belül az elemzési egységek meghatározására irányult. Ennek kiválasztásához egy esetet² leszámítva, a Google keresőt használtuk, melynek felületére a hajléktalan kulcsszót, illetve a médium nevét írtuk be. A mintavétel során a 2010–2020 közötti tízéves intervallumot vizsgáltuk s a 2. táblázatban kapott eredményhez jutottunk. A mintába kerülő cikkek kiválasztására véletlen generátorral került sor.

2. táblázat

A kulcsfogalmakra alapozott szűrő beállításával 2010. augusztus 1. és 2020. augusztus 1. között a Google felületen elért találatok száma és a mintába került cikkek száma

Hírportál neve	Összes találat száma	A mintába került cikkek száma
444.hu	100	10
Mérce.hu	97	10
Ripost.hu	16	10
888.hu	12	10
Haon.hu	33	10
Dehir.hu	29	10

Forrás: Saját szerkesztés

² Ripost

A HAJLÉKTALANOKRA VONATKOZÓ KULCSFOGALMAK A MÉDIUMOKBAN FOLYÓ DISKURZUSOKBAN

Az elemzés során a Foucault-tól kölcsönzött felemelésre (pozitív hatalom) és alávetésre (negatív hatalom, stigmatizáció) irányuló fogalmakat igyekeztünk párhuzamba állítani a médiumok elemzése során kiválasztott kulcsfogalmakkal. A kulcsszavak kialakításánál arra törekedtünk, hogy az eredeti foucault-i kontextusban megjelenő fogalmakhoz olyan jelenkori szinonimákat kapcsoljunk, melyek a mintába került médiumok cikkeiben fellelhetők³.

A fentieket figyelembe véve a következő öt vizsgálati dimenzió mentén törekszünk a megfelelő kulcsfogalmak kiválasztására annak érdekében, hogy a két kutatási kérdésünkre – negatív vagy pozitív hatalom, kormánypárti, illetve ellenzéki médiumok értékrendszere – megfelelő választ adhassunk.

Hatalmi alávetés indokai

Kirekesztés formája – fizikai megjelenés

Hatalom és kirekesztés – lelki megjelenés

Hatalommal szembeni ellenállás

Manipuláció, mint meggyőzési szándék

3.1 A hatalmi alávetés indokai

A hatalmi alávetés indokai Foucault 1970 és 1975 közötti munkásságban két pillérré épülnek. Egyfelől a szegényekre irányuló stigmatizációról tesz említést, másfelől a szegényektől való félelmet hangsúlyozza.

„Szigor tapasztalható a szegényekkel szemben, a tanúvallomások összehangolt elvetése, a kölcsönös bizalmatlanság, a gyűlölet és a félelem.” (Foucault 1990: 46)

Foucault a Felügyelet és Büntetésben (1990) az 1782 és 1789 közötti időszakra reflektál, amikor a polgári társadalom kialakulásával párhuzamosan az új gazdasági, társadalmi modellbe beilleszkedni nem tudó szegényekkel szembeni perek gyakoriak lettek, és a társadalomban elterjedt a bűnbakképzés. Foucault a fenti idézetten túl, több olyan esetet is közöl, ahol meglátása szerint igazságtalanság sújtotta az elesetteket, mert nem a rendszerszintű változások áldozataként, hanem okaiként, bűnöseiként éri őket a büntetés. Elemzésünkben relevánsnak tartjuk a Foucault által bemutatott társadalmi jelenség (szegények büntetése, alávetése) és a hajléktalanokat érintő társadalmi megítélés közötti párhuzamot, s ennek megfelelően alakítottuk ki a médiumokban szereplő tartalmak elemzéséhez a következő kulcsfogalmakat:

³ Ahol Foucault fogalma a médiatartalmak elemzéséhez létrehozott kulcsszavak meghatározásakor nem igényelt átalakítást, mert napjainkban is elterjedt és hasonló értelemben használt fogalomról van szó, ott a kulcsszavak meghatározásakor meghagytuk az eredeti fogalmakat.

3. táblázat

Hatalmi alávetés indokai és a tanulmányban alkalmazott kulcsszavak

Kulcsszavak a „Felügyelet és Büntetés” c. írásban	Tanulmányban alkalmazott kulcsszavak
szegény	hajléktalan
félelem	félelem

Forrás: Saját szerkesztés

3.2 A kirekesztés formája – fizikai megjelenés

„Büntetéssel sújtják ezeket az árnyakat, amelynek az a funkciója, hogy a tettetést olyan emberré tegye, aki nemcsak élni kíván, hanem képes is élni, tiszteletben tartva a törvényt, és gondoskodni tud szükségleteiről; megbüntetik őket, gondos büntetéssel, amely, habár megtorolja a bűnt, módosítható (lerövidülhet vagy adott esetben meghosszabbodhat) aszerint, ahogy az elítélt viselkedése változik; azokkal a „biztonsági rendszabályokkal” büntetik meg őket, amelyek a büntetés velejárói (kitiltás, felügyelet, gyámság, kötelező orvosi kezelés) s amelyeket nem a törvénysértés megtorlására szánnak, hanem az egyén ellenőrzésére, hogy semlegesítsék veszélyes mivoltát, megváltoztassák bűnöző hajlamait, s ez csak akkor szűnik meg, ha bekövetkezett a változás.” (Foucault 1990: 12)

A 178/2018. (X. 2.) Kormányrendelet, amely a hajléktalanok kriminalizálásra irányul, egyik eleme, hogy a hajléktalan személy – felszólítást követően – vegye igénybe a szállók szolgáltatását. A hatalom a hajléktalan személyek opcionális tartózkodási helyének a menedékhelyeket, illetve hajléktalanszállókat jelölte meg. A kormányzati modell a hajléktalanság problémájának hatékony kezelése helyett a hajléktalan személyek izolálását, a problémásnak tekintett csoportnak a társadalomtól való elkülönülését preferálja. A társadalmi jelenségek izolálásának lényege, hogy ha a jelenség nem érzékelhető, akkor léte tagadható, vagy legalábbis vitatható.

2018-as „hajléktalantörvény”, ami kriminalizálja a hajléktalanok köztéren való tartózkodását, értelmezésünkben azonosítható a kirekesztés fizikai megjelenésével, és a foucault-i helyki-jelölés negatív hatalmat megjelenítő fogalmaival állítható párhuzamba:

„Kizárás, – Kiutasítás, – Megfosztás, – Örültek, szegények deviánsok kizárása vagy helyhez kötése.” (Foucault 2015: 15)

A hajléktalan személyek életvitelének szabályozására 2010 óta fokozatosan erősödő figyelem irányul. Különösen nagy hangsúlyt kapott a kérdés Budapesten, ahol a Fővárosi Közgyűlés 2013 novemberében elfogadta a 77/2013. (XII. 3.) sz. rendeletet, amelyben kijelölték azokat a területeket, ahol a hajléktalanok életvitelszerű közterületi tartózkodása szabálysértésnek minősül. Bár a Kúria 2015. január 20-án közzétett határozatával megvizsgálta és törvénysértőnek találta a kijelölt közterületekről való kitiltást, a hajléktalanok megítélésére a közvéleményben ezek a tiltásra, büntetésre irányuló kezdeményezések nagy – többnyire megosztó – hatással voltak.

4. táblázat

A fizikai kirekesztés formái és tanulmányban alkalmazott kulcsszavak

Kulcsszavak a „Felügyelet és Büntetés” c. írásban	Tanulmányban alkalmazott kulcsszavak
Helyhez kötés és helykijelölés	közterületről való kitiltás hajléktalanszálló, szálló

Forrás: Saját szerkesztés

3.3 A hatalom és kirekesztés – lelki megjelenés

„Már nem csupán a törvénytörések lesznek a tárgyai, hanem az egyének is; nem azért, amit elkövettek, hanem azért, amik; amik lesznek és amik lehetnek.” (Foucault 2015: 13) Foucault a fenti definíciót a francia büntetésvégrehajtás keretébe helyezi, szerinte nem a cselekedetet bünteti a hatalom, hanem a bűnt elkövető személyt. „...a bírók lassan ugyan, de egy igen megszire visszanyúló folyamat eredményeképp már nemcsak a bűn, hanem a bűnözők »lelke« fölött is ítéletet mondtak.” (Foucault 2015: 13). A bűnöst összemosás a bűnrel, a folyamat negatívan hat az egyén életvitelére, a megbélyegzés társadalmi kirekesztéshez vezet.

Jóllehet a médiában több alkalommal is elindultak viták a hajléktalanok büntetésével kapcsolatban, s számos közéleti személy felhívta a figyelmet arra, hogy az elmúlt évtizedek veszteségeit nem lehet normaszegőként kezelni (Solt 1998), a jogalkotói közeg szigora mit sem változott. Annak ellenére nem, hogy a társadalom jelentős része elismeri, hogy „büntetőjogi (szabálysértési jogi) szankcióval olyan magatartásokat szokás sújtani, amelyeket vagy szándékosan követnek el, vagy kellő gondossággal elkerülhető lett volna. De a társadalom peremén való lét nem ilyen.” (Ésik 2018)

Mindezeknek megfelelően a kirekesztés lelki megjelenésének dimenzióihoz olyan kulcsszavakat kapcsolunk, amelyek a szóbeli megkülönböztetés társadalmi és egyéni következményeire, lelki aspektusaira irányulnak.

5. táblázat

Hatalom és kirekesztés lelki megjelenése és a tanulmányban alkalmazott kulcsszavak

Foucault fogalmai a „Felügyelet és Büntetés” c. írásban	Tanulmányban alkalmazott kulcsszavak
megvetés, bűn, bűnöző	bűnöző
lelki alávetés, megbélyegzés, ítélet	reménytelenség

Forrás: Saját szerkesztés

3.4 Hatalommal szembeni ellenállás

„Ne félj, kezd csak el a beszédet; mi majd megmutatjuk neked, hogy a diskurzust törvények rendszere szabályozza; hogy régóta várunk már felhangzására; hogy helyet biztosítottunk neki, amely megtiszteli, de le is fegyverzi; és ha van benne némi hatalom, valami erő, akkor azt tőlünk és csakis tőlünk kapja.” (Foucault 1991: 869)

A diskurzus rendjének a nyitó mondatai Foucault azon elméletére épülnek, melynek központi állítása: aki hatalommal rendelkezik, az uralja a diskurzust is. Foucault a vizsgált időszakban a hatalom forrását politikai erőkhöz köti. A politikai erők azonban a hatalommal szembeni ellenállásban is megmutatkozhatnak, s ha a törvények közmegegyezésre épülnek, s nem csupán egy szűk, politikai csoport érdekeit képviselik, akkor azok alkalmasak arra, hogy a mindenkori közpolitika kontrolljában az alapjaként szolgáljanak.

Ennek a dimenzióknak az elemzések ezért olyan fogalmakat emeltünk ki, amelyek a közösség érdekeivel szembemenő közpolitikai döntéshozást és az erre alapuló cselekedeteket bírálják. A vizsgált téma szempontjából idesorolható a hajléktalan embereket célzó szociális ellátások hiányossága, illetve e hiányosságok kiváltó okainak – nemkívánatos társadalmi következmények miatti – elutasítása.

6. táblázat

Hatalommal szembeni ellenállás és a tanulmányban alkalmazott kulcsszavak

Foucault fogalmai a „Felügyelet és Büntetés” c. írásban	Tanulmányban alkalmazott kulcsszavak
Hatalom	Törvény
Szabályozás eredményei	Megtelt

Forrás: Saját szerkesztés

3.5 Manipuláció mint meggyőzési szándék

„Am az alkalmazási pontok változhatnak, a szerep, a funkció megmarad; és az eltolódás elve szakadatlanul működik. E szintkülönbség radikális eltüntetése nem lehet más, csak játékos manipuláció, utópia vagy szorongás.” (Foucault 1991: 873)

Foucault a manipuláció jelenségére a hatalmon lévő politikai csoportosulás stratégiájaként tekint. A hajléktalanokkal szembeni intézkedések (hajléktalantörvény) bevezetésekor a hatalom által meghatározott diskurzus azt a célt szolgálja, hogy a társadalom tagjait meggyőzze, döntése a közjó érdekében történik.

Ahhoz, hogy a hatalom által meghatározott diskurzusban a manipuláció vizsgálható legyen, a „köz” érdekeire való hivatkozást emeltük ki és a médiatartalmakban az ehhez kapcsolódó fogalmakat kerestük.

7. táblázat

Manipuláció mint meggyőzési szándék és a tanulmányban alkalmazott kulcsszó

Foucault fogalma a „Diskurzus Rendje” c. előadásában	Tanulmányban alkalmazott kulcsszó
Manipuláció	Köztér

Forrás: Saját szerkesztés

4. A HAJLÉKTALANOK „FELEMELÉSE”, ILLETVE „ALÁVETÉSE” A MÉDIUMOKBAN FOLYÓ DISKURZUSOKBAN

A tartalomelemzés során a mintába emelt cikkeket elemezve a kulcsszavak megjelenésének gyakoriságát és a kulcsszavak alkalmazásának kontextusát vizsgáltuk.

4.1 Hatalmi alávetés indokai

A szegényekkel kapcsolatban megfogalmazott foucault-i hatalmi alávetés pillérei – stigmatizáció, félelem – rendszeresen megjelennek a hajléktalanok kontextusában is a mintába vont elemzési egységekben:

„A környéken élők arra panaszkodnak, hogy esténként félnek arra közlekedni és hogy elviselkettőkör, be vannak állva a tablettás, kannás bortól. Nap mint nap látom, hogy égetik a kábelt, érzem a bűzét, félünk, hogy egyszer minden felgyullad” (Ripost 2020 07:09). Az idézett szövegek mindkét esetben olyan civilektől származnak, akiknek lakóhelyük közelében hajléktalan emberek tartózkodnak. A félelem mint a kirekesztés indítéka nem egyedülálló a hajléktalan emberekkel szemben. A Menhely Alapítvány (2002) tanulmánya az alábbi esetet szemlélteti: A „...tartózkodás, félelem még akár természetesnek is tekinthető. Ez a félelem azonban meg gondolatlan lépésekre sarkallhat. Nemegyszer előfordult, hogy a hajléktalan emberek eltávolítására olyan módszereket találtak ki, mint a bűvőhely felgyújtása, a forró vízzel vagy egyéb vegyszerrel történő leöntés. Ezek komoly veszélyeket hordoznak.” (Menhely Alapítvány 2002: 21). Annak ellenére, hogy a félelem nem minden esetben jár együtt olyan súlyos következményekkel, amelyekről Menhely Alapítvány tesz említést, figyelembe kell vennünk Allport (1977) negatív előítéletekre vonatkozó fokozatosság skáláját. Ennek értelmében a legenyhébb jellegű elutasítás is magában hordozza a legdrasztikusabb lépések (fizikai agresszió stb.) esélyét.

A szegényekkel kapcsolatban megfogalmazott foucault-i hatalmi alávetés mindkét dimenziója (stigma, félelem) egyértelműen megjelenik a hajléktalanok esetében is a mintába vont médiatartalmak elemzésekor. A tartalomelemzés során elsődlegesen a félelem kerül középpontba, de a vélt vagy valós tapasztalatokon alapuló félelmek az elemzett cikkekből olvasható megnyilatkozások többségében stigmává erősödnek.

Jelentős különbség van azonban a kormányközeli és az ellenzéki médiumok által közölt tartalmak között. A félelem szó összesen nyolc alkalommal lelhető fel az elemzési egységekben, s az előfordulások kivétel nélkül kormányközeli cikkekhöz köthetők. A kormányközeli

média rendszeresen alkalmazta a hatalomi alávetés indokaként a valós, vélt, vagy gerjesztett félelmet a szegényekkel, hajléktalanokkal szemben.

A hatalom által keltett és felerősített félelmek mindamellett, hogy jelentős mértékben hozzájárulnak a hajléktalanokkal kapcsolatos stigmák erősödéséhez, kriminalizálják is a hajléktalanok csoportját, s erősítik annak a hatalomnak elfogadását, amely vállalja a „probléma”, azaz a félelem megszüntetését.

4.2 A kirekesztés formája – fizikai megjelenés

A helykijelölés, illetve a közterek használatától való megfosztás vagy a kiutasítás a foucault-i kategóriák szerint a negatív hatalom megnyilvánulási formájának tekinthető. A hatalmi alávetés indokaiból következik, hogy azokat a személyeket és csoportokat, akik az elnyomott pozícióba kerültek, a kirekesztés differens aspektusai érintenek. Az elemzés során megkülönböztettük egymástól a kirekesztés lelki és fizikai tényezőit. Ebben a pontban a fizikai vetületet vizsgáljuk. A fizikai kirekesztés elemzésekor a mintába vont cikkek esetében azokat a kulcsszavakat kerestük, amely a hajléktalan személyek helykijelölésére vonatkoznak. A tanulmányban a fizikai kirekesztés vizsgálatához a hajléktalanszálló, szálló kulcsszavakat alkalmaztuk.

Az elemzési egységekben a következő módon alakult a kulcsszavak megoszlása. A leggyakrabban történő említés a szállóhelyre vonatkozott. Ez a kifejezés 29 cikkben jelent meg médiaforrásonként a következő gyakorisággal: Mércse.hu 7; Haon.hu 6; Dehir.hu 6; 444.hu 5; Ripost.hu: 3; 888.hu: 2

A fogalom megjelenésének gyakorisága mellett döntő fontosságú volt az elemzés során a meghatározás kontextusának vizsgálata is: kirekesztő (alávetés), vagy a kirekesztést bíráló (felemelés) környezetben jelent meg a „szálló” fogalma.

A legtöbb esetben a cikkek eltérően alkalmazták a (hajléktalan)szálló kifejezést. Ellenzéki médiumokban megjelent elemzési egységek alapvetően az ellátórendszert, a helyhez kötés formáját és működését bírálták:

„A nappali melegedők már 110-115 százalékos kihasználtsággal működnek, mondta Lőrincz az MTI-nek.” (444.hu 2017 01:07)

„A szálláshelyeken sokszor méltatlanok a körülmények, sok helyen még arra sincsen pénz és lehetőség, hogy az élőködőktől, tetvektől és poloskáktól mentesítsék az intézményeket.” (Mércse.hu 2018 10:31)

A 444.hu-tól idézett cikk a szállók túlterheltségére utal, amelyek abban az esetben is menedékhelyet igyekeznek biztosítani, ha már nincs elegendő férőhely. A mércse.hu-tól származó szöveg pedig rámutat azokra a körülményekre, amelyek a hajléktalan embereknek „jutnak.” Hasonló körülményekről számolt be egy érintett:

„Na, amikor bementem, szétnéztem – nem is tudom, mihez hasonlítsam, mint egy gettó – mondtam, hogy én itt nem maradok (...) De tele volt poloskával, nem lehetett megmaradni. Inkább kimentünk a szigetre, ott kulturáltabbak körülmények között voltunk. Volt hálósákunk, takarónk, moshattunk, volt lehetőség fürdeni, mindenünk tiszta volt (...)” (Kovács 2019: 128–129) Az ellenzéki cikkek tükrében az olvasóhoz az az információ jut el, hogy a körülmények nem megfelelőek a szállón. Ésszerű döntésnek tűnik, hogy a hajléktalan emberek a fizikai és térbeli kirekesztés fent bemutatott formái helyett az utcát vagy a köztereket választják.

Kormánypárti oldalról eltérő kontextusban jelenik meg a szállók bemutatása és nyilatkozataik során egyértelmű megállapítást nyer, hogy a szociális ellátórendszer megfelelően működik. Kósa Lajos, a Fidesz országgyűlési képviselője az alábbi módon látja a hajléktalanok életvitelszerű utcai tartózkodását: „Amikor egy hajléktalanhoz ért, megállt, és az ablakon kihajolva kezdett beszélgetni vele. Miután a férfi elárulta, hogy az utcán alszik, Kósa közölte, az nagy butaság, mert a hajléktalanszállón is van hely” (444.hu 2018 03:06). Hasonló álláspontot képviselnek a kormánypárti médiumokból származó elemzési egységek is:

„Kiemelték, hogy minden hajléktalannak jut elegendő hely, az intézményekben fűtött szobát, ágyat, meleg ételt, egészségügyi ellátást és tisztálkodási lehetőséget biztosítanak.” (Dehir 2018 11:17) „Mindenkin segít a kormány a hidegben.” (888.hu 2018 01:12)

Összegezve, a kormánypárti cikkek tartalma összecseng a Kósa Lajostól idézett megállapítással: a szociális ellátórendszer a hajléktalanok esetében is megfelelő mennyiségi és minőségi ellátást tud biztosítani. Az ellenzéki és kormánypárti cikkekben a hajléktalanellátással kapcsolatban két, egymásnak merőben ellentmondó valóság jelenik meg. Az ellenzéki újságok kommunikációjukban a negatív hatalom megjelenési formáit – helyhez kötés, izolálás, alacsony színvonalú vagy elégtelen ellátás – emelik ki, míg a kormányközeli médiumok sem mennyiségi, sem minőségi szempontból nem látják problémásnak az ellátórendszer működését. A hajléktalanellátás jelenlegi formáját – a rendszer izolált, kirekesztő és alacsony színvonalú szolgáltatásai ellenére – a hatalom pozitív megnyilvánulási formájának tekintik, amely segít a hajléktalanok felemelésében.

4.3 Hatalom és kirekesztés – lelki megjelenés

Foucault értelmezése a hatalom és kirekesztés lelki vetületének az esetében arra irányul, hogy azok a fogalmak, amelyekkel a hatalom a kirekesztettek cselekedeteit minősíti, milyen visszhangra találnak az elkövetőben (ez esetben a hajléktalan emberben).

Simone de Beauvoir (1969) szerint, az egyén olyanná lesz, amilyenné a környezete szeretné, hogy váljon.

„...az emberi egyed nem pusztán testként ismeri meg és teljesíti ki magát, hanem különböző tabuknak és törvényeknek alávetett testként.” (De Beauvoir 1969: 58)

Ha egy hajléktalan személy rendszeresen pejoratív és negatív fogalmak körében létezik, ő maga is ilyenné alakul. Foucault a lelki alávetést forrását a megvetésben látja, amelyhez a kulcsfogalmak meghatározásakor a megvetés tárgyának markáns megjelenési formáját, a bűnöző fogalmat társítottuk. A lelki alávetéshez a reménytelen fogalmat kapcsoltuk, ezzel is utalva a hajléktalan személyek mentális stabilitását próbára tevő kilátástalan helyzetre.

A negatív hatalom ilyen erős megnyilvánulása, amelyben reménytelen helyzetűnek, vagy bűnözőnek minősítik a hajléktalanokat, rendkívül káros hatással van az érintett egyénekre.

A vizsgált fogalmak előfordulása a mintában mennyiségi szempontból ugyan szórványosnak tekinthető (2 alkalom), de a szavak előfordulásának formája, és a „bűnöző” szó véleményformálásban betöltött súlya mindenképpen figyelemre méltó. A bűnöző szó mindkét esetben kormányközeli cikkben jelenik meg. Az egyik cikk tartalma kifejezetten súlyos következmé-

nyeket vetít előre. A publikációban szereplő történet szerint egy hajléktalan ember bűnt követetett el, aminek a következményeként a cikk szerzője „hajléktalanbűnöző”-nek nevezi az elkövetőt. A „hajléktalanbűnöző” kifejezés megfogalmazása és a médiában való megjelentetése igen veszélyes, és az egész csoportra nézve rendkívül stigmatizáló. Hazánkban pár évvel ezelőtt alakult ki egy hasonló stigmatizáló szókapcsolat: a cigánybűnözés. Juhász (2010) tanulmánya felhívja a figyelmet arra, hogy a szókapcsolat mindamellett, hogy szenzációhajhász, az érintett csoport nyílt kirekesztésének megnyilvánulási forrása. Nincs ez másként a hajléktalanok stigmatizációja és kirekesztése esetében sem.

A hatalom és kirekesztés második fogalma, a reménytelen kifejezés – ami sok vonatkozásban passzív viszonyulást fejez ki, vagyis a dolgok megtörténnek vele, nincs lehetősége a történések befolyásolására – nem jelent meg az elemzett szövegekben. Ugyanakkor az aktív viszonyulást kifejező „bűnöző” fogalom a kormánypárti médiákban két alkalommal is előfordult, míg az ellenzéki kötődésű médiumokból mintába választott szövegekben nem fordult elő. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy a negatív hatalom megnyilvánulásának lelki dimenziói mind az ellenzéki, mind a kormánypárti kötődésű cikkeken nagyon kevés figyelmet kaptak.

4.4 Hatalommal szembeni ellenállás

A Foucault-féle pluralisztikus hatalomfelfogásban a hatalomnak nincs egyértelműen azonosítható központja. A hatalmat mint erők viszonyát kell elképzelnünk, ahol minden ember egyszerre alanya és tárgya is a hatalomnak. Úgy véli, hogy a hatalom léte egy dinamikus viszony, amely a formális hatalom és a hatalommal szembeni ellenállás diskurzusában jelenik meg. Jóllehet van néhány területe – mint pl. a büntetés-gyakorlás –, amit a politikai döntéshozók hatáskörébe sorol, de úgy véli, hatalom és ellenhatalom ugyanazon a terepen bontakozik ki és minden hatalom megteremti a hatalommal szembeni ellenállást.

„...a büntetéseket a politikai taktika perspektívájába helyezem el.” (Foucault 1990: 34)

A hatalommal szembeni ellenállást a diskurzus tükrében elemzi. A diskurzus vonatkozásában a legmeghatározóbb elem, amely összeköti Foucault elméletét a mindennapokkal, illetve a tanulmány témakörével, hogy természetesnek, sőt keresendőnek tartja a hatalommal szembeni fellépést.

A kiválasztott szövegkorpuszok elemzése során két kulcsfogalmat vizsgáltunk a hatalom és a hatalommal szembeni ellenállás dimenziójában. A Foucault által alkalmazott „hatalom” kifejezéshez a „törvény” kulcsszót illesztettük. A törvény szó önmagában nem jelent sokat, a törvényhez való viszonyulásban azonban a hatalom és a hatalommal szembeni ellenállás jól megjeleníthető. A törvény fogalomelemzésekor nem általában, hanem a hajléktalantörvényre fókuszáltnan végeztük az elemzést. Ha a törvény szó elutasító szövegkörnyezetben jelenik meg a cikkeken, akkor az a legtöbb esetben a hatalommal szembeni ellenállás megnyilvánulása.

A törvény fogalom mennyiségi és minőségi előfordulásának elemzése kapcsán jelentős különbségeket fedeztünk fel az ellenzéki és a kormánypárti médiumok tartalmában.

A törvény szó viszonylag magas említési gyakorisággal jelent meg a mintába vont cikkeken. A 16 megjelenés eloszlását a lenti táblázat tartalmazza.

8. táblázat

A törvényfogalom megjelenése a mintában

Médium	Megjelenés a kormánypárti médiumokban	Megjelenés az ellenzéki médiumokban
Mérce.hu	–	7
444.hu	–	2
888.hu	3	–
Dehir.hu	1	–
Ripost.hu	1	–
Haon.hu	2	–

Forrás: Saját szerkesztés

Az ellenzéki médiumok az alábbi kontextusban alkalmazták a törvény szót:

„Az MSZF a tavaly októberben életbe lépő hajléktalanellenes törvénnyel kapcsolatban – sok más hajléktalan emberekkel foglalkozó szervezethez hasonlóan – korábban azt mondta, nem váltotta valóra a kormány által hozzá fűzött reményt, a tiltás és az adminisztratív szabályozás nem bizonyult alkalmasnak az évről évre ismétlődő tömeges fagyhalál megszüntetésére.” (Mérce 2019: 12)

„Bár a hajléktalanok vegzálása leállt egy időre, miután több bíróság is alkotmányellenesnek találta a szabálysértési törvényt, és az Alkotmánybírósághoz fordult normakontroll vizsgálatért, kedden újabb hajléktalan embert állítottak elő életvitelszerű közterületi tartózkodásért Budapesten.” (Mérce 2018: 12)

Mindkét esetben látható, hogy a Mérce.hu kontextusában alkotmányellenesnek és feleslegesnek tekinti a hajléktalanokra vonatkozó rendeletet. Célszerű megemlíteni, hogy a Mérce.hu véleményével nincs egyedül. Az Utcajogász szervezet, illetve a TASZ (Társaság a Szabadságjogokért) emellett a Város Mindenkié többször kérelmezte a rendelet visszavonását. A negatív sajtóvisszhang ellenére a kormányközeli médiumok kifejezetten semlegesek maradtak.

„A szabálysértési törvény módosítása értelmében október 15-től nem lehet életvitelszerűen a közterületen tartózkodni.” (Dehir: 2018: 10)

„Alaptörvénybe iktatta a közterületen való életvitelszerű tartózkodás tilalmát az Országgyűlés, és ezzel elhárult az akadály egy három évtizedes probléma megoldása elől.” (Ripost: 2018: 6)

„A szabálysértési törvény módosulása értelmében nem lehet életvitelszerűen közterületen élni.” (Haon.hu 2018: 10).

Összegezve az ellenzéki és a kormánypárti médiumok csaknem hasonló arányban (9:7) foglalkoztak a hajléktalantörvény tárgyalásával a vizsgált médiumok keretében. A mennyiségi mutatók mellett a minőségi mutatók, a kontextus azonban kifejezetten ellentétes irányba mutatnak. Míg az ellenzéki médiumok a pozitív hatalomgyakorlás (felemelés) mellett voksol-

nak és az ehhez szükséges eszközöket és kereteket hiányolják a szabályalkotás folyamatából. Megnyilvánulásaikban elutasítják a jogszabályok szintjén legitimált kirekesztést és kényszerítést, mint a formális hatalom büntetesként megjelenő szabályozását. A kormánypárti médiumok ugyanakkor tárgyilagosak vagy támogatók a hajléktalanok szabályzatokban, rendeletekben, törvényekben megjelenő kriminalizálásakor, vagyis támogatják a negatív hatalomgyakorlásnak a büntetések által dominált formáját.

4.5 Manipuláció mint meggyőzési szándék

A Foucault „A diskurzus rendje” (1991) című írásában tesz említést a manipuláció erejéről. Önmagában a diskurzus birtoklója mindig hatalommal rendelkezik, mivel mondanivalójával arra is hatással van, hogy a diskurzusban résztvevők milyen álláspontot foglaljanak el a tárgyalat témakörrel kapcsolatban. Elemzésünk szempontjából ez a megközelítés azért meghatározó, mert a diskurzusból kirajzolódik, hogy a résztvevők (ez esetben a kormányzati és ellenzéki médiumok) a hatalom pozitív, vagy negatív konnotációját állítják középpontba követendő modellként.

A manipuláció fogalom a tanulmány témaköréből adódóan meghatározó jelentőségű, mivel az elemzési egységeket olyan internetes médiumokból kölcsönöztük, amelyek a tömegmédiá mint mértékadó véleményformáló eszköz kiemelkedő orgánumai. A médiumok és az ott közzétett vélemények befolyással vannak arra, hogy az egyének milyen közügyekről és kérdésekről informálódhatnak, és az ott tárgyalat témákkal kapcsolatban hogyan foglalnak (foglaljanak) állást (Luhman 2008).

Az elemzési egységekben a manipuláció vizsgálatát, a „köztér” kulcsszóval végeztük. A hajléktalan személyek helyhez kötése, és a korábban tárgyalat térbeli kizorításuk mögött – mint az alábbi idézetek is mutatják – a kormánypárt által közvetített üzenetben az az indok húzódik meg, hogy a hajléktalanok jelenlétükkel zavarják a köztereken tartózkodó nem hajléktalan embereket. Az ellenzék üzenete ezzel szemben nem a negatív hatalom értelmezése szerint közvetít az olvasók felé információtartalmakat (értékeket), hanem semleges tartalmakat, vagy pozitív hatalomértelmezést közvetít: a közterek használata mindenkinek jogában áll.

A köztér vagy közterület fogalom a többi kulcsszóval ellentétben gyakran merült fel (17 esetben) a vizsgált szövegekben. A kulcsszavak eloszlása a következő módon alakult: 444.hu: 5; Merce.hu: 4; Haon.hu: 3; Dehir.hu: 3; 888.hu: 1; Ripost.hu: 1.

Az ellenzéki elemzési egységek jellemzően az alábbi szövegkörnyezetben alkalmazzák a köztér fogalmat:

„A képviselők változtattak a szabálysértési törvényen, és kimondták, hogy október 15-étől szabálysértést követ el az, aki életvitelszerűen tartózkodik közterületen.” (444.hu 2018: 07)

„Kimondottan a közterületen tartózkodás szabályait megszegőkkel szemben indított eljárások áldozatait segíti az Utcajogász Egyesület, az ő jogsegély telefonszámuk is legyen nálunk, ha szeretnénk segíteni, illetve nyomtatható kisokosuk és szórólapjuk is letölthető a honlapjukról.” (Merce.hu 2018: 10)

A 444.hu-n publikált cikk tárgyilagos formában a hajléktalanokat érintő rendelet értelmezése kapcsán alkalmazza a közterület fogalmat, tájékoztat a rendelet tartalmáról. A mérce.hu némileg más kontextusban a jogsegély formáiról is informálja az olvasókat, vagyis a hatalom pozitív értelmű megközelítésére, a jogok láthatóvá tételére, érvényesítésének lehetőségére törekszik.

A kormánypárti elemzési egységek ugyanakkor némileg más környezetben tájékoztatják az olvasókat a közterek szerepéről: „(...) *amellett, hogy az utcák látképének fényét sem emeli a jelenség –, állandó kéregetéseikkel zavarnak másokat (...), aki, életvitelszerűen közterületen tartózkodik, az szabálysértést követ el.*” (Haon.hu 2019: 07).

„Júliusban pedig egy újkerti biciklitárolóba költöztek be hajléktalanok. A közterület-felügyelethez hetente öt-hat ilyen bejelentés érkezik. Mivel az életvitelszerű utcán élés szabálysértés, a felügyelők felszólítják a hajléktalant, hogy menjen el. Más nem is tehetnek.” (Dehir.hu 2014: 9).

„A kerület indoklása szerint az elmúlt két évben a hajléktalanok újabb közterületekre költöztek be, és lelakhatják azokat. Ezért ezeket be kell venni azok közé a területek közé, ahonnan kitiltják a fedél nélkül élőket.” (Ripost 2016: 8).

A kormányközeli cikkek kiemelik az állítást, miszerint a nem hajléktalan emberek számára zavaró és feszélyező/fenyegető érzés a hajléktalanok jelenléte. Ez az értelmezés a köztér fogalomhasználatakor is azt a kormányzati célt szolgálja, hogy az olvasók félelmeinek, ellenérzéseinek ébrentartásával a hatalom negatív gyakorlását előtérbe állító „hajléktalantörvény” legitimálását erősítse.

A vizsgált kormányközeli médiumok által vezérelt diskurzusok tehát a köz érdekeire hivatkozva erősítik a politikai döntéshozók által megalkotott hajléktalantörvény társadalom általi elfogadását: a közterekről való kizárás a közjó érdeke. Az ellenzéki médiumok egy része tárgyilagos hangvételű tájékoztatást ad az olvasók számára, más részük azonban határozottan állást foglal a közterekről való kizárás kérdéskörében.

A manipulatív információközlés összegzésként célszerű megjegyezni, hogy a kormányzat által közölt információtartalommal szemben a véleményformálás igénye – akár mint a hatalommal való szembenállás egyik formája – az ellenzéki diskurzusnak is elidegeníthetetlen jellemzője.

ÖSSZEZÉS, KONKLÚZIÓ

Tanulmányunk célja a jóléti állam által garantált szociális jogok átalakulásának vizsgálata volt. A kutatás időkeretként az elmúlt 10 évet, célcsoportként pedig a legsérülékenyebb társadalmi csoportot, a Magyarországon élő hajléktalanokat választottuk. Az átalakulási folyamat elemzéséhez a hajléktalan személyeket érintő szakmai, közéleti és politikai diskurzusokat vizsgáltuk. A diskurzuselemzés elméleti keretként Foucault negatív és pozitív hatalomfogalmát alkalmaztuk. A tanulmány keretében két kérdésre kerestük a választ. Elsőként azt szerettük volna megtudni, hogy a Foucault által tárgyalt negatív, illetve pozitív hatalomhoz kötött kormányzati szerepvállalás megjelenik-e és ha igen, akkor milyen formában a médiumok által közölt tartalmakban. Második kérdésünk arra vonatkozott, hogy vannak-e különbségek és ha

igen, azok milyen jellegűek a kormánypárt, illetve az ellenzék által támogatott médiumok kommunikációjában.

Elemzéseink igazolták, hogy a Foucault (2006) által definiált megbélyegzés mechanizmusa a peremhelyzetű társadalmi csoportok, ezen belül is kiemelten hajléktalanok esetében a közpolitikai és közéleti médiában zajló diskurzusokban jól követhető. A hatalmi alávetés indokai (félelem, stigmatizáció) rávilágítottak, hogy a napjainkban egyre erősödő egyenlőtlenségi viszonyok a peremhelyzetbe került csoportokkal kapcsolatban valós vagy vélt nyugtalanságot, félelmet keltenek a társadalomban. A hatalom válasza a – többnyire általa generált – félelemre a hajléktalan személyek térbeli kizárása, izolálása, a negatív hatalom (alávetés) formáinak érvényesítése. A hajléktalan személyeket érintő pejoratív jelzők alkalmazása a kormányzati közpolitikai kommunikáció részét képezi, s ez tovább mélyíti a peremhelyzetű csoportok már eleve meglévő társadalmi és jogi hátrányait. A szociális ellátás hiányossága mellett a hajléktalan személyeknek meg kell küzdeniük a térbeli és a társadalmi kizárással, és a kormányzati média diskurzusai által erősített stigmatizáció következményeivel is.

A vizsgált ellenzéki médiumok szóhasználatának középpontjában többnyire a szociális jogok érvényesülésének a hiánya, valamint a kormányzat által gyakorolt negatív hatalommal szembeni ellenállás figyelhető meg. Mindezekben túl figyelemreméltó, hogy a több vonatkozásban megnyilvánuló negatív hatalom „lelki dimenziói” (a hajléktalanok mentális egészsége, személyisége, emberi érzései), mind az ellenzéki, mind a kormánypárti kötődésű cikkekben nagyon kevés figyelmet kaptak. Ha egy társadalmi csoport megítélése során az „emberi tényezők” ilyen mértékben háttérbe szorulnak, az a társadalomból, az emberek közösségéből való kirekesztés, a „társadalmon kívüli” csoportok kialakulásának legbiztosabb jele.

IRODALOM

- 178/2018. (X. 2.) Korm. rendelet az életvitelszerű közterületi tartózkodás szabályainak megsértése szabálysértéssel kapcsolatban közreműködő egyes szervek kijelöléséről és feladatairól. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1800178.KOR>
- Allport, G. (1977): Az előítélet. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bajomi-Lázár, P. (2010): Média és Politika. Budapest: Printx Budavár.
- Beauvoir, S. (1969): A második nem. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bönke, T. – Schröder, C. (2015): European-Wide Inequality in Times of the Financial Crisis (April 2015). DIW Berlin Discussion Paper No. 1482 <https://ssrn.com/abstract=2619547> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.) <https://doi.org/10.2139/ssrn.2619547>
- Chomsky, N. – Hermann E. (1988): A propaganda modell. Letölthető: <https://chomsky.info/consent01/>
- Csoba, J. (2018): Szolgáltatás vagy társadalmi kontroll? Esély, (3): 3–23.
- Ésik, S. (2018): A hajléktalan nem bűnöző. https://azonnali.hu/cikk/20181019_a-hajlektalan-nem-bunozo (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.)
- Fekete, J. – Szigeti, P. (2005): Az állam szerepe a jólétbe és a mindennapi hatalomgyakorlásban. Műhelytanulmányok Digitális Archívum. <https://mek.oszk.hu/03400/03403/03403.htm> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.)

- Felber, T. (2007): Michel Foucault pedagógiakritikája, avagy az oktatás, mint a normalizáló hatalomgyakorlás hálózata. Új Pedagógiai Szemle, 57(11): 73–80.
- Ferge, Zs. (2018): Az európai jóléti államok a válság után. Esély, 29(1): 98–101.
- Foucault, M. (1990): Felügyelet és Büntetés. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Foucault, M. (2015): A rendellenesek – Előadások a Collège de France-ban (1974–1975). Budapest: L'Harmattan Kft.
- Foucault, M. (1991): A diskurzus rendje. Holmi, 1990 (7): 868–889.
- Gábos, A. – Tomka, Z. – Tóth, I. (2021): Diversity and change in citizenship: mapping poverty in Europe. EUROSHP Working Paper No. 2. Oslo: Oslo Metropolitan University.
- Gyulavári, T. – Krémer, B. (2004): Európai Szociális Modell? Útközben a jogharmonizációtól a jóléti politikák konvergenciája felé. Esély, (3): 3–25.
- Juhász, A. (2010): A „cigánybűnözés” mint „az igazság” szimbóluma. AnBlok, 4: 12–19. http://epa.oszk.hu/02700/02725/00003/pdf/EPA02725_anblokk_2010_4_012-019.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.)
- Kovács, V. (2019): Utak az erdőben. Budapest: Noran Libro.
- Krippendorf, K. (1995): A tartalomelemzés módszertanának alapjai. Budapest: Balassi Kiadó L'Harmattan Kft.
- KSH (2004–2020): Súlyos anyagi deprivációban élők aránya. https://www.ksh.hu/stadat_files/ele/hu/ele0005.html (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.)
- Ladányi, J. (2020): Hanyatló világok. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó Kft.
- Luhman, N. (2008): A tömegmédiá valósága. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Menhely Alapítvány (2002): Kérdések és válaszok a hajléktalanságról. Budapest: Menhely Alapítvány.
- Mértek Műhely (2016): Nyilvánosság helyett propaganda. <https://mertek.eu/wp-content/uploads/2017/05/MertekFuzetek11-1.pdf-1.pdf> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.)
- Scheiring, G. (2018): Az Orbán-rendszer természete: autoriter kapitalizmus és felhalmozó állam. MÉRCE 2018. 12. 25. <https://merce.hu/2018/12/25/az-orban-rendszer-termeszete-autoriter-kapitalizmus-esfelhalmoz-allam/> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.)
- Scheiring, G. (2019): Egy demokrácia halála: Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Solt, O. (1998): Méltóságot mindenkinek I–II. Beszélő Politikai és Kulturális Folyóirat.
- Szelényi, I. – Csillag, T. (2015): Drifting from liberal democracy: traditionalist/neo-conservative ideology of managed illiberal democratic capitalism in post-communist Europe. Intersections: East European journal of society and politics, 1(1): 18–48. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i1.28>
- Szikra, D. (2018): Távolodás az Európai Szociális Modelltől – a szegénység társadalmpolitikája. Magyar Tudomány, 179 (6): 858–871. <https://doi.org/10.1556/2065.179.2018.6.14>
- TASZ állásfoglalása: <https://tasz.hu/cikkek/embertelen-alkotmánybirosagi-dontes-szuletett-a-hajlektalan-emberek-elzarasarol> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.)

Váradi, M. (2015): Szegénység, projektek, közpolitikák. *Tér és Társadalom*, (29): 69–96. <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2678>

Walker, R. (2016): A szegénység szégyene. *Esély* (3): 3–44.

Zétényi, A. (2005): Michel Foucault állambölcselete. *Jogelméleti Szemle*, 2005/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/zetenyi24.html> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.)

Az emberkereskedelem áldozatai és az őket támogató hazai ellátórendszer II.

Mészáros Zoltán
Héra Gábor

ABSZTRAKT A 1046/2020 (II. 18.) Korm.határozat az emberkereskedelem elleni küzdelemről szóló 2020–2023 közötti nemzeti stratégia, valamint annak intézkedési terve kimondja, hogy szükséges „az átmeneti szállásokról, illetve a félutas kiléptető házakból kikerült áldozatok ismételt áldozattá válási gyakoriságának vizsgálata és az eredmények alapján az ellátórendszerben nyújtott szolgáltatások további fejlesztést igénylő területeinek beazonosítása.” Bár sok pozitív szórványos kezdeményezés indult meg ezen a téren, a különböző programokra épülő szakmai protokoll még hiányzik. Emellett a szakmai munka összehangolására sem került ez idáig sor, és további fejlesztésre szorul az áldozatfelismerés, áldozatirányítás és a reintegráció területén végzett munka is. Jelen publikáció azt mutatja be, hogy az interjú és kérdőíves módszerrel feltárt szakértői vélemények alapján milyen kép rajzolódik ki az emberkereskedelem áldozataival végzett szakmai munkáról, és javaslatokat fogalmaz meg az ellátórendszer fejlesztésére vonatkozóan.

Kulcsszavak: emberkereskedelem, munkacélú kizsákmányolás, szexuális kizsákmányolás, áldozatok, ellátórendszer

The victims of human trafficking and their support system I.

ABSTRACT The Government Decision 1046/2020 (18.II.) on the National Strategy 2020–2023 for Combating Trafficking of Human Beings and its Action Plan states that it is necessary to „examine the frequency of re-victimisation of victims who have been released from temporary shelters, halfway houses and, based on the results, identify areas for further improvement of services in the care system.” Although there are many positive sporadic initiatives in this area, a professional protocol based on different programmes is still lacking. In addition, coordination of professional work has not yet taken place, and work on victim identification, victim referral and reintegration needs further development. This paper presents a picture of the professional work with victims of trafficking, based on the experts’ opinions gathered through interviews and questionnaires, and makes recommendations for improving the care system.

Keywords: human trafficking, labour exploitation, sexual exploitation, victims, care system

BEVEZETÉS

A Családbarát Magyarország Központ (CSBM) és az Országos Kríziskezelő és Információs Telefonszolgálat (OKIT) a Családokért felelős tárca nélküli miniszter Gyermekügyi, Nőpolitikai és Esélyteremtési Főosztálya megbízásából emberkereskedelem tárgyú kutatás keretében,

helyzetfeltáró jelleggel vizsgálta az emberkereskedelem magyarországi áldozatainak életútját és az őket segítő/támogató ellátórendszer szakmai munkáját.

A több blokkból álló kutatássorozatból jelen tanulmányban a szakértőkkel készült interjúkból, valamint a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok teljes országos alapsokaságán elvégzett, online intézményi kérdőíves adatfelvételéből teszünk közzé eredményeket. A tanulmányunk második része az áldozatokat támogatni hivatott ellátórendszer esetleges hiányosságaival és a fejlesztési javaslatokkal foglalkozik.¹

Vizsgálatunk hazai viszonylatban ritkaságnak tekinthető, mivel nem csak szakemberekkel, hanem áldozatokkal is készülték interjúk, emellett a jelzőrendszeri tagok, szakemberek monitorozására szolgáló, az emberkereskedelemmel kapcsolatos ismeretek és attitűdök mérésére kidolgoztunk egy új mérőeszközt is, melyet az online intézményi kérdőíves lekérdezés során élesben teszteltünk is.

1. A KUTATÁS CÉLCSOPORTJA, MÓDSZERTANA

Kutatásunk keretében a szexuális, illetve a munkacélú kizsákmányolás áldozataira fókuszáltunk, melyek definícióját a publikációnk első részében részletesen leírtuk, így erre nem kerítünk ismét sort.

A kétrészes publikációnkban a jelen rész két kutatásra épül: az egyik a szakértőkkel készült online vagy telefonos interjúk kutatás; a másik egy online intézményi kérdőíves adatfelvétel, melyet a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok körében végeztünk.

A szakértői interjúk kutatást 2021-ben végeztük. A védett házakban, a hajléktalanellátás intézményeiben, különböző egyházi-nonprofit szervezeteknél, kríziskezelőnél, valamint a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatoknál dolgozó munkatársak segítették munkánkat. A koronavírus helyzetre való tekintettel személyes találkozókra nem került sor, a beszélgetések jellemzően telefonon vagy interneten keresztül zajlottak. A beszélgetésekről hangfelvétel készült, az elemzés során a hangfelvételeket visszahallgattuk és az elhangzottakat kivonatoltuk. A szövegek elemzése során ezekre a kivonatolt, anonimizált szövegekre támaszkodtunk. Összesen 11 szervezetről 13 fővel készült interjú.

A kérdőívet ezzel párhuzamosan, szintén 2021-ben, online kérdeztük le, melyet az összes családsegítő és gyermekjóléti központ és szolgálat megkapott a felkérőlevéllel együtt. Az interjúalanyok elérésében támogatást kaptunk az EMMI Szociális és Gyermekjóléti Szolgáltatások Főosztályától, így a hivatalos belső levelezési rendszerükön keresztül, a minisztérium közreműködésével elértünk minden intézményt. A teljes országos alapsokaságot szólítottuk meg, nem alkalmaztunk mintavételi keretet. Az online kérdőív esetében alacsony bekerülési küszöbrel dolgoztunk: az intézmény vezetői megkapták a felkérőlevelet, benne a kérdőív linkjét, és ők jelölhették ki az intézményük képviselőjében eljáró kitöltőnek a személyét. Tehát küldhették tovább a linket a munkatársuknak, vagy éppen kitölthették saját maguk is. Nem volt szükség a kitöltéshez perszonalizált belépési kódokra, így a link birtokában a felkért személyek körében nyilvános volt a kérdőív.

¹ A kutatócsoport tagjai voltak: Ercsey-Orbán Melánia, Héra Gábor, Mészáros Zoltán, Nagy Beáta.

Az összesen kevéssel több mint 700 intézménynek a 22,5%-át értük el. A kitöltők munkakörét tekintve közel felük családsegítő, negyedük intézményvezető, vagy intézményvezető helyettes, a 15%-uk család- és gyermekjóléti központ szakmai vezetője, a többiek egyéb szakmai munkakörökben foglalkoztatottak.

2. AZ ELLÁTÓRENDSZER PROBLÉMÁI

2.1. Áldozatazonosítás

Az interjúk során felmerült szempontokat három nagyobb blokkba rendeztük: 1. áldozatazonosítás, 2. áldozatirányítás, 3. reintegráció és utánkövetés. A következőkben ezeket a területeket külön-külön mutatjuk be, majd az összes felmerült szempont alapján javaslatokat fogalmazunk meg az ellátórendszer fejlesztésére vonatkozóan.

A legtöbb megszólaltatott szakember kiemelte, hogy már az emberkereskedelemtől való ismeretek szintjén megfigyelhetők alapvető hiányosságok, az emberkereskedelemmel összefüggésbe hozható szakmai szervezetek, képző intézmények tekintetében is.

Alapvető gond, hogy a középfokú és felsőfokú képzési és oktatási struktúrában nincs benne ilyen tartalmú ismeretanyag. Az OKIT, a Magyar Ökumenikus Segélyszervezet, az Anthropolis Egyesület, a Magyar Baptista Szeretetszolgálat, valamint a NANE és a Patent Egyesület szokott ugyan továbbképzéseket, előadásokat tartani, szakmai kampányokat indítani a témában, de ezek alkalmoszerűek, viszonylag kevés és eleve motivált szakembert szólítanak meg.

Ezt támasztja alá az az eredmény is, hogy a segítő társszakmák, a jelzőrendszeri tagok és az érintett területen dolgozó igazságügyi és hatósági dolgozók esetében kifejezetten szükségesnek érezték a megkérdezett interjúalanyaink az érzékenyítést, leginkább a szakemberek körében (is) tévesen berögzült áldozathibáztatás feloldása miatt.

„De ők (ügyészek – megj. szerk.) simán beszámoltak arról, hogy mire hozzájuk kerül az ügy, addigra ő már annyira máshol van... nem tud ezekkel az emberekkel hangot találni. A társadalom egy másik szférájában helyezkedik el. Ezt tők őszintén mondják. Náluk is van ez, amiért nem ment el. [...] Azok, akikkel én dolgozom, azokkal jó együtt dolgozni és jól csinálják. A nyomozóügyészség egy halál jó tapasztalat. De tudom, hogy léteznek olyan ügyészek, akiknek ez nehezebben emészthető. De semmiképpen se mondanék róluk rosztat, mert ők azok, akik felhajtják, hogy minél több büntetés legyen. Fontos lenne, hogy a bíró átérezze ezt az egészet.

A felkészített szakemberekből nagy hiány van, és az emberkereskedelemmel kapcsolatos alapvető tájékoztatásuk (áldozatazonosítás és -irányítás) sem történik meg, emiatt nem tudják: 1. milyen jelekre figyeljenek a jelenség felismerésében; 2. hogyan, kiket lehet keresni, akik tovább tudnak segíteni egy-egy eset kapcsán.

A családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok körében végzett kérdőíves felmérésben vizsgáltuk, hogy az emberkereskedelemmel kapcsolatos képzésen, tréningen vettek-e már részt a szakemberek? A válaszolók egynegyede vett csak részt ilyen képzésen, a többség nem, azaz a többségnek nincs elméleti tudása ezen a téren.

1. tábla

Vett-e már részt kifejezetten emberkereskedelemmel kapcsolatos képzésen, tréningen?

	n	%
Igen	38	26,6
Nem	105	73,4
Total	143	100,0

Forrás: Saját szerkesztés

Körülbelül a válaszolók hasonló arányáról mondható el, hogy emberkereskedelem területén végzett már szakmai munkát, azaz a többségnek gyakorlati tapasztalata sincs ezen a téren.

2. tábla

Eddigi szakmai munkája során foglalkozott már valaha emberkereskedelem témával?

	n	%
Igen	30	21,0
Nem	113	79,0
Total	143	100,0

Forrás: Saját szerkesztés

Ami a témával kapcsolatos információforrásokat illeti, sajnos a többség elsősorban nem szakmai forrásból értesül: az összes említés 72%-a a hírekre (pl. hírcsatornák, újságok és online hírforrások) vonatkozik. Az említési esetek kicsivel több mint fele vonatkozik a szakmai cikkekre és tanulmányokra, mint hiteles forrásokra. Közel hasonló arányban (egyharmad) említették a megkérdezettek a 1. Bűnügyi tévéműsorokat és filmeket; a 2. továbbképzéseket, képzéseket; és a 3. szakmai szervezetekkel történő jelzőrendszeri megbeszéléseket.

A szakmai munkával kapcsolatos attitűdöket kiemeltük a kérdőíves kutatás eredményei közül. A skála típusú, önbesoroláson alapuló állításokat három dimenzióba csoportosítva mutatjuk be: vizsgáltuk a témával kapcsolatos általános háttértudást, az áldozatazonosításhoz szükséges tudást és a hosszabb távú szakmai munka tervének az összeállításához szükséges felkészültséget.

1. Elméleti és gyakorlati tudás

Az iskolarendszerű (azaz főiskolai/egyetemi/OKJ-s) képzés nem tudta megfelelően felkészíteni a megkérdezettek közel kétharmadát az emberkereskedelem áldozataival való együttműködésre.

A megkérdezettek 44%-ának nincs vagy csak kevés ismerete van ahhoz, hogy az emberkereskedelem áldozataival végezzenek szakmai munkát, 32%-uk bizonytalan (a középértéket választotta) és csak 15%-uk nyilatkozott úgy, hogy felkészült a témában, és kész arra, hogy ilyen esetben szakmai munkát végezzen. Ehhez teljesen hasonló arányban válaszoltak arra,

hogy a napi gyakorlatban is használható ismeretekkel rendelkeznek-e az emberkereskedelemlről.

A megkérdezettek 54%-a válszolta azt, hogy ismeri az emberkereskedelem áldozattá válásának a kockázati tényezőit, 20%-uk viszont nem ismeri ezeket a szempontokat.

2. Áldozatazonosítás

A szakemberek 35%-a képes csak saját állítása szerint felismerni, hogy egy személy emberkereskedelem áldozata-e, a 34%-uk nem biztos a tudásában, és 25%-nak pedig határozottan nincsenek olyan ismeretei, módszertani tudása, ami alapján áldozatazonosítást tudna végezni.

A megkérdezettek 41%-a úgy feltételezi, hogy az emberkereskedelem legtöbb áldozata nem fogékony a szociális szolgáltatások igénybevételére, 32%-uk nem biztos ebben (is-is válasz), ugyanakkor 18%-uk mondta azt, hogy elfogadják a szociális szolgáltatásokat az áldozatok.

A szakemberek háromnegyede szerint az emberkereskedelemben érintett áldozatok általában nem fogják önként elmondani a helyzetüket a szakembernek és mindössze 6%-uk vélekedett úgy, hogy az áldozatok maguktól is mesélnek a problémájukról.

3. Szakmai munka tervének összeállítása

Az ismereteik hiányára vonatkozó kérdések alapján megjósolható volt, hogy a megkérdezettek közül sokan (43%) nem tudják, hogyan kell felépíteni egy hosszú távú szakmai segítő munkát az emberkereskedelem áldozataival való munkában (mindössze 16%-uk tudna egy ilyen terápiás munkát megtervezni).

A szakemberek 36%-a még az alapismeretekkel sem rendelkezik az emberkereskedelem áldozatainak különböző igényeiről, 26%-uk bizonytalan a kérdést illetően, és 27%-uk vélte úgy, hogy ismeri az áldozatok igényeit, ami alapján szakmai munka végezhető velük.

3. tábla

Az emberkereskedelemmel kapcsolatos állítások esetében egy 5 fokú skála segítségével jelölje, hogy az adott állítással mennyire ért egyet!

		1 – egyáltalán nem ért egyet	2 – inkább nem ért egyet	3 – semleges	4 – inkább egyetért	5 – teljes mértékben egyetért	9 – nem kívánok válaszolni	Összesen
Elég sokat tudok az emberkereskedelemtől ahhoz, hogy az emberkereskedelem áldozataival végezzek szakmai munkát.	n	26	37	47	20	2	11	143
	%	18,2	25,9	32,9	14,0	1,4	7,7	100,0
A napi gyakorlatban is használható ismeretekkel rendelkezem az emberkereskedelemtől.	n	27	36	44	20	4	12	143
Képes vagyok felmérni, hogy egy személy emberkereskedelem áldozata-e.	n	11	24	47	42	8	11	143
	%	7,7	16,8	32,9	29,4	5,6	7,7	100,0
Ismerem az emberkereskedelem áldozattá válásának a kockázati tényezőit.	n	10	19	29	65	12	8	143
	%	7,0	13,3	20,3	45,5	8,4	5,6	100,0
Az emberkereskedelem legtöbb áldozata fogékony a szociális szolgáltatások igénybevételére.	n	14	45	45	21	5	13	143
	%	9,8	31,5	31,5	14,7	3,5	9,1	100,0
Az iskolarendszerű (azaz főiskolai/egyetemi/OKJ-s) képzésem megfelelően felkészített az emberkereskedelem áldozataival való együttműködésre.	n	42	45	31	9	4	12	143
	%	29,4	31,5	21,7	6,3	2,8	8,4	100,0
Tudom, hogyan kell felépíteni egy hosszú távú szakmai segítő munkát az emberkereskedelem áldozataival való munkában.	n	24	37	45	21	2	14	143
	%	16,8	25,9	31,5	14,7	1,4	9,8	100,0
Alapvető ismeretekkel rendelkezem az emberkereskedelem áldozatainak különböző igényeiről.	n	15	37	37	32	7	15	143
	%	10,5	25,9	25,9	22,4	4,9	10,5	100,0
Tisztában vagyok az emberkereskedelem pszichológiai hatásaival, amelyek lehetővé teszik az áldozatokkal való hatékony együttműködést.	n	13	35	38	35	9	13	143
	%	9,1	24,5	26,6	24,5	6,3	9,1	100,0

Forrás: Saját szerkesztés

2.2. Áldozatirányítás

Az emberkereskedelem áldozataival szakmai munkát végző interjúalanyaink arról is beszámoltak, hogy jelenleg az áldozatazonosítástól a kimenekítésig tartó folyamat a szociális ellátórendszerben egy körülményes és hosszú procedúra. Szemben az egyházi és civil szervezetek által végzett munkától, amely egy rugalmasabb keretrendszerben történik, időben hatékonyabb menekítési munkával. Ennek az az oka, hogy az egyes szervezetek más-más módszerrel, infrastruktúrával dolgoznak, illetve az állami szociális ellátórendszer tagjait jogszabályi feltételek kötik: fel kell mérni a helyzetet, az áldozatazonosítás lépéseit végig kell csinálni, majd az áldozatok kimenekítését és szálláshelyen történő elhelyezését meg kell szervezni – utóbbira nincs országos lefedettségű, a kihasználtságot aktuálisan mutató adatbázis, ezért ez a legtöbb esetben hosszadalmas telefonos utánajárást igényel. Legtöbb esetben bejáratott informális kapcsolatokon múlik a sikeres elhelyezés.

A jelenlegi eljárásrend betartása sajnos a súlyos esetek megoldását lassítja, pedig akut veszélyzetben az idő nagyon fontos tényező. Ahogy az egyik interjúalany megfogalmazta:

„Ha megjelenik egy áldozat, akit keresni fognak órákon belül, akkor öt vinni kell azonnal, nincs idő telefonokat intézni. A beérkező jelzéstől számítva 2-3 órától beszélünk, ami idő alatt az áldozatazonosítást el kell végezni és ki kell menteni valakit, és meg kell oldani az elhelyezését.”

Az emberkereskedelem elleni küzdelemben részt vevő szervezetek egymás közt, és a szociális alap- és szakellátást végző intézményekkel való kapcsolatára a szígeszerű működés a jellemző. Mivel a különböző szervezetek különböző módszertan szerint végzik a szakmai munkájukat, különböző módokon vannak beágyazódva a szociális ellátórendszerbe is, így különböző módokon képesek más intézményekkel való együttműködésekre.

A kérdőíves kutatásunkban megkérdezettek között fele-fele arányban voltak azok, akik ismernek Magyarországon olyan személyeket/szakembereket vagy szervezeteket, akik az emberkereskedelem elleni küzdelemre és az áldozatok védelmére szakosodtak, és olyanok, akik nem hallottak még ilyen szakemberekről, szervezetekről.

4. tábla

Ismer-e Magyarországon olyan személyeket/szakembereket vagy szervezeteket, akik az emberkereskedelem elleni küzdelemre és az áldozatok védelmére szakosodtak?

	n	%
nem hallottam még ilyenekről	67	48,9
igen, ismerek ilyeneket	70	51,1
Total	137	100,0

Forrás: Saját szerkesztés

A válaszoló szervezetek kevesebb mint fele rendelkezik olyan szakmai kapcsolattal, amelyhez tudnának tanácsért fordulni az emberkereskedelem témában: tájékoztatást vagy szakmai tanácsot kérni az áldozatokkal végzett szakmai munkához.

5. tábla

Kivel, mely szervezetekkel/szakemberekkel tudnának konkrétan együttműködni az emberkereskedelem elleni küzdelemben és/vagy az áldozatokkal végzett szakmai munkában?

	n	%
nincs ilyen szakmai kapcsolatunk	74	54,0
van kihez fordulnunk	63	46,0
Total	137	100,0

Forrás: Saját szerkesztés

Bár a Belügyminisztériumon belül létrejött az Emberkereskedelem Elleni és Horizontális Ügyek Osztálya, amelynek a feladata többek között a Nemzeti Koordinációs Mechanizmus és NGO Kerekasztal Tagok tájékoztatása, koordinációja, a szervezetek közti információk megosztása, ennek ellenére a megkérdezettek háromnegyede nem hallott koordináló szakmai testületekről, szervezetekről.

6. tábla

Van-e olyan kormányzati szerv vagy testület, amely felelős az emberkereskedelem elleni fellépés összehangolásáért, az egyes szervezetek, szereplők közti szakmai koordinációért?

	n	%
nem hallottam ilyenekről még	98	71,5
igen, ismerek ilyeneket	39	28,5
Total	137	100,0

Forrás: Saját szerkesztés

A rendszerszemlélet azonban nem jelenik meg a szakterületen. Ahogy a gyermekvédelmi jelzőrendszerben már régen jól működik, egy ahhoz hasonló protokollra lenne szükség az emberkereskedelem áldozataival végzett szakmai munkában is: az egyes szereplők feladatköreinek lehatárolásával, együttműködési kötelezettségekkel, egységes szakmai-módszertani szempontok kidolgozásával.

„Simán meg lehetne csinálni ezt is úgy. Az ott van, mint modell. És mégisincs megcsinálva. Nincs rá protokoll, amitől neki kötelezettsége van.”

„Lehet, hogy fontos lenne egy olyan protokollt megállapítani, hogy kinek mi a feladata, ezt leosztani, hogy ne legyenek szürke zónák. Például én nem tartom annyira jónak, hogy az áldozatirányításban nincsen senkinek se dedikálva, hogy az áldozatnak a szállítása.”

A kérdőíves kutatásból és a szakmai interjúkból is az derült ki, hogy nincs protokoll, szakmai-módszertani ajánlás, amely a szociális ágazat munkáját ezen a területen szabályozná. A kérdőíves kutatásunkon a válaszolók 87%-a nem tud ilyenről.

7. tábla

Van-e az emberkereskedelem áldozataival való szakmai munkára vonatkozóan protokoll kidolgozva az Önök szervezeténél/intézeténél?

	n	%
nincs	137	87,3
adathiány	20	12,7
Total	157	100,0

Forrás: Saját szerkesztés

A protokoll részét képező, az áldozatokról felvett egységes adatlap kidolgozása is jelentős mértékben egyszerűsítene és támogatná az áldozatirányítás gördülékeny működését.

„Pl. a súlyosan fogyatékosoknál nem igazán tudunk 3 hónap alatt olyan eredményeket elérni, hogy munkába áll és lesz lakhatása. Amikor van egy jelzésünk, azt nem mondják el, hogy súlyos fogyatékos vagy demens valaki. Csak menekítés van. Szervezzük. Aztán kiderülnek ezek a dolgok menet közben. Na, és akkor kéne elirányítani valami olyan helyre, ami számukra megfelelő. Aki jelzést ad, az nem méri fel vagy nem annyira. Később derül ki, hogy skizofrén. Vagy a szenvedélybetegség. Van, akit tudunk kezelni. De van, akinek ez kevés, mert mondjuk gyógyszer kell. Mi ezt a helyzetet nem tudjuk kezelni.”

Az áldozataz irányításban egy megyei szintű koordinációs mechanizmus kidolgozására is tettek javaslatot a szakemberek. A rendszer két módon épülhetne fel:

1. egy dedikált megyei szervezet/intézmény létrehozása és köré a szolgáltató hálózat, amely megyei szinten felügyelné az áldozatirányítási folyamatot, minden megyében minden szolgáltatást nyújtva, így kiemelkedő szerepe lenne a folyamatirányításban, de módszertani központokként a képzésekben is fontos szerephez juthatna;

2. vagy az áldozatirányítási térségek kialakítása során a spontán kliensutak figyelembevételével olyan rendszert létrehozni, amely arra épül, hová fordul inkább a kliens, melyek a kiemelten érintett térségek (ez nem biztos, hogy egyenlő lesz a megyei vagy régiós körzetekkel). Ebben a rendszerben nem feltétlenül szükséges minden ellátást/szolgáltatást minden megyében megvalósítani, mivel az elsődleges cél az kell legyen, hogy az embereket – szükségleteik alapján – a kiemelt térségekben a legközelebb eső intézményben/szolgáltatónál lássák el a legszélesebb körű szolgáltatási portfólióval.

A koordinációs mechanizmus javítása, a szakmai feltételek teljesülése – bármelyik rendszerről legyen szó – nem csak az eredményes működésre, hanem az áldozatok bizalmának a megnyerésére is pozitívan hatna.

„Áldozatirányítás kapcsán hiányosság, hogy ez ad hoc jelleggel történik. Ha egy szakember tudja, hogy ez hogyan történik, akkor tök jó. De nincs ennek egy központi módszertani központja és akkor tudnák a szakemberek, hogy az létezik. Az is nehéz talán ebben, hogy... egy drogosról tudjuk, hogy drogos és tudjuk, hogy milyen rendszert kell bejárnia, hogy valahova eljusson. Vagy valaki alkoholist... azt tudjuk mondani, hogy van itt az addiktológia vagy pszichiátriai osztály, mit szólna ehhez.

Nagyon szuper. A következő állomás, hogy ha valóban szeretne megszabadulni ettől a függőségtől, akkor el tud menni rehabilitációra. Tudjuk, hogy ez 1-2 év lehet... a szociális szakemberek jelentős része tudja ezt. Az emberkereskedelem esetében ezt nem nagyon tudják, hogy hova lehet lépni először. Vagy van tudása erről és tudja, hogy merre menjen vagy nincs tudása és azt mondja, hogy akkor nem tudom, mi történik velem."

Az áldozatirányításban komoly problémát jelent az áldozatok szállítása. Jelenleg ez ad hoc jelleggel van megoldva és csak egy-két szervezet rendelkezik kisbusszal (egyelőre az a gyakoribb, hogy a szociális munkások a saját autóikkal menekítik az áldozatokat, vagy a tömegközlekedés és a saját autó kombinációját tudják felajánlani).

A menekítések akadozhatnak az utaztatás problémái miatt, hiszen minden jelzésnél rengeteg idő elmegy arra, hogy a jelzést felvevő intézmény hogyan tudja megszervezni az utazást: milyen eszközzel történik a menekítés és ki fog tudni segíteni a fuvarban, ki fogja finanszírozni a menekítés költségeit, honnan szerez az áldozat pénzt, amikor még nincs kapcsolatban a menekítést végző szervezettel (és tömegközlekedéssel kéne egy adott pontra eljutnia az áldozat[ok]nak). Ezek a problémák jelenleg minden egyes menekítés során jelentkeznek és mindig egyedi megoldásokat kell rájuk találni. Ez a szervező intézmény kapacitásait felemésztí, a várakoztatás pedig jelentős bizalomvesztést idéz elő az áldozatban, aki nem érti, miért nem történik semmi. Ezért indokolt lenne egy olyan központi szervezet (legyen ez akár országos vagy megyei szintű), amelyik rendelkezik kisbusszal, és képes 24 órában szolgáltatni a menekítés során a biztonságos utaztatást.

„Itt volt szó arról, hogy menekítő autót. Bár mondom, ha ezt mi intézzük, mi ülünk kocsiba és indulunk el, akkor nyilván az itteni lakóink elől vesszük el a munkát. Emiatt arra gondoltam, ha lenne egy külső szervezet, amelyik csak a menekítéssel foglalkozik. Mint az OKIT. Van egy telefonszám, azt lehet hívni, ha menekítés van. Ez rengeteg bonyoldalomtól megkímélne minket. Minden jelzésnél rengeteg idő elmegy arra, hogy hogyan utaztatjuk, ki fog adni pénzt, ki fog segíteni a fuvarban, honnan szerez az áldozat pénzt, amikor nincs kapcsolatban velünk. És ezt minden esetben máshogy oldjuk meg."

Lehetne megoldás – az egyébként országos lefedettségű – családsejtő és gyemreklóéleti szolgálatok kimenekítésre való használata, de az intézmények közül soknak nincs kapacitása (se autója, se elegendő anyagi és humán erőforrása) szállítani az áldozatokat. Jelenleg sajnos még elég elterjedt megoldás, hogy az áldozatoknak és családtagjaiknak saját maguknak kell megoldani a védett házakba való eljutást, amely így kiemelt kockázati szempontokat hordoz magában (magas a lebukás és a visszatérés veszélye).

Az áldozatirányításban a speciális célcsoportoknak kialakított szálláshely kérdése is megoldatlan probléma, ahogyan gondot jelent esetükben a speciális szükségletekre reagáló szolgáltatási rendszer hiánya is. Ilyen speciális célcsoportok lehetnek pl.: 1. a szexuális kizsákmányolás áldozataiként az egyedülálló fiatal nők, 2. házi rabszolgaságban érintett idősebb férfiak, 3. házi rabszolgaságban érintett egészségügyi és/vagy mentálégeszégügyi problémákkal küzdő férfiak és nők, 4. demens vagy fogyatékkal élő személyek, 5. az emberkereskedelem bármelyik formájában érintett alkohol-/drogfüggők. Esetükben megoldást jelenthetne a minél több kilépőtő lakás vagy önkormányzati lakás. A fogyatékkal élők, demensek és szenvedélybetegek

esetében pedig soron kívüli intézményes elhelyezés jelenthet megoldást, amely nélkül további gondozásuk nem oldható meg.

De a szolgáltatási rendszert fejlesztené a védett ház – kiléptető tengely mellett egy újfajta szociális munka is. Ennek az lenne a lényege, hogy az áldozatok egy részének, akik számára nem szükséges a bentlakásos védett ház, azoknak lakhatást biztosítsanak, és egy szoros, személyes kapcsolaton alapuló támogatót kérhessenek hosszabb időre, aki segíti őket a mindennapokban. Hasonlóan mint a fogyatékkal élők esetében, a támogatott döntéshozatal jogintézménye² vagy a pszichiátriai betegek számára kidolgozott svéd „személyes szószóló” (svéd eredetiben „personal ombud”³, azaz: személyes ombudsman) modellje esetében.

2.3. Reintegráció és utánkövetés

A legtöbb szakember nagyon nehéz kérdésnek tartja azt, hogy hova menjen ki új életet kezdeni az áldozat: olcsóbb és eldugottabb kistelepülésre, vagy a korábbi otthonától távoli nagyobb városba? Alბérletbe, esetleg újabb és újabb intézményi ellátásba? Mindez függ a kizsákmányolás típusától, az áldozatok nemétől, életkorától és a mentális és egészségi állapotától. Az elhelyezés szempontjából bizonyos célcsoportok nehezebben kigondozhatók. Ha idősebbeket (65 év felettiek), fogyatékkal élőket, pszichiátriai betegeket, demens vagy bármilyen tartós betegségben szenvedő áldozatokat kapnak a védett házak, akkor nem tudják őket elhelyezni, és nehezen lehet az ilyen áldozatokat továbbküldeni a szociális rendszer más intézményébe is.

A sikeres reintegráció három alappillére: hosszú távú szakmai munka, lakhatás és munkába állítás – az utóbbi kettő ráadásul összefügg egymással. A reintegráció során a munkába állítást sokszor nehezítik a következő hátrányok: a végzettség hiánya, a munkatapasztalat hiánya és a munkába járással kapcsolatos alapvető készségek hiányosságai (pl. mindig időre felkelni, csapatban dolgozni, rendszeres napi rutint kialakítani stb.). Ebből és más szempontból is, jelentős különbségek mutatkoznak a szexuális és a munkacélú kizsákmányoltak között. A két csoportnak a munkába állítása teljesen más lehetőségek és más stratégiák mentén történik. Egy munkacélú kizsákmányoltat, aki egész életében dolgozott, van munkatapasztalata, sőt, sok esetben képzettsége is van, könnyebb elhelyezni. Ha képes arra, hogy elmenjen egy állásinterjúra, és az egészségi állapota is megfelelő a munkavégzéshez, akkor akár egy hét alatt el tudják helyezni a szakemberek. Sok esetben munkásszállást vagy albérlettámogatást is tudnak a cégek biztosítani az alkalmazottaiknak, így a lakhatási problémák is könnyebben megoldhatók esetükben.

A szexuális kizsákmányolás áldozatainak általában a fiatalabb, 14–30 éves lányok, illetve fiatal nők, és általában igaz rájuk, hogy semmilyen korábbi munkahelyi tapasztalatuk nincs, képzettséggel nem rendelkeznek, hiányoznak a munkavégzéssel kapcsolatos készségeik is. Ők sokkal több hátránnyal indulnak a munkaerőpiacon.

² 2013. évi CLV. törvény a támogatott döntéshozatalról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300155.tv> (Utolsó letöltés: 2021. 11. 22.)

³ Kisokos a gondnokságról. Online tájékoztató. Társaság a szabadságjogokért (TASZ) https://ataszjelenti.444.hu/2016/06/14/hogyan_sporoljunk_millioikat_a_pszichiatriai_betegeken_es_tegyuk_jobb_helye_a_hazankat (Utolsó letöltés: 2021. 11. 22.)

Nem tudjuk őket elhelyezni gyárakban. Mert a munkát el tudnák végezni, de a felvételi teszten nem mennek át. Ez azért probléma, mert a gyári munkához sokszor van munkásszállás. Mivel a prostituáltak nem jutnak be gyári munkára, meg nincs olyan kommunikációs készségük, hogy eladják magukat... általában csak takarítói munkára vagy konyhai kisegítőnek, mosogatni, ilyesmi munkákra tudjuk benyomni őket, de ezekhez nincsen szállás.”

Éppen a sok kudarcélmény miatt, amit a szexuális célú kizsákmányoltak átélnek a munkakeresés során, egyre inkább elveszítik a motivációjukat, elmegy a kedvük a munkahelykereséstől, és „*egyre inkább visszhangzik bennük, amit a futtatójuk mondott nekik mindig, hogy te semmire se vagy jó, csak prostituálnak. És feladják, és visszamennek a futtatójukhoz.*”

Sajnos az idősebbeket, vagyis az 55–60 éven felülieket nem, vagy nagyon kis hatékonysággal lehet csak integrálni, mivel a munkaerőpiac nem nyitott a fogadásukra, ezáltal képtelenek lesznek az önálló életre. Emellett a mentálégészségügyi felkészítésük, rehabilitációjuk is problémásabb már. Emiatt sokan vannak, akik a hajléktalanellátásba kerülnek, és a korábbi kizsákmányolt helyzethez hasonló hátrányos körülmények között élnek, alkalmi munkákat vállalnak. Szerencsésebb esetben idősellátásba kerülnek, ha van hely, így gondozásuk, lakhatásuk megoldottá válik, illetve vannak, akik esetében az indokolt, hogy fogyatékkal élők bentlakásos (gondozó) intézményébe kerülnek.

A reintegráció első időszaka meglehetősen szentitív szakasz, ebben az időszakban történik a bizalom felépülése a rendszer/segitő és az áldozat között. Ebben nagy szerepe van a segítők személyiségének, beleértő és kommunikációs képességeinek. Ha magukra maradnak az áldozatok, akkor hajlamosak ismét visszaesni, mivel a bántalmazók ilyenkor a „megmentő” szerepében próbálják megközelíteni az áldozatot, és ha nincs 0–24 órás segítség, akkor a tapasztalatok azt mutatják, hogy meg is győzik az áldozatot és kiviszik újra.

A rendszer rosszul működésére reflexió a korai intézményelhagyás. A védett házakból történő korai kiköltözés összetett probléma: részben abból adódik, hogy menet közben megmondolják magukat az áldozatok – ennek számos személyes oka lehet. De sokszor a félreértés az alapja a kilépésnek: vagyis a védett házzal mint intézménnyel kapcsolatos olyan tévhitek, mint pl. hogy elveszik az egyedülálló anyák gyerekeit, ha bekerülnek a rendszerbe, vagy hogy egy szigorúan zárt intézménybe kerülnek az áldozatok és éveikig nem mehetnek ki.⁴ Részben pedig abból ered, hogy a kizsákmányolt áldozatok érzelmileg kötődnek az elkövetőhöz – nem kizárólagosan, de ez inkább a szexuális kizsákmányolás áldozataira igaz.

Arra is rákérdeztünk, hogy a szakértők hogyan értékelik a védett elhelyezését támogató intézmények szolgáltatásait? Mennyire képesek ezek az intézmények az áldozatok igényeihez illeszkedő – adott esetben nagyon speciális – segítséget adni? A kérdés érdekessége abban rejlik, hogy kidolgozott szakmai protokollok hiányában nincs egységes szolgáltatási portfólió, nincs egységes szakmai-módszertani elvárás a végzett munkával kapcsolatban. A szakemberek azonban egyetértettek abban, hogy az emberkereskedelemben nem küszöbölhető ki első lépésként a védett ház, ez fontos eleme a rendszernek, bármilyen szolgáltatást is nyújtson.

⁴ Bár tény, hogy kifelé nyitott, befelé zárt az intézmény, és napi kötött ritmusban működik, az ebből fakadó zártság érzése, a kötött keretrendszer azért is érdekes kérdés, mivel egyfelől ez hasonló az áldozatok korábbi állapotához is, ami elől menekülnek, így mentálisan megterhelő lehet számukra. Másfelől, mivel eddig egy nagyon kötött keretrendszerben éltek az áldozatok (pl. sokszor nem hagyhatták el a fogvatartók által kijelölt ingatlant, vagy nem hozhattak önálló döntéseket), az átmenet nélküli szabadság is megterhelő lehet számukra.

A fokozatos visszatérés első lépcsőfoka, melyet tovább lehet fejleszteni a kapcsolati erőszak áldozatai esetében alkalmazott félutas házak tapasztalatai alapján, ahol „a szakemberek feladata a család önálló életvitelének helyreállítása, életvezetési problémáik kiküszöbölése, a kapcsolatok erősítése, az önbizalom és önértékelés javítása, a jogok és érdekek védelme, valamint a munkavállalás támogatása.”⁵ Ennek előnye abban rejlik, hogy anyagilag tehermentesíti az áldozatokat a talpraállás kezdeti időszakában (lakhatási gondok megoldottak), valamint a reintegráció során szoros együttműködésben dolgozik a szakember az áldozattal, a felmerülő problémákra azonnal van lehetőség reagálni.

„Mint a kapcsolati erőszak esetében, ahol lehet mentorálni a klienst. Emellett a jogi segítség is nagyon fontos, vinni az ügyet és anyagilag átvállalni a terhet az áldozatról.”

Ugyanakkor indokoltnak látnák a megkérdezett szakemberek a védett házaspáros ellátást nem igénylő áldozatok esetében egy parallel támogató rendszer kialakítását is. Azok esetében, akiknél nem indokolt, vagy nem vállalják, hogy védett házba menjenek, esetükben egy meghatározott ellátási területen működő, kis létszámú klienssel foglalkozó koordinátor biztosíthatná a napi szintű kapcsolattartást, fejlesztést, látogatásokat tehetne az áldozatok körében, igény esetén, hasonlóan a támogatott döntéshozatal jogintézményéhez, segíthetné az áldozatot. Ennek a rendszernek az előnye az, hogy az áldozatok egy széles körét lehetne a saját környezetében is fejleszteni.

A védett házakkal kapcsolatban hiányosságokra is kitértek az interjúalanyaink. Legfőbb probléma, hogy a gondozási idő a védett házban három hónap, ami maximum újabb három hónappal meghosszabbítható. Ez a hat hónap nagyon kevés idő arra, hogy eredményeket érjenek el a szakmai munkában.

„Egy baromi gyors munka folyik, olyan, mint a krízis otthonokban. Sok mindent gyorsan kell intézni. De az ő felépülési időszakuk ennél jóval több időt vesz igénybe. Megérkezik hozzánk egy áldozat traumatizált állapotban. A napi család-gondozás, a tanácsadások, mentálhigiénés segítségnyújtás mellett rá kell vennünk idővel, hogy munkába álljon, anyagi tartalékképzés is fontos szempont.”

A hosszú távú együttműködés szempontjából a gyermekes anyukák helyzete a legkedvezőbb. Ők kigondozhatók további intézményes elhelyezéssel az anyaothonokba vagy családok átmeneti otthonába, ahol az áldozatok eltölthetnek még egy évet. A családok átmeneti otthonához is tartoznak kiléptető lakások, tehát még akár oda is ki tud menni az áldozat 3-5 évre. Esetükben ezeknek a lehetőségeknek a kombinációja már összesen 7-8 éves védelemmel jelentenek, ezért a reintegrációs munka eredményesen elvégezhető. Bár voltak, akik ehhez annyi kiegészítést fűztek, hogy nem az a cél, hogy ilyen sokáig benn tartsák a rendszerben az áldozatokat, mert az intézménnyel szemben is kialakulhat függőség.

A védett házaknak a felszereltsége, eszközellátottsága, finanszírozottsága sem egységes, jelentős infrastrukturális és humán erőforrásbeli eltérések mutatkoznak, mivel különböző fenntartású és finanszírozású szervezetekről van szó. A finanszírozási problémák megmutatják negatív hatásukat: alacsony a megbecsültsége a szakmának, valószínűleg emiatt a védett szál-

⁵ Lásd pl.: <https://fop.kormany.hu/felutas-haz> (Utolsó letöltés: 2021. 11. 22.)

láshelyeken kevesen dolgoznak, állandó a munkaerőhiány. Nincs elég figyelem a munkavállalókon, jellemző a túlterheltség, ezért gyorsan bekövetkezik a kiégés.

Nincs egységes protokoll az emberkereskedelem-áldozatok ellátásához, így a különböző fenntartásban működő, védett elhelyezést biztosító támogató intézmények eltérő szakmai elveket és módszertant követnek. A szakmai munka leginkább a szervezet szellemisége, a szakmai vezető felfogása szerint kerül kidolgozásra. Emiatt ad hoc jelleggel, alulról kiindulva és organikus módon fejlődik a szakma.

„Csinál valamit az OKIT, az IOM, a Baptisták, de ezek nem egységes elvek mentén, hanem a szervezet felfogása, szellemisége szerint készülnek. Az azonosítás az rendben van. De hogy utána mit kell, hogyan csinálni, az nem egyértelmű, kellene egy protokoll központilag, ezen szervezetek bevonásával, közös munkája nyomán. Hasonlóan, mint a kapcsolati erőszak kézikönyv is született.”

„Ami egységes, hogy mindenhol vannak házszabályok és ezeknek vannak szankciói, ha valaki azokat megszegi. Amiben különbség van, az a módszertan. A felfogásbeli különbségek látszanak a szolgáltatók között. Mindegyik a legjobb szándékkal, de sokszor egészen másként közelít az áldozatokhoz. Nemcsak egyedi esetekben, hanem általános felfogásbeli különbség is lehet. Valakinél működik egy szigorúbb hozzáállás, valakinél a babusgatós. De ez nem az áldozattól függ, hanem ezt nyújtják. Ha ide mérsz, ezt kapod, ha oda, akkor azt. Amiben fejleszteni kéne szerintem, az valóban egy általános előírás jellegű feltételrendszer, hogy hogyan működhetnek a védett szállások. Ez hasznos lenne itthon. Akár ha lennének arra szabályok, hogy egy védett szállás hol, hogyan, milyen alapterülettel működhet és milyen szabályokkal üzemeltetjük, mennyi pénzből, milyen személyzettel stb.”

A szakmai munkához kötődően végül érdemes még szót ejeni az utánkövetés rendszeréről. Jelenleg az utánkövetési rendszer esetlegesen működik. Három mód van a védett házból történő kilépésre:

1. a kiléptetést követően vagy további intézményes elhelyezéssel kerülnek ki a védett házból,
2. vagy esetjelzéssel átkerülhetnek egy család- és gyerekjóléti szolgálat hatáskörébe,
3. vagy teljesen lekerülnek az intézményi rendszer radarjáról.

Néhány esetben, főleg amikor kialakulhatott személyes, bizalmi kapcsolat a szociális munkás és az áldozat között, akkor telefonon, vagy facebookon tartják a kapcsolatot. A védett házakban reintegrált és onnan kikerülő áldozatok később is fordulnak tanácsért, segítségért ügyes-bajos dolgaikat illetően a védett házak munkatársaikhoz – de ebben az esetben mindig az áldozatnak kell felvennie a kapcsolatot a szakemberrel.

Emiatt többen is megemlítették, hogy szükséges lenne egy olyan félutas ház rendszerének kialakítása, amely mentorálást vagy támogatói rendszerben utógondozást is tudna végezni, azaz a reintegráció teljes folyamatára rálátna, annak aktív részese lenne.

A védett házak egyike-másika próbálkozik utánkövetéssel a kiléptető lakásaikban⁶, de rendszerszinten az utánkövetés nincs felépítve.

⁶ Az úgynevezett kiléptető lakás az, mely az önálló életvitelre részben képes, mérsékelt családgondozást igénylő családok visszatérését készíti elő. Lásd pl. <http://www.soskrisis.hu/tevekenysegeink/> (Utolsó letöltés: 2021. 11. 22.)

„Kiléptető házban tudják nyomon követni, csak ahhoz a védett házhoz kettő félutas ház tartozik. És ott laknak. Ez nem egy folyamatos lehetőség a nálunk lakóknak. Ha van üresedés, akkor megpályázhatják.”

Az áldozatok, ha nem védett szálláshelyre mennek, hanem a saját otthonukba, vagy rokonaihoz, akkor támogató, segítő szakember nélkül ismét szembekerülnek a problémáikkal. Éppen ezért lenne nagyon fontos, hogy esetükben fenntartható legyen a szakmai kapcsolat. Sokan aprófalvas vagy hátrányos helyzetű kistelepülésekre kerülnek, ahol nincs állandóan elérhető szociális szolgáltatás, segítő szakember. Ilyen esetben a szakemberek telefonon próbálják megoldani az áldozatsegítési szolgáltatást és az utánkövetést. Ez a kapcsolattartási mód azonban nem alkalmas a személyes együttműködés, problémakezelés kiváltására.

„Mi tartjuk a kapcsolatot telefonon az áldozattal. Nyilván felvesszük a helyi családsegítővel a kapcsolatot. Ha gyerekek is érintettek, akkor a gyámügygel. Megpróbálunk egy olyan szociális munkást keríteni... ezek általában falvak, ahol nincs közművesítés, nincs lehetősége beutazni a városba... mindenféle apró dolgot meg kell oldani, hogy hozzájussanak azokhoz a szolgáltatásokhoz, amik nekik járnak (pl. áldozatsegítési szolgáltatás). Ezeket mi telefonon próbáljuk intézni. Na most ennek a határfoka nem túl jó.”

Felmerül a kérdés, hogy a szociális és gyermekvédelmi intézményi rendszer mely szolgáltatása lenne alkalmas a reintegráció során az utánkövetésben, mentorálásban való részvételre. A legtöbben a családsegítő szolgálatokat említették. Viszont az alapellátásban éppen a családsegítő szolgálatok küzdenek leginkább a fluktuációval, munkaerőhiánnyal, így további terhelésük komoly működési problémákat okozna. Azaz egy ilyen új szolgáltatás csak új, teljes idő munkahely létrehozásával valósítható meg.

3. JAVASLATOK

Az interjúk tapasztalatai alapján megfogalmazható néhány olyan javaslat, ami hozzájárulhat az emberkereskedelem áldozatait támogató rendszer fejlesztéséhez. Ezek egy része reflektál és korrelál az első részben megfogalmazott javaslatokkal, de további szempontokkal is kiegészül.

Az első és talán a legfontosabb lépés a szakmai munkát szabályozó protokoll kidolgozása, amely egységesíti az adminisztrációt, meghatározza a szakmai munka főbb irányelveit, lehatárolja az egyes intézmények feladatköreit, rendszerbe szervezi az érintett szociális, gyermekvédelmi, rendészeti feladatokat ellátó érintett szervezeteket, illetve a jelzőrendszeri tagok számára is előírásokat fogalmaz meg.

Bár a BM-en belül létrejött az Emberkereskedelem Elleni és Horizontális Ügyek Osztálya, amelynek a feladata többek között a Nemzeti Koordinációs Mechanizmus és NGO Kerekasztal Tagok tájékoztatása, koordinációja, a szervezetek közti információk megosztása, gyakorlati szakmai munka támogatását ez a szervezet nem látja el – nem is célja. Szükséges a szakmai koordinációs rendszer kidolgozása a hatékonyabb áldozatirányítás, menekítés, elhelyezés, intézmények közötti együttműködés, utánkövetés miatt. A lehetséges modellek bevezetése előtt érdemes a két alapmodell működési mechanizmusát pilot projektben megvizsgálni.

Módszertani központ láthatná el a szakmai protokollokkal kapcsolatos feladatokat: képzéseket szervezhetne, fejlesztené a szakmai munkát, vizsgálhatná a szakmai protokollok betartását.

A szociális és rendészeti közép- és felsőfokú képzésekben, illetve a jogi felsőfokú képzésben emberkereskedelem témájú tananyagfejlesztés és annak oktatása. Emellett nemcsak a pályázatokhoz kötött, hanem folyamatosan elérhető, kredit alapú szakmai továbbképzések nyújtása a témában.

A segítő társszakmák, a jelzőrendszeri tagok és az érintett területen dolgozó igazságügyi és hatósági dolgozók esetében kifejezetten szükséges lenne az érzékenyítés.

Az áldozatirányításban komoly problémát jelent az áldozatok szállítása. Indokolt lenne egy olyan központi szervezet (legyen ez akár országos vagy megyei szintű), amelyik rendelkezik kishusszal, és képes 24 órában szolgáltatni a menekítés során a biztonságos, az áldozat számára költségmentes utaztatást.

Az áldozatirányításban a speciális célcsoportoknak kialakított szálláshely kérdése is megoldatlan probléma, ahogyan gondot jelent esetükben a speciális szükségletekre reagáló szolgáltatási rendszer hiánya is.

A szolgáltatási rendszert fejlesztené a védett ház – kiléptető lakás tengely mellett egy újfajta szociális munka is. Ennek az lenne a lényege, hogy az áldozatok egy részének, akik számára nem szükséges a bentlakásos védett ház, azoknak lakhatást biztosítsanak, és egy szoros, személyes kapcsolaton alapuló támogatót kérhessenek hosszabb időre, aki segíti őket a mindennapokban. Hasonlóan mint a fogyatékkal élők esetében a támogatót döntéshozatal jogintézménye vagy a pszichiátriai betegek számára kidolgozott svéd „személyes szószóló” (svéd eredetiben „personal ombud”) modelljének az adaptációja.

A reintegráció első lépcsőfoka a védett házba való bekerülés. A védett házakban végzett szakmai munka legfőbb problémája, hogy a gondozási idő alapesetben három hónap, ami maximum újabb három hónappal meghosszabbítható. Ez a hat hónap nagyon kevés idő arra, hogy eredményeket érjenek el a szakmai munkában. A hosszú távú együttműködésben több évre kell biztosítani a segítő és az áldozat közti szociális munkát. Erre lehet megoldás az önálló életre felkészítő, több más szakmai területen már jól működő kiléptető lakás és hozzá kapcsolódó programok alkalmazása az emberkereskedelem szakterületén is.

Jelenleg az utánkövetési rendszer esetlegesen működik: egyik-másik védett ház végez ilyen feladatot kapacitásaitól függően. A feladatra az országos lefedettségű családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok kijelölhetőek lennének. Viszont az alapellátásban éppen a családsegítő szolgálatok küzdenek leginkább a fluktuációval, munkaerőhiánnyal, így további terhelésük komoly működési problémákat okozna. Azaz egy ilyen új szolgáltatás csak új, teljes időmunkahely létrehozásával valósítható meg.

IRODALOM

2013. évi CLV. törvény a támogatót döntéshozatalról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300155.tv> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 09.)

A félutasházakról bővebben: <https://efop.kormany.hu/felutas-haz> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 09.)

A kiléptető házakról bővebben: <http://www.soskrizis.hu/tevekenysegeink/> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 09.)

A támogatott döntéshozatalról és a „personal ombud” rendszerről: https://ataszjelenti.444.hu/2016/06/14/hogyan_sporoljunk_milliokat_a_pszichiatricai_betegeken_es_tegyuk_jobb_helye_a_hazankat (Utolsó letöltés: 2022. 09. 09.)

A nagyvárosi lakhatási válságra adható önkormányzati reakciók jogi keretei és realitások bemutatása Budapest VIII. kerületének példáján keresztül¹

Dombrovsky Borbála

DOMBROVSKY BORBÁLA: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
– dombrovsky.borbala@gmail.com

ABSZTRAKT A lakhatás alapvető szükséglet, a biztonság, egészség, a családi élet, jövedelemszerzés, az önkifejezés és a társadalmi integráció nélkülözhetetlen előfeltétele. Ez a szükséglet azonban hiába univerzális és általánosan elismert, a lakhatás súlyos egyenlőtlenségek, elosztási, mennyiségi és minőségi hiányosságok színtere világszerte és hazánkban is. A cikk a budapesti lakhatási válság kapcsán a megfizethetőség, illetve a helyi szintű, közigazgatási-köszolgáltatói eszköztárba tartozó megoldási lehetőségekre fókuszál. Arra keres választ, hogy az egyes budapesti önkormányzatoknak milyen lehetőségeik vannak a jelenlegi jogszabályi keretek, történelmi és gazdasági meghatározottságok között megfizethető lakhatást támogató megoldásokat érvényesíteni a helyi lakáspolitikában. Az elvi lehetőségek körét nemzetközi példák, civil szférából érkező szakpolitikai javaslatok és a vonatkozó magyar jog áttekintésével vizsgálom fel. A helyi lakhatási politika realitásait egy Budapest VIII. kerületéről készített esettanulmány illusztrálja. A jogszabályelemzés, illetve az esettanulmány alapján kijelenthető, hogy bár a lakhatásra és az önkormányzatok gazdálkodására vonatkozó szabályok kis döntési szabadságot hagynak, ezen korláton belül is tudnak érdemi intézkedéseket hozni. Korlátozhatják a rövid távú turisztikai célú bérbeadást, ösztönzőként alkalmazhatják az építményadót, nyújthatnak települési támogatást és az önkormányzati tulajdonú lakásokkal való körültekintő gazdálkodással támogathatják a fenntartható lakhatást. Erejük-höz mérten, vagy a magánszektornal együttműködve bővíthetik a nonprofit lakásszektort, valamint a piaci bérbeadás kiszámíthatóságát is javíthatják.

Kulcsszavak: lakhatás, önkormányzat, helyi lakáspolitikai, dekommodifikáció, piacorrekción

The legal framework and realities of municipal responses to the metropolitan housing crisis with the example of Budapest's District

ABSTRACT Housing is a basic human need, also a necessary prerequisite of safety, family life, income earning, self-expression, and social integration. While the need is universal and widely recognized, housing is filled with inequalities, as well as shortcomings in terms of quality, quantity, and distribution both in Hungary and worldwide. The following text focuses on affordability and local policy and public service solutions. It explores the potential options of Budapest district level local governments to create local housing policies promoting affordable housing in the given legal, economic, and historical context. The potential range of options are to be determined based on international examples, expert proposals, and Hungarian national regulations. The realities of these options are illustrated by the case study of District 8 of Budapest. Analysis of regulation and the case study show that despite their options being restricted by economic laws, local governments are able to make meaningful decisions. They can restrict

¹ Az alábbi cikk a 35. Országos Tudományos Diákköri Konferencián a Szociális munka, szociálpolitika 2. tagozatban helyezett dolgozat aktualizált változata, melynek konzulense Dr. Hoffman István egyetemi tanár (ELTE ÁJK) volt.

short-term touristic renting, incentivize by real-estate tax, offer social benefit, and enhance socially sustainable housing by managing their housing stock adequately. Depending on their means local governments can cooperate with the private sector to expand the non-profit rental sector or to increase security on the private rental market.

Keywords: housing, local government, local housing policy, decommodification, market correction

BEVEZETÉS

A lakhatás alapvető szükséglet, a biztonság, egészség, családi élet, jövedelemszerzés, művelődés, önkifejezés és a társadalmi integráció nélkülözhetetlen előfeltétele. A lakhatáshoz való jogot az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya rögzíti (ENSZ 1966, 11. cikk), amelybe a lakhatás jogi biztonsága, megfizethetősége, hozzáférhetősége, megfelelő fizikai állapota, felszereltsége, elhelyezkedése és kulturális alkalmassága is beletartozik (OHCHR 1991). A megfelelő lakóhely iránti szükséglet azonban hiába univerzális és általánosan elismert, a lakhatás súlyos egyenlőtlenségek, valamint elosztási, mennyiségi és minőségi hiányosságok színtere világszerte és hazánkban is. Ezen hiányosságok kiemelten sújtják az alacsony jövedelmű háztartásokat, sérülékeny csoportokat, de (egyre inkább) megtagasztatják a középrétegek is, különösen a fiatal korosztály.

A lakhatási válság fogalmi körébe sorolt számos, a lakhatáshoz való joggal nem összhangban lévő jelenség – pl. megfizethetetlen bérleti díjak, bedőlő jelzáloghitelek, dzsentifikáció, hajléktalanság stb. – középpontjában a lakhatás finanszírozása és megfizethetősége áll: az elmúlt évtizedekben (különösen a nagyvárosokban) a lakhatási költségek gyorsabban emelkedtek, mint a fizetések, és bár ebből egyes tulajdonosok, befektetők haszonra tettek szert, sokak számára a lakhatás költségének növekedése zsúfolt, rossz állapotú otthonokat, aránytalan anyagi áldozatot, vagy a biztonságos, munkalehetőséget kínáló környékekről való kiszorulást eredményezett (Wetzstein 2017). E jelenség okaként – a számszerű lakáshiányon túl – a legtöbb lakhatással foglalkozó szerző a finanszírozási jelenségét nevezi meg, azaz azt a jelenséget, hogy világszerte megerősödött a tőkepiac ráhatása a lakhatáshoz való hozzáférésre a jelzáloghitelezés liberalizációja folytán. Ennek eredményeként az ingatlan- és lakhatási piacokon inflációval, illetve olyan lakóingatlan-felhasználásokkal találkozhatunk, mint pl. a rövidtávú turisztikai célú lakásadás, magas jövedelmű bérlőket célzó ingatlanfejlesztések stb., amelyek mind a megfizethető lakhatással rivalizáló használatok az eleve szűkös (megfelelő minőségű) lakásállománnyal küzdő településeken, különösen a nagyvárosokban. Ilyen környezetben pedig a lakhatás kommodifikálódik, azaz nem mint alapvető szükséglet, hanem mint árucikk értelmeződik (Aalbers 2008, Wijburg – Aalbers – Heeg 2018, Dewilde – De Decker 2016, Madden – Marcuse 2016).

Budapesten – sok más fejlett nagyvároshoz hasonlóan, és egyebek mellett – megfizethetőségi válságot tapasztalhatunk a lakhatás terén. Magyarország országos szinten is élen jár az Európai Unióban ingatlan áremelkedés tekintetében,² a piaci alapú lakásbérletek esetén a fő-

² Az ingatlanárak 2019 második negyedévében a hazai lakásárak már a 170,48%-át, a bérleti díjak 2020 januárjában a 130,59%-át tették ki a 2015-ös áraknak, ezek az arányok jóval meghaladják az EU28 átlagát. (Eurostat, PRC_HPI_A, Eurostat, PRC_HICP_MIDX)

városban kiugróan magas, mintegy 60% azon háztartásoknak az aránya, ahol a jövedelem legalább 35%-át teszik ki a lakhatási kiadások (Molnár 2019), ezzel az EU28 országokon és Magyarországon belül is a budapesti az egyik legkevésbé megfizethető lakhatás (Eurostat, ILC_LVHO28). Széles szakirodalmi egyetértés szerint a megfelelő minőségű, megfizethető lakhatáshoz való hozzáférés tekintetében nem csökkennek (vagy akár nőnek is) a korábbi egyenlőtlenségek.

Jelenleg hazánkban nincsen önálló, tehát gazdaság-, népesedés- vagy családpolitikától független lakáspolitikai, nem létezik olyan országos szintű stratégiai dokumentum, amely a nagyvárosi lakhatási válság problémájának kezelését tűzi ki célul. Miközben jelentős centralizáció zajlott le, a szociális szolgáltatások jó része, így a lakhatással kapcsolatos feladatok is önkormányzati szinten maradtak, azonban 2015 után akár a költségvetési támogatások, akár az egységesítési szándék szempontjából az állami szint visszavonult ezen feladatoktól (Hoffman – Szatmári 2019). Ebben a környezetben különösen aktuális azon helyi önkormányzatok szerepe, amelyek elkötelezettek a lakhatáshoz való jog érvényesülése és a megfizethető lakhatás elősegítése mellett. Az alábbi tanulmány így azt vizsgálja, hogy a jelenlegi jogszabályi keretek és egyéb meghatározottságok között az egyes érintett budapesti önkormányzatoknak milyen lehetőségeik vannak a kommodifikáció mérséklésére (dekommodifikációs intézkedések), illetve egyéb, a megfelelő minőségű, elérhető lakhatást támogató megoldásokat (pl. piac-korrekció) érvényesíteni a helyi lakáspolitikában.

1. MÓDSZERTAN

A tanulmány célja azt megállapítani, hogy a nagyvárosi lakhatási válságra javasolt „bevett”, közigazgatási, közpolitikai megoldások³ jogilag lehetségesek-e, illetve milyen formában lehetségesek a magyarországi helyi önkormányzatok alkalmazásában. A jogilag lehetséges megoldások budapesti realitásának, értelmezhetőségének értékeléséhez a hazai lakhatással foglalkozó szakirodalmat és statisztikai adatokat veszem alapul, a konkrét megvalósulási módok, illetve az önkormányzati attitűd jelentőségét pedig Budapest VIII. kerületére vonatkozó esettanulmánnyal illusztrálom.

A tanulmány pusztán a közpolitikai opciók aktuális jogi kereteire és a kivitelezés realitásaira fókuszál, így a lakhatási válság kialakulásának körülményei, a helyi önkormányzatok szerepe a jelen politikai rendszerben, illetve a gazdasági, történelmi és társadalmi meghatározottságok külső tényezők a vizsgálat szempontjából. Ennek megfelelően adottnak veszem, hogy a megfizethetőséget, és azt, hogy a lakhatás szempontjából kiszolgáltatott helyzetben lévő csoportok lakáshoz jutását elősegítő politika elsődleges szinterei hazánkban jelenleg a helyi önkormányzatok, egyrészt a bevezetőben is említett központi szinten található úr miatt, másrészt pedig a lakhatás helyi közügy volta miatt is. A helyi önkormányzatok feladatai közé tartozik ugyanis a helyi lakáspolitikai,⁴ ráadásul az önkormányzatok rendelkeznek a legnagyobb volumenű dekommodifikációs intézkedés, a köztulajdonú lakások bérbeadása előfeltételét jelentő

³ A „bevett” közpolitikai megoldás típusok listája és megalapozása a 3. fejezetben található.

⁴ L. 4. fejezet.

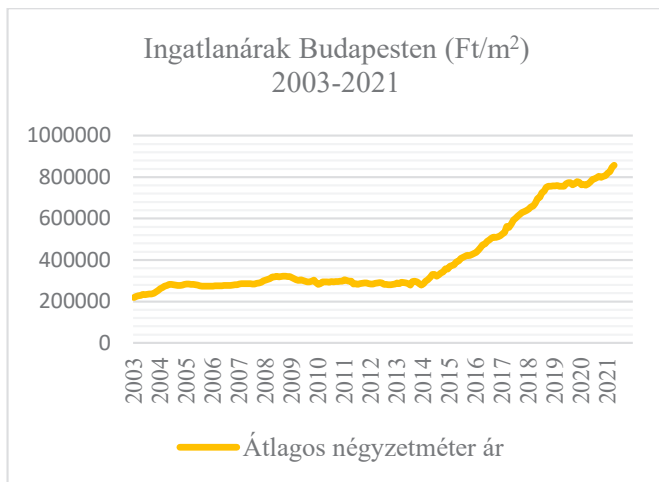

a köztulajdonú lakóingatlanokkal és törvény által delegált hatáskörrel hasznosításukra.⁵ A tulajdonosi és kezelői pozíció túl a lakhatás helyhezköttöttségéből és közösségi funkciójából adódóan is a helyi önkormányzat az a társadalmi intézmény, amelynek központi szerepet kell vállalnia a lakhatási válság kezelésében. Szintén adottnak tekintem a gazdasági, társadalmi és történelmi meghatározottságokat, különösen a hazai lakhatási rezsím olyan sajátosságait, mint a saját tulajdonú lakások nemzetközi összehasonlításban igen magas aránya. Az önkormányzati perspektívából következően – bár a saját tulajdonú ingatlant és bérlakást mint lakhatási formát egyaránt érinthetik a lakhatási válság jelenségei – a szöveg elsősorban, de nem kizárólag a lakásbérlet megfizethetőségének kereteit vizsgálja, ugyanis a tulajdonhoz kapcsolódó politikák jelentős része (tulajdonviszonyok, ingatlan-adásvétel, jelzáloghitelezés stb. szabályozása) tipikusan nem önkormányzati, hanem országos szinten kerül meghatározásra.

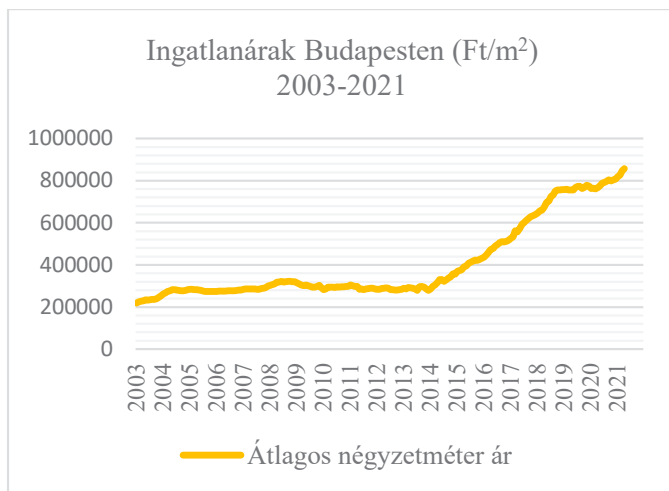
A következőkben a 2015-től a koronavírus-járvány kezdetéig tartó időszakot veszem alapul a lakhatási válság jelenségének vizsgálatakor, azonban az önkormányzati mozgáster szempontjából a járvány alatti fejleményeket, frissebb adatokat is figyelembe veszem. Bár a hazai irodalomban nem találunk olyan explicit kijelentést, amely a lakhatási válság jelenlegi formájának kezdetét 2015-re teszi, azonban hozzávetőlegesen 2014–2015-ben kezdtek meredeken emelkedni az ingatlanárak és alakulnak ki a magas bérleti díjak (ld. 1. és 2. ábra), valamint ekkor ugrott meg a befektetési célú lakásvásárlások aránya Budapesten (Gosztonyi et al. 2020), ami jelzi, hogy a budapesti helyzetre is jellemzővé vált a nyugati fejlett nagyvárosok esetében leírt, finanszírozás által meghatározott lakhatási válságnak megfelelő jelenség. 2015 fordulópont a magyar lakhatási politikában is, ugyanis ebben az évben szűnik meg a normatív lakásfenntartási támogatás, míg ugyanebben az évben jelenik meg a Családi Otthonteremtési Kedvezmény, amely legalább annyira népesedéspolitikai eszköz, mint lakhatási támogatás. A vizsgált időszak vége azért nem határozható meg egy időpontban, mert a járvány lakhatási helyzetre gyakorolt hatása még nem meghatározható pontosan, azonban a lakhatási válság későbbiekben tárgyalt okain a járványhelyzet csak részlegesen, átmenetileg változtat.⁶ Ezzel szemben a járványhelyzet alatt is történtek a lakhatási válság hosszútávú alakulása szempontjából releváns jogi-politikai események. (A kifejezetten a koronavírus-járványra vagy annak gazdasági következményeire reagáló intézkedések elemzésére terjedelmi okokból nem kerül sor.)

⁵ Az állami tulajdonú lakóingatlanok aránya elenyésző.

⁶ Ugyan a járvány gazdasági hatásainak megfelelően az ingatlanárak és bérleti díjak időszakosan csökkentek a járvány kezdetén, nem indokolt azt feltételezni, hogy az árak ingadozása érdemben javít a megfizethetőségen, pl. a járvány első hullámát követően a nyár folyamán az ingatlanárak és bérleti díjak ismét intenzív emelkedésnek indultak.

1. ábra Ingatlanárak alakulása Budapesten 2003–2021 (Ft/m²)

Forrás Saját szerkesztés, adatok forrása: Ingatlannet.hu

2. ábraBérelti díjak alakulása Budapesten 2003–2021 (Ft/m²)

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Ingatlannet.hu

2. MEGOLDÁSI MEGKÖZELÍTÉSEK

A lakhatási válságra adható reakcióknak abból a speciális kettős tulajdonságból kell kiindulnia, hogy a lakhatás (illetve a lakóingatlan) egyszerre magán- és közjóság. Magánjóság abban a tekintetben, hogy rendszerint szerződési szabadságon alapuló piaci cseréken keresztül érvényesülnek leginkább az egyéni preferenciák. Azonban az ingatlanok azon jellegzetessége, hogy igen komplex, főszabály szerint oszthatatlan, heterogén, egyedi és helyhez kötött jóságok, olyan mértékű piaci erőt ad a tulajdonosok és bérbeadók kezébe, amely szükségessé teszi, hogy az elosztás védelme érdekében közjóságként (is) kezeljék (Bengtsson 2001). A lakhatási válság jelentette helyzetben azonban a fent említett egyensúlytalanság kérdésén kívül is indokolt az állami beavatkozás: az ingatlan piaca ugyanis a finanszírozási következtében piaci kudarcokkal terhelt, továbbá a lakhatás alapvető szükséglet mivoltából eredő alapjogi vetületei, nemzetközi jogi standardjai is emellett szólnak.⁷ Az állami szereplő, jelen esetben a helyi önkormányzat, amely jogalkotói, közszolgáltatói és hatósági funkcióin keresztül hozhat olyan intézkedéseket, amelyek elősegíthetik, hogy az egyének megfelelő minőségű, megfizethető, a városi élethez megfelelő elhelyezkedésű otthonokhoz jussanak.

A továbbiakban az alábbi leírt „bevett” közpolitikai megoldások jogi kereteit és realitását vizsgálja a tanulmány. Ezen megoldások közös vonása, hogy – mintegy reagálva a lakhatási válság jelenségeinek központjában lévő megfizethetőségi problémára – a megfelelő lakhatás megfizethetőségét és elérhetőségét célozzák. Míg egyes megoldások a piaci logika mentén orvosolnák a finanszírozási okozta piaci kudarcokat (piackorrekció), más megoldások a lakhatás kommodifikációját mérsékelik azzal, hogy a piaci logika alól vonják ki a lakhatás egyes szegmenseit (dekommodifikációs intézkedések). A „bevett” megoldások listája a nemzetközi és hazai szakirodalom,⁸ illetve a Habitat for Humanity Magyarország éves jelentései és javaslati alapján áll össze.

A lakhatáshoz való jog teljesítési kötelezettségének legközvetlenebb módon közszolgáltatással⁹ tud eleget tenni az állam, amelyek tipikusan az alábbi formákat ölthetik:

- *Köztulajdonú (vagy nonprofit) bérlakás biztosítása:* Ez egy kínálati oldali beavatkozás, amely során az állami szereplő közszolgáltatás jelleggel épít és/vagy tart fenn bérlakásokat, amelyeket nem piaci logika szerint, hanem adminisztratív úton oszt el, és jellemzően a (magán)piaci árnál alacsonyabban bocsát a háztartások rendelkezésére. Ezen lakások elsődleges célja a lakhatáshoz való jog érvényesítése, nem pedig a profitszerzés, ennek megfelelően használati érték a domináns az elosztásban, így a köztulajdonú ingatlanok bérbeadása direkt dekommodifikációs intézkedésnek tekinthető.
- *Pénzbeli ellátás:* Az állam (vagy önkormányzat) választhatja azt az utat is, hogy célzott anyagi támogatást nyújt a háztartások számára akár a lakbér, akár a lakhatás egyéb

⁷ Ld. Bevezető. A lakhatáshoz való jog tekintetében az ENSZ szakosított szerv álláspontja szerint az államot kötelezettségek terhelik. (UN Habitat 2008)

⁸ A hazánkban alkalmazható eszközök felsorolásáról ld. pl. Czirfusz: Lakhatási problémák és megoldások. Az önkormányzatok lehetőségei. (Czirfusz 2019)

⁹ Figyelembe véve, hogy értelmében a lakhatás egy (második generációs) alapvető jog, továbbá ez a piac kifejezetten alkalmas információs aszimmetria fenntartására, még a magánszektor közszolgáltató funkcióját üdvözlő osztályozások szerint is állami feladat, hogy ne csak szabályozás útján, de akár hagyományos közszolgáltatásokkal is gondoskodjanak az egyének megfelelő lakhatásáról. (Loughlin 2004)

költségeinek (pl. rezsi) megfizetéséhez. Ezek rövid távon érvényesülő, keresleti oldali korrekciós beavatkozások, azonban nem vonják ki a lakhatást a piaci hatások alól.

A lakhatáshoz való jog védelmét (és ezáltal közvetve teljesülését is) szolgálják a közszolgáltatások körén kívül eső eszközök is, a teljesség igénye nélkül, a közvetlen intervenciótól az indirekt ösztönzőkig terjedően jellemzően az alábbiakat alkalmazzák a döntéshozók:¹⁰

- **Közvetlen piacszabályozás**

- *Árszabályozás a bérleti piacon:* Az országos vagy helyi szintű szabályozó meghatározhatja a maximális bérleti díjat, valamint korlátozhatja a lakbér emelésének ütemét vagy mértékét is. Az árszabályozó intézkedés az egyes ingatlanokon realizálható bevételnek, így a profitnak is felső határt szab, a befektetési jelleg gyengítésével dekomodifikálja a szabályozással érintett lakásbérleti piacot.
- *Nem lakhatási célú lakóingatlan-használat szabályozása:* Az állami szereplő dönthet úgy, hogy (a már meglévő lakásállomány esetén) bizonyos, a lakhatási céllal versengő lakáshasználatokat megtilt vagy korlátoz. Tipikus példája a turisztikai célú rövidtávú bérbeadásra vonatkozó szabályozás. A cél, hogy a lakások hosszútávú lakhatás céljára legyenek hasznosítva, azonban ezek a megoldások nem feltétlenül vonják ki az ingatlanokat a piac alól.

- **Adóösztönzők**

- *Nem lakásként használt vagy üresen álló lakóingatlanra kivetett adó:* Ezzel a negatív ösztönzővel az állami szereplő ellensúlyozhatja azt, hogy az egyéb célokra bérbeadás általában profitábilisabb a lakáscélú bérbeadásnál. Az ingatlan hosszútávú lakáscélú hasznosítása válik a racionális döntéssé, ha a fizetendő adó eléri a hosszútávú lakáscélú bérbeadás és az egyéb „nem lakáscélú” használat által termelt bevétel közti különbséget, vagy a használaton kívüli (tehát feltehetőleg jövedelmet nem termelő) lakóingatlan üresen tartásától remélt haszon nagyságrendjét. Az adó a piaci logika mentén érvényesül.
- *Adókedvezmény lakhatási célra, megfizethető lakhatásra:* Az előbbi adópolitikai megközelítés „fordítottja” az adókedvezmény, amely szintén a lakás és nem lakás célú kiadás közötti megtérülésbeli különbséget hivatott kompenzálni.
- *Területfejlesztési szabályozás alakítása:*¹¹ Amennyiben ezen szabályok olyan specifikus tulajdonságokat vagy tiltásokat állapítanak meg egy adott területre nézve, amelyek tipikusan az ingatlanpiac drágább lakásaira jellemzőek, akkor az az adott terület hozzáférhetőségét rontja az alacsony (vagy akár közepes jövedelmű) háztartások

¹⁰ Az önkormányzatok szintjén elsősorban a bérleti piacra lehet hatni, hiszen a saját tulajdon támogatása (ld. fentebb) klasszikusan vagy a (jelzálog)hitelezés és a tulajdonszerzés szabályozásán keresztül tud megvalósulni, amelyek tipikusan kormányzati hatáskörök, vagy pedig a korábbi köztulajdonú lakások kedvezményes eladásával, amely viszont értelemszerűen az önkormányzat által nyújtott bérlakási szolgáltatás rovására tud csak megvalósulni.

¹¹ Az USA számos nagyvárosában került a lakhatási politikák (és általánosságban véve társadalompolitikák) középpontjába az építési szabályzatok körültekintő alakítása, ugyanis korábban gyakran ezen szabályozásokon keresztül, egyes területek (jómódúak számára megfizethető) „külvárosi arculatának” előírásával valósítottak meg szocio-ökonómiai és faji alapú szegregációt a korabeli városvezetések. Az anyagilag hozzáférhetőbb, többlakásos épületek engedélyezése a korábban szigorúbb szabályozás alá eső területeken a deszegregációs törekvéseken kívül a megfizethetőség célját is szolgálja. (Ikeda – Washington 2015)

számára. Ezzel szemben nagyobb, olcsóbb, több lakásos ingatlanok engedélyezése javíthat a megfizethetőségen. A cél általában a kínálat bővítése, az adott konstrukciótól függ, hogy inkább dekommodifikációnak vagy piacorrekciónak tekinthető az intézkedés.

- **Együtműködések a magánszektorral**

- A magánszektorral való együtműködés egyedi megoldásai számos formát ölthetnek, ám a két fő irány a magántőke bevonásával való megfizethető lakásépítés (szövetkezeti forma támogatásától kezdve szűken értelmezett PPP beruházásokig), illetve a magánszemélyek tulajdonában lévő ingatlanok bevonása a megfizethető lakás-szektorba. A cél általában a kínálat bővítése, az adott konstrukciótól függ, hogy inkább dekommodifikációnak vagy piacorrekciónak tekinthető az intézkedés.

3. JOGSZABÁLYI HÁTÉR

Míg az elmúlt évtizedek gazdasági, társadalmi folyamatai és lakáspolitikai intézkedései a helyi önkormányzatok egyes intézkedéseinek kereteit határozzák meg, addig az önkormányzatok elvi mozgásterét a hatályos jogszabályok jelölik ki. A vonatkozó joganyag szűkszavú, illetve nincsen átfogó, országos szintű stratégia sem, amely kijelölné az önkormányzati intézkedések irányát, így elviekben a meglévő kereteken belül az önkormányzatok relatíve nagy szabadsággal rendelkeznek a lakhatási politikáik alapvető céljainak megválasztására.

Hazánkban a lakhatáshoz való jog nem alapjog, az Alaptörvény XXII. cikk (1) – (2) bekezdése szerint „csak” alkotmányos államcél, így a megfelelő lakhatáshoz való jog kikényszeríthetőségének kérdése fel sem merül. Az Alkotmánybíróság 42/2000. (XI. 8.) AB határozatban kimondta, hogy a lakhatáshoz való jog nem alkotmányos alapjog, ám mindeközben úgy ítélte, hogy például hajléktalanságból következő életveszély esetén van az államnak szállásadási kötelezettsége.¹² Kikényszeríthető jogokat és kötelezettségeket a lakhatáshoz való jog kérdésében elsősorban a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról 1993. évi LXXVIII. törvény (Lakástv.) tartalmaz, az önkormányzati lakhatáspolitikai kereteit ezen túl a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény (Mötv.), a helyi adókról szóló 1990. évi C. törvény (Htv.), az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény (Étv.) és a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (Szoctv.) határozza meg.

A lakhatási politika megfelel a helyi közügy fogalomnak – Mötv. példálózó felsorolásában a településfejlesztés, a szociális ellátás és a lakásgazdálkodás is szerepel (13. cikk [1] bek.) – azaz az önkormányzatok rendeletalkotási joggal rendelkeznek a kérdésben, amelyek azonban nem lehetnek ellentétesek magasabb rendű jogszabályokkal, (At., 32. cikk [1]–[2] bek.) tehát a helyi lakáspolitikának – amely kiterjed a lakhatás helyi kérdéseinek szabályozására, illetve a helyi lakáspolitikai gyakorlati feltételeinek megteremtésére, pl. bevételszerzés – az Alaptörvény, a Lakástv., az Étv. az Mötv. és a Htv., a Szoctv. (illetve mögöttes szabályként a Ptk.) keretein belül kell maradnia. Budapest, illetve kerületei esetén az előbbi kereteket egészítik ki a kétszintű önkormányzattal járó sajátosságok: kerületi önkormányzatok és a fővárosi önkor-

¹² Az At. XXII. (2) – (3) ezt utóbb „törekedéssé” tompította, és összekötötte a „közterület védelmével”.

mányzat is rendelkezik rendeletalkotási jogkörrel és ingatlanvagyonnal, a Mötv. szerinti hatáskörmegosztásban a főváros és a kerületek feladatkörébe is beletartozik a lakhatás.

Az 1993-ban elfogadott Lakástv. szabályozza a bérleti piacot, függetlenül a bérbeadó személyétől: a lakás céljára szolgáló ingatlanok, helyiségek bérbeadását általános jelleggel, ezenkívül e törvény rendelkezik az önkormányzati lakásvagyon kezelésének, kiadásának és elidegenítésének feltételeiről is. A Lakástv.-t azonban a hazai szakértők és aktivisták gyakran kritizálják, amiért sem a bérbeadónak, sem a bérlőnek nem nyújt kellő védelmet, ráadásul a jogszabályszöveg szóhasználata, jogintézményei és átmeneti rendelkezései mind arra utalnak, hogy a rendelkezések a mára már letűnt, rendszerváltás utáni társadalmi-gazdasági helyzetre vonatkoznak, például részletekbe menően foglalkozik a lakásprivatizáció, illetve az államszocialista időszakban keletkezett társbérletek kérdéseivel.

3.1. Intervenció szabályozó és hatósági funkció keretein belül

Az önkormányzatok rendeletalkotással a közvetlen piacsabályozás, adópolitikai ösztönzés és területfejlesztési szabályozás eszközeit tudják alkalmazni.

Közvetlen piacsabályozásra főszabály szerint sem a fővárosi, sem a kerületi önkormányzatoknak nincsen lehetősége a jogforrási hierarchiából következően, hiszen az Alaptörvény utal a piacgazdaság alapelve¹³ és kimondja a tulajdonhoz való jogot (At., XIII. cikk), amelynek a lakóingatlanok hasznosítási módjának vagy a bérleti díj maximumának rendeleti úton történő meghatározása súlyosan ellentmondana. A Lakástv. egyfelől szintén a piaci elvet rögzíti preambulumban, másrészt pedig átfogó szabályozást nyújt a lakóingatlanok bérbeadására anélkül, hogy – az önkormányzati tulajdonú ingatlanoktól eltekintve – felhatalmazást adna a helyi önkormányzatok számára további rendelkezések megalkotására, azaz árszabályozásra, vagy a lakhatási céltól eltérő használatok korlátozására nincsen mód.

A közvetlen piacsabályozás, azon belül a hasznosítási korlátozás egyetlen formája jelenleg a rövidtávú lakáskiadás korlátozása lehet, az „AirBnB-törvénymódosítás” óta a Kertv. 12. § (5a) bekezdése felhatalmazza az önkormányzatokat, hogy rendeletben állapítsák meg a „*magán-szálláshelyen és az egyéb szálláshelyen az egy naptári éven belül szálláshely-szolgáltatás céljára felhasználható napok számát*”, azaz korlátozzák, hogy évente maximum hány napra adható ki lakás AirBnB-jellegű szálláshelyként. Az önkormányzat a rendeletben az abban foglaltak megsértése esetére közigazgatási bírságot és tevékenység végzésétől történő eltiltást is megállapíthat (Kertv. 6/D. § [5] bekezdés). Budapest esetén a kerületek hatásköre ezen rendeletek megalkotása, a főváros csak az általa közvetlenül igazgatott területek esetén fogadhat el ilyen rendelkezést, azaz egységes fővárosi „Airbnb-szabályozást” formálisan nem ösztönöz a Kertv., azonban nyitva áll a kerületi önkormányzatok számára a lehetőség, hogy egymással együttműködve, közösen alakítsák ki a lakáspolitikai rövidtávú szálláshelyekre vonatkozó részét. Bár egyelőre még egy kerületi önkormányzat sem fogadott el ilyen rendeletet,¹⁴ megközelítőleg

¹³ Bár a korábbi Alkotmány rögzítette, hogy hazánk gazdasági rendszere piacgazdaság, az Alaptörvényben ilyen rendelkezés nem szerepel, ám az Alapvetés, illetve a Szabadság és felelősség részek egyes rendelkezései a piacgazdasági elvre utalnak.

¹⁴ Budapest VI. kerülete hozott eddig ilyen rendeletet.

15 000 lakást érinthet a szabályozás, elsősorban a belső, frekvenciáltabb kerületekben (Szalai 2020). A turisztikai hasznosítás korlátozására léteznek burkolt megoldások is, ilyen eszközökkel több kerület élt: például a magánszálláshely, illetve egyéb szálláshelyek településképi bejelentésre kötelezése, vagy a rövid távra kiadott ingatlanhoz kötelezően biztosítandó parkolóhelyek minimumának rögzítése mind emeli a belépési küszöböt a rövidtávú lakáskiadás terén, hiszen előbbi bürokratikus akadály, utóbbi pedig millió forintos nagyságrendű költséget jelent (Molnár et al. 2019).

Adópolitikai ösztönzők tekintetében valamivel nagyobb az önkormányzati mozgástér. A Htv. a zárt és a nyitott listás között elhelyezkedő helyi adórendszer konstituál (Kecső 2015), azaz felsorolja azokat az adótípusokat, amelyeket főszabály szerint kivethet az önkormányzat (helyi adók), ám ezek mellett lehetővé teszi, hogy a helyi közügy fogalmi körén belül kivessen olyan adót, amelyet más törvény nem tilt, illetve olyan adótárgyra vonatkozik, amelyre nem terjed ki törvényben szabályozott közteher hatálya (települési adók) (Htv., 6. § a) pont, 1/A. §). A Htv. által nevesített helyi adófajták közül budapesti lakhatás szempontjából kínálati oldalon az építményadónak, keresleti oldalon pedig a kommunális adónak van jelentősége.

A Htv. szerint „*adóköteles az önkormányzat illetékességi területén lévő építmények közül a lakás és a nem lakás céljára szolgáló épület, épületrész*” (Htv., 11. § (1) bekezdés). A Htv. említi az adómentesség kötelező eseteit, ezt azonban az önkormányzati adórendelet kiegészítheti további esetekkel, így a lakhatási cél ösztönzése érdekében az építményekre általánosan kivethet magas adókat, miközben mentesíti alóla, vagy kedvezményt biztosíthat azon tulajdonosok számára, akik életvitelszerűen az adóval érintett ingatlanban élnek, vagy hosszútávra (megfizethetően) bérbé adják azt. Építményadót főszabály szerint a kerületi önkormányzatok vethetnek ki, így az egységes fővárosi fellépés a kerületek együttműködésén múlik.

Az adó alanya a lakás tulajdonosa, az adómérték az önkormányzat választása szerint vagy a m²-ben számított hasznos alapterület, vagy az építmény forgalmi értéke (Htv., 12. §). Előbbi esetben az építményadó mértéke 1100 Ft/m², amely korrigálható a 2003. évről kezdve vett árszínvonal-változással, így a 2020-as, illetve 2021-es adóévre 1898 Ft/m² és 1963 Ft/m² a maximálisan megállapítható adómérték, a forgalmi értéket alapul vevő esetben pedig a korrigált forgalmi érték 3,6% az adó éves maximális értéke (Htv., 15–16. §). Amennyiben az ingatlan 1 m²-re vetített korrigált forgalmi értékének 3,6%-a magasabb, mint pl. a 2020-as évről kiszabható 1898 Ft/m²-es mérték, az önkormányzatnak érdemes lenne az utóbbit alkalmaznia, hiszen így nagyobb adóbevételekre tehet szert, illetve a magasabb adó kilátásba helyezése nagyobb ösztönző hatást is eredményez. Tekintve, hogy a budapesti ingatlanok négyzetméterárai – különösen a lakhatási válság által leginkább érintett kerületekben – igen magasak (Ingatlanet.hu n.d.), az önkormányzatok fellépése eredményesebb lehetne a forgalmi érték százalékaként meghatározott építményadóval, hiszen a megállapított maximális vagy ahhoz közeli építményadó egy lakásra nézve akár évi több százezer forintos vagy akár milliós nagyságrendű tétel is lehet, amely egyes tulajdonosok számára – a kedvezmény vagy mentesség lehetősége által – megtérülőbbé teheti a lakóingatlan lakáscélú hasznosítását a lakás üresen tartásánál vagy egyéb célú használatoknál.¹⁵ Azonban a korrigált forgalmi értékek megfelelő nyilvántartása és az annak megfelelő adószedés jelentős adminisztratív terhet ró azon önkor-

¹⁵ Ez akkor teljesül, ha a négyzetméterár meghaladja a 105 444 Ft-ot, Budapesten viszont 2020 februárjában 788 474 Ft volt az átlagos négyzetméterár az Ingatlanet.hu adatai szerint.

mányzatokra, akik ezt a megközelítést választják, így nem meglepő, hogy hazánkban összesen három település alkalmaz forgalmi érték alapján meghatározott építményadót (Hoffman 2019).

Az előbbieknél jóval kisebb hatóképességű, ám egyes egyéni élethelyzetekben a megfizethetőséget támogató eszköz lehet a kommunális adó körütekintő meghatározása. A Htv. szerint az épülettulajdonosokat és az önkormányzat illetékességi területén – nem magánszemély tulajdonában álló – lakás bérleti jogával rendelkezik (Htv., 24. §). Az adó mértéke évente maximum 17 000 Ft lehet adótárgyanként (Htv., 26. §). Ez az adómérték kínálati oldali ösztönzőnek értelemszerűen nem elegendő, azonban a súlyos megfizethetőségi problémával küzdő háztartások számára adókedvezmény vagy -mentesség segítség jelenthet.

További települési adót kifejezetten lakhatási célú hasznosítás vagy megfizethetőség ösztönzésére nem tud bevezetni az önkormányzat, mert bár a Htv. települési adók tekintetében szabad kezét ad az önkormányzatoknak, ez az adómegállapítási szabadság csak olyan adótárgyra vonatkozik, amelyre nem terjed ki törvényben szabályozott közteher hatálya, az építményadó, illetve üzletszerű tevékenységek vagy magán- és egyéb szálláshely esetén alkalmazandó adófajták (helyi iparüzési adó, idegenforgalmi adó stb.) lényegében lefedik a lakhatással kapcsolatos adóösztönzők tárgykörét.

A településfejlesztésre, helyi építési szabályzat elfogadására vonatkozó jogkör általánosságban erős eszköz lehet a városvezetések kezében, azonban Budapest esetén kevésbé alkalmazható az az építési szabályzat lazítására fókuszáló recept, amelyet jellemzően észak-amerikai nagyvárosok esetén ír le a szakirodalom. Azokban a városokban, ahol az építési szabályzatok egyes területeket „jómódú, külvárosi arculatú” környéknek szántak, esetleg kifejezetten szocio-ökonomiai vagy faji alapú szegregáció elősegítését célozták, az építési szabályzat lazítása javíthat a helyzeten, ezzel szemben Budapest így is kifejezetten nagy népsűrűségű városnak számít, ráadásul a megfizethetőségi problémákkal leginkább érintett kerületekben a „külvárosi arculat”, illetve a szegregációnak pont ez az aspektusa eleve nem értelmezhető. Emellett, bár a szabályok lazítása a lakásépítések számának a növekedését szokta eredményezni, a nemzetközi tapasztalatok alapján önmagában ez nem mérsékli a lakhatási szegénységet, mert a beruházók tipikusan nem a lakásszegénységben élők számára megfizethető lakásokat építenek (Gosztonyi et al. 2020). A helyi építési szabályzat módosítása, egyes területfejlesztési, területrendezési programok természetesen lehetnek jelentős hatással a lakásállományra, annak állapotára és megfizethetőségére, azonban ezek vizsgálata szétfeszítené a jelen tanulmány kereteit.

Hatósági funkciójához kapcsolódóan nincsen olyan önkormányzati eszköz, amely képes lenne közvetlenül befolyásolni a lakhatás megfizethetőségét, azonban a fent említett szabályozási jogkörben születő intézkedések érvényesülését tudja támogatni hatósági eszközökkel. Az adóösztönzők esetén az eredményességét érdemben befolyásolja, hogy a kerületi önkormányzati adóhatóság milyen hatékonysággal dolgozik, a szálláshelyekre vonatkozó szabályozás érvényesítése pedig a kerületi jegyző mint helyi elsőfokú kereskedelmi hatóság feladata (239/2009. [X. 20.] Korm. Rendelet, 3. § [1] bekezdés). Igaz, a jegyző itt nem helyi közügyben jár el, hanem átruházott államigazgatási feladatot végez, ám ettől függetlenül alkalmas a helyi lakáspolitikára ezen elemének előmozdítására.

3.2. Önkormányzati lehetőségek közszolgáltatóként, vagyongazdaként és egyéb lehetőségek

Közszolgáltatóként az önkormányzatok vagy közvetlenül biztosítanak lakhatást, vagy pedig pénzbeli támogatást nyújtanak, vagyongazdaként pedig a rendelkezésükre álló ingatlanállomány hasznosításán keresztül tudják alakítani a lakhatási helyzetet, ezen lehetőségeiket pedig a magánszektornal való változatos együttműködések bővíthetik ki. (Technikailag szabályozóként, önkormányzati rendeletben határozzák meg a települési támogatás és az önkormányzati bérlakásokhoz való hozzáférés feltételeit.)

A lakhatás megfizethetőségét elősegítő pénzbeli ellátás főszabály szerint a Szocvtv. szerinti települési támogatás keretein belül valósulhat meg. A jogszabályszöveg úgy fogalmaz, hogy az önkormányzatok a Szocvtv. alapján nyújtott „pénzbeli és természetbeni ellátások kiegészítéseként, önkormányzati rendeletben meghatározott feltételek alapján – pénzbeli vagy természetbeni formában – települési támogatást nyújtanak.” (Szocvtv., 45. § [1] bekezdés) A támogatási célok különös esetei között jelenik meg a lakhatáshoz fűződő rendszeres kiadások tétele. A (havi rendszerességgel nyújtott) támogatás – mint amilyen a lakhatáshoz fűződő rendszeres kiadások támogatása – nem haladhatja meg az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegét, azaz 28 500 Ft-ot (168/1997. [X. 6.] Korm. Rendelet, 11. §) – ez az összeg 2008 óta változatlan. A Szocvtv. ezen túlmenően csak annyiban rögzíti az önkormányzat által nyújtott települési támogatás kereteit, hogy rászorultsághoz köti a jogosultságot, amelyet azonban a továbbiakban nem részletez, így az önkormányzatoknak széles szabadságuk van annak megállapítására, hogy nyújtanak-e lakhatási célból települési támogatást, és ha igen, milyen elvek mentén teszik ezt. Ezen tág kereteken belül azonban elviekben létrehozható olyan támogatási rendszer, amely valóban előmozdítja a lakhatás megfizethetőségét, elsősorban az alacsony jövedelmű háztartások számára, a 2004–2015 között működő lakásfenntartási támogatás (LFT) példája mutatja, hogy a pénzbeli támogatás eszközével lehetséges eredményeket elérni. A Szocvtv. akkor hatályos állapota szerint az önkormányzatok kötelezően és normatív jelleggel nyújtottak LFT-t, amelyet 90%-ban a központi költségvetés finanszírozott, a jogosultság jövedelmi feltételét és a támogatás – háztartás tagjainak száma és az elismert lakáskiadások szerint kalkulált – mértékét a Szocvtv. rögzítette, az így kapható összeg a lakáskiadások 15-30%-át fedezte. Az LFT kiegészítésére fakultatív vállalásként helyi lakásfenntartási támogatást is nyújthattak az önkormányzatok. Bár a normatív LFT közel sem oldotta meg a lakhatási szegénység kérdését, annyiban mindenképpen sikeresnek mondható, hogy valóban a legalacsonyabb jövedelmű háztartások jutottak hozzá legnagyobb arányban és legnagyobb összegben, valamint számukra érdemben javította a lakáskiadás-jövedelem arányt (Hegedüs – Somogyi 2018, Missetics 2018, Czirfusz – Jelinek 2019). Mivel pedig a települési támogatás jogcímen nyújtott szolgáltatáshoz az állam csak feladatalapú támogatások között, adóerő-képesség számítás szerint ad forrást¹⁶, a nagyobb anyagi erővel rendelkező települések – köztük a főváros és a kerületek – ezen feladat tekintetében nem részesülnek központi támogatásban, hanem

¹⁶ Magyarország 2020. évi központi költségvetéséről szóló 2019. évi LXXI. törvény II. Melléklet III. Cím 1. Alcím „A támogatás a 35 000 Ft egy lakosra jutó adóerő-képességet meg nem haladó települési önkormányzatok egyes szociális jellegű feladataihoz járul hozzá.” A 2021-es költségvetés is ugyanezt a limitet állapítja meg.

csak iparüzési adóból szerzett bevételükből (Htv., 36/A. §), lényegében egyéb feladataik és kiadásainak terhére tudnak ezzel az eszközzel élni.

Az önkormányzatok települési támogatáson kívül további célzott lakhatási támogatás nyújtásának lehetősége kérdéses. Egyfelől az önkormányzatok a helyi közügyek tekintetében nagy szabadságot élveznek, azaz elviekben tetszőleges tartalommal hozhatnak létre helyi támogatási típusokat, amelynek korlátját csak anyagi lehetőségeik és a jogszabályi hierarchia jelentené. A Szocvtv. azonban a települési támogatások különös esetei között említi a lakhatást, amit lehet úgy értelmezni, hogy a lakhatási támogatás kérdését törvény rendezi, így helyi önkormányzat rendeletében nem alkothat attól eltérő, bármilyen egyéb szabályozást.

Az önkormányzati tulajdonban lévő ingatlanok kiadásával az önkormányzat szintén tud közszolgáltatás jellegű tevékenységet végezni. A Lakástv. szabályozza az önkormányzatok lakáskezelését, és ugyan nem teszi kötelezővé számukra, hogy ezen ingatlanokat lakáscélra hasznosítsák, lehetővé teszi számukra, hogy szociális alapon, költségmentesen vagy piaci alapon bérbeadják azokat (Lakástv., 34. § [1] bekezdés). A bérbeadást végezheti közvetlenül az önkormányzat szerve, de végezheti külső vagyongazdálkodó is. A Lakástv. szerint az önkormányzatoknak rendeletben kell meghatározniuk az ingatlanok bérbeadásának feltételeit (Lakástv., 3. § [1] bekezdés), ám a magánszemély bérbeadókhöz képest korlátozottabb rendelkezési jogot biztosít az önkormányzatok számára, amelyek a bérlő számára előnyös eltérést jelentenek a főszabálytól, az önkormányzati lakás bérlői pl. a lakásban lakó, bérleti joggal nem rendelkező személyek, a bérleti jog folytatása, lakás renoválásával – kapcsolatos költségek megtérítése stb. szempontjából – az önkormányzati lakásrendeleteknek a Lakástv. szerinti kedvezőbb feltételeket kell alkalmazniuk. (A bérbeadó és a bérlő között a Lakástv. szóhasználat alapján magánjogi jogviszony jön létre, igaz, e törvény nem tiltja kifejezetten, hogy az önkormányzati lakásrendelet olyan feltételeket is megállapítson, amelyeknek már közjogi vonatkozásai is vannak. Amennyiben az önkormányzatnak a lakhatáshoz való hozzáférést kívánja bővíteni, támogatni, célszerű tartózkodni a hozzáférésből kizárásra alkalmas, lakhatáshoz közvetlenül nem kapcsolódó pluszfeltételek megállapításától.¹⁷)

A három önkormányzati bérbeadási típus közül – kedvezményes díja és (a hazai jog szerint is) alapjogérvényesítő jellegéből adódóan – a szociális alapú tekinthető leginkább tisztán közszolgáltatásnak, míg a piaci alapú, tehát nyereséget is tartalmazó bérbeadás inkább vagyongazdálkodási – igaz, az alapvető szükséglet szempontot is érvényesítő – tevékenységnek tekinthető, a költség alapú bérbeadás pedig a két előbbi modell között helyezkedik el. A szociális helyzet alapján kiadott lakások esetén a bérleti díjat a lakás fizikai tulajdonságai, állapota, komfortfokozata szerint kell meghatározni, a díjba a bérlő javára beleszámítandó a bérlőre telepített javítások költsége is, valamint az önkormányzati lakásrendeletnek a szociális bérlakásokban élő háztartás számára esetlegesen juttatandó lakbértámogatásról is rendelkezni kell. „A szociális helyzet alapján bérbe adott önkormányzati lakás esetén a felmondásra csak az épület (a benne lévő lakás) átalakítása, korszerűsítése, lebontása vagy társbérlet megszüntetése céljából kerülhet sor” (Lakástv., 26. § [7] bekezdés). A rászorultság feltételeit az önkormányzat rendelete határozza meg.

¹⁷ Pl. közbiztonsággal, közrenddel indokolt, a bérlők magaviseletével, büntetett előéletével, életstílusával kapcsolatos rendelkezések (Molnár et al. 2019).

A költségelven kiadott önkormányzati lakáshoz nem kapcsolódnak azok a bérlőt védő korlátozások, mint a szociális helyzet alapján kiadott lakásokhoz, azonban a bérleti díjnak csak az épülettel, a lakással, illetve berendezéssel kapcsolatos költségek megtérülését kell biztosítani, a piaci alapon kiadott lakások bérleti díja már nyereséggel is kalkulál (Lakástv., 34. § [4]–[5] bekezdés). A Lakástv. nem írja elő a bérleti díj maximális értékét, sem a piaci árakhoz képesti elhelyezkedést, sem pedig a bérleti díjából származó haszon felhasználásának módját, azonban ha az önkormányzat ezen forrást kifejezetten a lakhatással kapcsolatos célokra használja fel, a piaci alapon kiadott lakásállomány is fontos lába lehet a lakhatás megfizethetővé tételét célzó lakásgazdálkodásnak.¹⁸

Önkormányzati lakások privatizációjáról is szól a Lakástörvény.¹⁹ A szociális helyzet alapján bérbeadott lakások esetén a bérleti jog felmondásának korlátozása akadályozza az értékesítést, így ez főleg a költségelven, illetve piaci alapon bérbeadott lakásokat érinti. Bár a megmaradt önkormányzati ingatlanok eladása önmagában ellentétes a dekommodifikáció és a megfizethetőség céljával, egyes konkrét ingatlanok eladása esetén e cél megvalósulását segítheti az a rendelkezés, amely szerint az önkormányzat a lakóingatlan elidegenítéséből befolyó bevételt köteles lakáscélra, vagy ahhoz kapcsolódó infrastruktúrafejlesztésre felhasználni (Lakástv., 62. § [3] bekezdés).

A jelenleg elégtelen mennyiségű, elégtelen állapotú önkormányzati lakásállomány bővítése, illetve a lakhatatlan állapotú ingatlanok felújítása – megfelelő léptékben – nagyban segítené az elfogadható minőségű és megfizethető ingatlanokhoz való hozzáférést, ám az önkormányzati gazdálkodás keretei kevés teret hagynak nagyléptékű beruházásoknak. Az önkormányzatok költségvetésükben nem tervezhetnek hiányt (Mötv., 111. § [4] bekezdés), továbbá, ha kölcsönből szeretnének felújítást vagy lakásépítési beruházást finanszírozni, akkor ahhoz, mint adósságkeletkeztető ügyletkezhez főszabály szerint – az Alaptörvény és a Stabilitási törvény értelmében – kormányzati hozzájárulásra van szükségük (At., 34. cikk [5] bekezdés, Stabilitási tv., 10. § [1]–[3] bekezdés). Nincsen erre szükség, ha a főváros esetében 100 millió, a kerületek esetén 10 millió Ft-ot nem meghaladó összegről van szó, ám ezen tételek inkább csak renoválásokat tudnak fedezni.²⁰ Amennyiben az önkormányzatok nem tudnak nagy volumenű anyagi forrást bevonni, illetve bővíteni az önkormányzati lakásállományt, akkor a helyi ingatlangazdálkodási, lakáspolitikai célok lényegében csak egymás rovására valósíthatók meg. Az önkormányzati tulajdonú ingatlanok eladásából lehet lakhatási célra fordítható bevételt szerezni, igaz, ezzel szűkül a lakásállomány. Ugyanezen cél érdekében lehet a rendelkezésre álló ingatlanok közül többet piaci alapon, magasabb áron bérbe adni, ez viszont a szociális szempont érvényesíthetőségét szűkíti. Ilyen és ehhez hasonló dilemmák között is létezhet természetesen olyan konstrukció, amely a korlátozott lehetőségekhez mérten eredményesen javítja a megfizethető lakhatáshoz való hozzáférést.

¹⁸ Amennyiben a piaci alapon kiadott lakóingatlanok bérleti díja ésszerű határon belül marad.

¹⁹ Az elidegenítéssel, bérlők elővásárlási jogával és a számukra biztosítandó – kedvezményes – vétellel kapcsolatos rendelkezések lényegében az 1990-es évek óta változatlanok voltak. A 2021 májusában benyújtott, privatizációs lehetőségek kiterjesztését tartalmazó törvénymódosító javaslatot az Alkotmánybíróság részlegesen Alaptörvény-ellenesnek találta, alkotmányos követelményeket állapított meg, ennek megfelelő törvénymódosítás elfogadása híján egyelőre továbbra is változatlanok az önkormányzati tulajdonú lakások elidegenítési szabályai.

²⁰ Szintén nincsen szükség kormányzati hozzájárulásra, ha EU-s, vagy költségvetési támogatásból finanszírozott projekt önrészéhez van szükség hitelfelvételre.

Az önkormányzatoknak – vagyongazdálkodási funkciójukból, illetve szervezetalakítási szabadságukból, valamint az általánosságban vett társadalmi szerepükből adódóan – a magánszektorral együttműködve további lehetőségeik is vannak. Az esetleges forráshiányra megoldást jelenthet a magántőke bevonása PPP konstrukciók keretében. Ezen beruházások számos formát ölthetnek, például az önkormányzat biztosítékot vagy már megépült lakóingatlanot olyan magánberuházó számára, aki vállalja, hogy megfizethető lakásokat létesít. Az önkormányzat és a magánszektor együttműködésének másik terepe lehet a bérbeadók és a bérlők egymásra találását és kielégítő viszonyát segítő lakásügynökségek és kapcsolódó szolgáltatások létrehozása. Ilyenkor az önkormányzat, vagy általa létrehozott, vagy vele együttműködő szerv közvetíti a bérbe adni szándékozó szereplőhöz a potenciális bérlőt, akár segítheti is a mindkét fél számára megfelelő szerződési feltételek kialakítását, vagy pedig lehet maga az önkormányzat az a köztes szereplő, akivel mind a lakástulajdonos, mind a bérlő szerződik. A lakásügynökségen vagy hasonló intézményen keresztül olyan egyéb, a piac kiszámíthatóságát előmozdító szolgáltatásokat is nyújthat az önkormányzat, mint például kaucióvédelem, vitarendezési lehetőség. Ilyen megoldások tekintetében az önkormányzatok nagy szabadságot élveznek (Büttl – Szabó 2020, Czirfusz – Jelinek 2019).

4. ESETTANULMÁNY – JÓZSEFVÁROS

Az alábbi esettanulmány célja azt illusztrálni, hogy a fent bemutatott egyes eszközök miképp tudnak megjeleníteni egy konkrét kerület jogalkotásában és gazdálkodásában, továbbá, hogy valójában mekkora a jelentősége az önkormányzat elképzeléseinek, és mennyiben pedig külső körülmények által meghatározott a helyi lakhatási politika. Budapest VIII. kerülete jó példa lehet, hiszen ez a kerület az egyik legsúlyosabban érintett területe a fővárosnak (Kasnyik – Hajdu 2019), amely helyzet kialakulásában a finanszírozás következményei és a budapesti lakhatás meghatározottságai szinte mind szerepet játszottak, továbbá hagyományosan itt az egyik a legmagasabb az önkormányzati bérlakások aránya (KSH, Budapest kerületeinek adatai). Ráadásul a rendszerváltás óta igen különböző lakhatási politikával és ideológiai háttérrel rendelkező vezetések váltották egymást, így a Józsefváros közelebbi vizsgálata jól illusztrálhatja, hogy mekkora szabadsága van a kerületi önkormányzatnak a lakhatási politikájuk tartalmának meghatározásában. Jogi szempontból a legutóbbi két „irányváltás” új, az éppen aktuális városvezetés szemléletét tükröző lakásrendelet elfogadásában (és továbbfejlesztésében) csúcspontot ki, jelenleg Budapest legfrissebb lakásrendelete a 2021 nyarán elfogadott lakhatást alapvető jogként elfogadó és dekommodifikációs elemeket is tartalmazó új józsefvárosi lakásrendelet. Az elemzés elsősorban nyilvánosan elérhető dokumentumokra, a kerületi joganyagra, költségvetési adatokra és gazdasági programokra támaszkodik (Gazdasági Program 2014–2019, Gazdasági Program 2019–2024).

4.1. Józsefvárosi lakhatási válság

Bár a lakhatási válság bizonyos tüneteire, illetve magára a megfizethetőségi problémára nincsen kerületi bontású adat, a hazai (és globális) finanszírozás eredményeképpen jelentkező áremelkedés jól dokumentált. A VIII. kerületben a még a budapesti szintet is meghaladóan

nőttek a m²-re vetített ingatlanárak és bérleti díjak, mintegy 225%-kal. A bérleti díjak szintén nagy ütemben növekedtek, 2020 elején a 2015. januári összegnek 149%-a volt, de még inflációval korrigálva is a harmadával nőttek a bérleti díjak, igaz, ez budapesti szinten nem számít kiemelkedőnek. A finanszírozással megjelenő egyéb jelenségek is beazonosíthatók: a Budapesten turisztikai céllal hasznosított lakások között felülreprezentáltak a józsefvárosi lakóingatlanok,²¹ illetve a kerület egyes – beruházásokkal érintett – részein dzsentrifkáció és a lakosság kicserélődése tapasztalható (Czirfusz, Horváth et al. 2015, Horváth 2019). A Ferencvárost követően ebből a kerületből költöznek leginkább más kerületekbe, 2019-ben –1354 fő volt a kerület „költözési mérlege” (Forbes 2020), amit Józsefváros „ugródeszka” jellege – azaz, hogy a Budapesten kívülről beköltözők számára gyakran a VIII. kerület az első állomás – mellett a dzsentrifkáció és az alacsony jövedelmű csoportok kiszorulása is magyarázhat.

A lakhatás megfizethetőségére vonatkozó adatok hiányában a kerületi lakásállomány és népesség tulajdonságai is képet adhatnak a VIII. kerületi lakhatási szegénységről. A kerületben található lakások 8,7%-a alacsony komfortfokozatú, az épületek 72%-a 1946 előtt épült, és az egyszobás lakások is felülreprezentáltak²² a fővárosi viszonyokhoz képest (KSH 2011), valamint a kerületben magasabb a munkanélküliség, mint a budapesti átlag, és a jövedelmi viszonyok is kedvezőtlenebbek (Gazdasági Program 2019–2024). Józsefváros területén továbbá megfigyelhető a lakhatási szegregáció: míg egyes környékeken (pl. Palotanegyed, Corvin sétány) a magasabb jövedelmű háztartások koncentrálódnak, addig más részeket (ilyen pl. Magdolna negyed, Orczy negyed) jellemzően alacsony jövedelmű háztartások lakják – ennek az elkülönülésnek nem csak szocio-ökonómiai vonzata van, ugyanis hagyományosan az utóbbi városrészekben összpontosul a kerület roma nemzetiségű lakossága (Horváth 2019).

4.2. Közpolitikai eszközök alkalmazása

A lakhatási helyzet javítását, a lakásállomány fejlesztését és az alacsony jövedelmű háztartások megfelelő lakhatását az elmúlt években elfogadott gazdasági programok mind célul tűzték ki, igaz különböző elképzelésekkel rendelkeznek általánosságban a lakhatás kérdéséről.

Az **öztönző adópolitikát** nagyrészt megvalósítja a kerület építványadóra vonatkozó rendelete. Egy 2018-as rendeletmódosításnak megfelelően a 2019-es adóévtől kezdődően (33/2018. (XII. 6.) önkormányzati rendelet, 3. §) a turisztikai céllal hasznosított lakóingatlanokra a Htv. szerinti maximumot²³ – 1898 Ft/m²/év – veti ki, az életvitelszerű lakhatásra használt ingatlanokat pedig mentesíti az adófizetési kötelezettség alól (38/2014. [XI.13.] önkormányzati rendelet, 7. § [3] bekezdés), (Igaz, az életvitelszerű lakhatás körében nem tesz különbséget

²¹ Csak AirBnB szolgáltatás keretében 1250 lakást hasznosítottak a járvány előtt (Szalai 2020), ami a kerületben található lakások 2,7%-át teszi ki, míg a fővárosban 2% alatti az AirBnB lakások aránya.

²² A legfrissebb adatok 2011-ből származnak, azóta feltehetőleg fiatalodott és korszerűsödött a kerületi lakásállomány.

²³ A 2019-es adóévre vonatkozik ez a maximum, 2020-ban már 1951 Ft/m²/év a kivethető legnagyobb adómérték. A Htv. szerinti korlát az inflációnak megfelelően változik (általában növekszik), azonban mivel – a Htv.-nek és az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény 48. § (1) bekezdésének megfelelően – az építványadót kivétéssel, határozatlan időtartamra állapítja meg az önkormányzati adóhatóság, továbbá évről évre csak minimálisan emelkedik a kiszabható legnagyobb mérték, az adminisztratív költségeket figyelembe véve célszerűbb az évesnél ritkábban igazítani az adómértéket.

bérlakások esetére a „megfizethető” és a piacon meghirdethető maximális áron kiadott lakások között, így csak általánosságban a lakhatási célú hasznosítást ösztönzi, nem kifejezetten a megfizethető lakhatás biztosítását.) Építményadóból évente nagyjából 2,4 milliárd forint bevételt szerez az önkormányzat (Gazdasági Program 2019–2024), 2019-ben, a járvány előtti utolsó évben az összes bevétel 11%-át tette ki az építményadó,²⁴ igaz, ebben nemcsak a lakóingatlanok utáni, hanem az egyéb építmények után fizetett építményadó is szerepel. Az egyéb használatoktól azonban valószínűleg a maximális adótétel sem térít el, hiszen pl. egy 50 m²-es lakás turisztikai hasznosítása esetén az adó 91 900 Ft évente, ezt az összeget 15 000 Ft/nap bevétellel számolva mindössze 7 vendégéjszaka is ki tud termelni (Tunkli 2018). (Kommunális adó alól mentesek azon magánszemély tulajdonosok, akik építményadó fizetésére kötelezettek, illetve az önkormányzati tulajdonú lakások bérlői, amely mentességek kedveznek a megfizethetőségi problémákkal küzdő háztartásoknak, lakhatás szempontjából egyebekben pedig nincs jelentősége ennek az adónak.) A lakások magán- vagy egyéb szálláshelyként való hasznosításának időbeli korlátozására vonatkozó lehetőséggel egyelőre nem élt a VIII. kerület, a kerületi honlapon olvasható tájékoztatás szerint társadalmi egyeztetést követően, más kerületekkel egyetértésben tervez ilyen rendeletet hozni a képviselő-testület (Ádám 2020).

A közszolgáltatások közül a pénzübeli támogatásokra nincs adat. Mivel a lakhatási célú támogatás nem önálló jogcím, hanem a rendszeres települési támogatás alosetei közé tartozik, az önkormányzatoknak nem köteleességük, hogy az utóbbi nyilvántartása során külön számontartsák a lakhatási célból megállapított települési támogatásokat. A kerület szociális ellátásokról szóló helyi rendeletében – egyebek mellett – a lakhatással kapcsolatos hátralék szerepel a rendszeres települési támogatás alosetei között (10/2015. [III. 1.] önkormányzati rendelet, 6. § [2] bekezdés a) pont). 2019-ben 56 millió forintot fordított az önkormányzat (az összes rendeletben foglalt támogatási cél esetén nyújtott) települési támogatásra, amelyre összesen 1558-an voltak jogosultak (KSH, Települési támogatás). Összehasonlításképp, 2010-től a normatív lakásfenntartási támogatás eltörléséig csak lakhatási célra évente átlagosan 1675 jogosult számára, átlagosan 55 millió forint támogatást tudott nyújtani az önkormányzat, amely kiadás 90%-át a központi költségvetés állta (KSH, Budapest kerületeinek adatai). A 2016–2021-es önkormányzati zárszámadások alapján az önkormányzat nem kap központi költségvetési támogatást települési támogatás nyújtására.

A jelenlegi pénzübeli támogatásoknál nagyobb jelentősége lehet a lakásgazdálkodásnak, amit egy 100%-os önkormányzati tulajdonú cég, a Józsefvárosi Gazdálkodási Központ Zrt. végez. 2020-ban a józsefvárosi 46 242 lakásból (KSH, Budapest kerületeinek adatai) 4260 volt önkormányzati tulajdonú,²⁵ megközelítőleg 10%, amely már érdemi önkormányzati jelenlétnek tekinthető, azonban e lakásállomány jelentős részét alacsony komfortfokozatú, illetve lakás céljára alig alkalmas szükeglakások teszik ki, számos lakásnak nem kielégítő az állapota. Részben ebből kifolyólag magas a lakatlan önkormányzati ingatlanok aránya, 2019-ben, illetve 2020-ban is a lakások 20%-a üresen állt. A 2022 elején társadalmi egyeztetésre bocsátott Vagyongazdálkodási Terv már csak 4128 lakást említ, a kihasználatlanság aránya továbbra is 20%, több mint fele a lakásoknak a felújítandó kategóriában szerepel (Józsefváros közép- és hosszú

²⁴ Saját számítás a Gazdasági Program és a 2019. évre vonatkozó zárszámadás alapján.

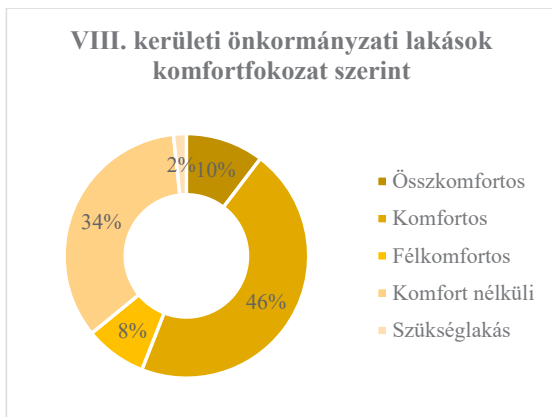
²⁵ A KSH és a Józsefvárosi Gazdálkodási Központ Zrt. számomra rendelkezésre bocsátott adatai eltérnek egymástól, az utóbbit veszem alapul.

távú vagyongazdálkodási terve 2022–2029). Szintén komoly hiányosságokra utal, hogy csak a 2019-es évben 644 millió Ft-os veszteséget termelt ki a kerületi tulajdonában álló lakásállomány.

3. ábra

Budapest VIII. kerületének önkormányzati lakásállománya komfortfokozat szerint 2019-ben (%)

Forrás: Saját szerkesztés, adatok forrása: Józsefvárosi Gazdálkodási Központ Zrt.

A szakpolitikai dokumentumok visszatérő eleme, hogy az önkormányzatok lakásfenntartással kapcsolatos veszteségeit csökkenteni kellene, amelyre megoldás lehet az ingatlanok nagyobb arányú bérbeadása, a magasabb bérleti díj vagy a veszteségek keresztfinanszírozással történő kompenzációja.²⁶ A veszteségminimalizálás kérdése azonban rámutat az önkormányzati ingatlanfenntartás talán legnagyobb konfliktusára: ha sok lakást adnak bérbé szociális alapon, kedvezményes áron, az a rászoruló háztartások számára megkönnyíti a lakhatáshoz való hozzáférést, azonban veszteségeket termel, míg ha magasabb bérleti díj mellett adja bérbé az ingatlanokat az önkormányzat, azzal bár gazdálkodási szempontból fenntarthatóbb rendszert teremt, a legalacsonyabb jövedelműek számára rontja a megfelelő lakásokhoz való hozzáférést. Ezen dilemmából jelent kiutat – akár az önkormányzati lakásállományon belül, akár a teljes önkormányzati ingatlangazdálkodáson belül – a keresztfinanszírozás.

Az új Lakásrendeletben megjelenik a keresztfinanszírozás, az önkormányzat már deklarálta szegmentálja a lakásokat (és ezáltal a potenciális bérlőket is), a közalkalmazottak számára elérhető szolgálati, valamint házfelügyelői lakásokon túl piaci, ideiglenes elhelyezésre szolgáló, illetve krízislakásokat különböztet meg (25/2021. [VII. 22.] önkormányzati rendelet, 5. §). A magasabb jövedelműek számára piaci alapú bérletet szán, tipikusan felújítási kötelezettség mellett.²⁷ Jelenleg a piaci alapon kiadott, magasabb komfortfokozatú lakások havi bérleti díja

²⁶ A jelenlegi Gazdasági Program szerint még a bérbeadást végző entitásnál sem áll rendelkezésre elegendő adat arról, hogy a veszteséget mennyiben az alacsony bérleti díj és mennyiben az üresen álló lakások magas aránya okozza.

²⁷ Ez a gyakorlat már az új lakásrendelet elfogadása előtt, a 2020-as év folyamán megkezdődött.

2200 Ft/m², (25/2021. [VII. 22.] önkormányzati rendelet, I. melléklet, 4. pont), amely elvben már tartalmazza az önkormányzat nyereségét is, azonban érdemben kedvezőbb a koronavírus járványt közvetlenül megelőzően, 2020 februárjában fennálló 3512 Ft/m²-es magánpiaci árnál, ami vonzó megoldássá teheti a középosztály számára. A piaci bérleti díjon realizált nyereség hozzájárul az alacsony jövedelmű, rászoruló háztartások számára biztosított lakások fenntartásának, esetleges felújításának költségeihez, felújítási kötelezettség esetén pedig az ingatlan-állomány általános színvonala is javul. A piaci alapú, ám magánpiaci árnál olcsóbb önkormányzati lakások általános árfekező hatást is kifejtene, hiszen alternatívát jelentenek az egyre dráguló magánpiaci lehetőségekkel szemben. (A szociális alapon, illetve költségelven bérbeadott magas komfortfokozatú lakások esetén ennek töredéke, 368–493 Ft/m² a bérleti díj.) A hatályos gazdasági program megemlíti a keresztfinanszírozás tágabb formáját is, amely során az (üzleti célú) egyéb helyiségek bérletének nyeresége járul hozzá a lakáskiadás költségeihez (Gazdasági Program 2019–2024).

Ezen bevételek azonban feltehetően nem elegendőek arra, hogy a lakásállomány korszerűsítését, megfelelő állapotban tartását és esetleges bővítését finanszírozzák, így szükségessé válik központi költségvetési forrás bevonása, illetve egyes önkormányzati vagyonelemek (ingatlanok) értékesítése. Utóbbi ugyan ellentmondhat a lakhatási célnak, a gazdasági program ezért úgy fogalmaz, hogy körütekintően megválasztott ingatlanok esetén merülhet föl az értékesítés, illetve kizárja ezt a lehetőséget azon lakásokra, amelyek teljes egészében önkormányzati tulajdonú épületben találhatóak. 2020–2021 folyamán összesen 83 önkormányzati tulajdonú lakás került elidegenítésre, összesen 932,6 millió Ft értékben (Józsefvárosi Önkormányzat). Nagyléptékű beruházásokra azonban ez önmagában még nem feltétlenül teremtené lehetőséget, ahhoz központi forrásokra is szükség lenne. Az önkormányzat korábban kapott is központi költségvetési forrást, azonban a koronavírus járvány folyamán a Magyarország 2020. évi központi költségvetésének a veszélyhelyzettel összefüggő eltérő szabályairól szóló 92/2020. (IV. 6.) Korm. rendelet felhatalmazása alapján a pénzügyminiszter a központi költségvetésben foglalt, Budapest Főváros VIII. kerülete számára „önkormányzati bérlakásfejlesztés támogatása” jogcímen biztosított 620 millió forintos összeg átcsoportosításáról rendelkezett, így a kerület elesett ettől a forrástól (92/2020. [IV. 6.] Korm. Rendelet n.d., 6. §, Költségvetési tv. 2020, IX. Helyi önkormányzatok támogatásai fejezet, 3. melléklet II.).

A megfizethető lakhatás szempontjából az önkormányzati tulajdonú lakások meglétén túl a hozzáférés szabályai, a lakásrendelet milyensége is lényeges. A jogosultság feltételei az elmúlt években mind a Régi Lakásrendelet (6/2010. [III. 8.] önkormányzati rendelet), mind az (új) Lakásrendelet szerint ésszerűek az önkormányzati tulajdonú lakások bérlésére: pl. a rendelet nem vár el irreálisan alacsony jövedelmet a pályázótól, nem zárja ki az ingatlan jellegére való tekintet nélkül a valamilyen ingatlantulajdonnal rendelkezőket, mint egyes fővárosi kerületek (Molnár et al. 2019), azonban a Józsefváros példája megmutatja, hogy az aktuálisan meglévő lakásállomány bérbeadásakor igen sokat számít az önkormányzat hozzáállása, különösen a szociálisan rászoruló lakosok helyzete szempontjából. Önmagában az is beszédes, hogy az előző lakásrendeletet fennállása során 32 módosító rendelettel, összesen 280 ponton módosították.²⁸ A 2014–2019 közötti – a lakhatáshoz való jogot alapjogként nem elismerő, kormánypár-

²⁸ Nemzeti Jogszabálytár lábjegyzetei alapján.

ti többségű – városvezetést számos kritika érte amiatt, hogy ritkán és rosszul hozzáférhető módon tették közzé a lakáspályázatokat, és túl sok a kiadatlan, üres ingatlan, illetve amiért nem kellő mértékben érvényesítenek szociális szempontokat a közszolgáltatások nyújtása során. Ugyanebben az időszakban a pályázaton kívüli, méltányossági jogcímen²⁹ történő lakáskiadásban, illetve a lakhatáshoz is kapcsolódó települési támogatásoknál kifejezetten rendpárti szemlélet jelent meg: a rendelet kizárta a jogosultak köréből azokat, akik előzetes letartóztatásban vannak, elzárás vagy szabadságvesztés büntetésüket töltik, valamint azokat, akik „nem működnek együtt” az állami foglalkoztatási szervvel, a települési támogatás esetén pedig a további – az AB egy korábbi döntése szellemében feltehetőleg alaptörvényellenes³⁰ – életvitelbeli elvárásokat is támasztott. (16/2010. [III. 8.] önkormányzati rendelet, 8. § [8] bekezdés, 10/2015. [III. 1.] önkormányzati rendelet, 5. § [3]–[4] bekezdés, 30/2017. [XI. 14.] AB határozat, [29] bekezdés, Molnár, et al. 2019, A Város Mindenkié 2018). Ezen rendelkezéseket eleinte a következő, a lakhatáshoz való jogot elismerő városvezetés sem helyezte hatályon kívül, igaz, a települési támogatás esetén jelentősen szűkítette a kizáró rendelkezések körét, továbbá a járványügyi veszélyhelyzet kapcsán beemelte a lakhatási krízishelyzet esetére vonatkozó lakásbérleti lehetőséget (39/2020. [VII. 16.] önkormányzati rendelet, 7–8. §, 16/2010. [III. 8.] önkormányzati rendelet, 16/A. §). Az új lakásrendelet 2021-es életbelépésével végül a rendpárti szemlélet maradványai is hatályukat veszítették. Szigorú szankció jelenleg az önkormányzati lakás rendeltetészerű használatához, különösen a lakhatási cél megőrzéséhez kapcsolódik, egyes esetekben a jogkövetkezmény az önkormányzati lakhatásban bérlőkenti részvételből való kizárás 5, illetve 10 évre (25/2021. [VII. 22.] önkormányzati rendelet, 9. §).

Az új Lakásrendelet szemléletváltása már abból is kitűnik, hogy rögtön a normaszöveg elején rendelkezik olyan alapelvekről (25/2021. [VII. 22.] önkormányzati rendelet, 2. §), mint a pályázati jogcím elsődlegessége, a sérülékeny csoportok védelme, a lakások kihasználtságának javítása, a zsúfoltság csökkentése, a bérleti jogviszony fenntartása, és kizárólag a lakás megfelelő hasznosulásával összefüggő felülvizsgálata – mind olyan elvek, amelyek a lakhatási célt helyezik előtérbe. A lakásállomány lehetőségeinek kiaknázását segítik azok az előírások, amelyek a lakásgazdálkodás irányelveinek, konkrét éves terveinek elkészítésére és a lakásállomány monitorozására és átláthatóvá tételére vonatkozó lépéseket állapítanak meg (25/2021. [VII. 22.] önkormányzati rendelet, 4. §). Ezekhez képest meglepő módon két ponton akár erősen piacpártiként vagy túlzottan nyereségorientáltként is értelmezhető rendelkezéseket is találhatunk. A bérleti szerződésre végrehajtási záradékkal ellátott közjegyzői okirati formát ír elő a Lakásrendelet, amely azonnali végrehajthatóságot biztosít (A bírósági végrehajtásról szóló

²⁹ A pályázaton kívüli méltányossági jogcímen különösen nagy a jelentősége, ha ritkán írnak ki pályázatot, vagy ha a pályázatok olyan lakhatáshoz, illetve a lakás fenntartásához közvetlenül nem kapcsolódó, potenciálisan diszkriminatív feltételeket tartalmaz, mint pl. az a 2016-os pályázat, amely középiskolai végzettséget írt elő.

³⁰ A Szocvtv. egy korábbi időállapotának egyes rendelkezéseit vizsgálva mondta ki az Alkotmánybíróság (AB) döntése indoklásában, hogy nem „lehet előírni olyan feltételeket, amelyek vélt vagy valós közérdekre hivatkozással az egyén szabadságát vagy lehetetlen feltételek megkövetelésével az állam szociális biztonság nyújtására irányuló kötelezettségét kiüresítenék,” valamint hogy „a lakókörnyezet rendezettsége biztosításaként a magán- és családi élet belső színterének, azaz az intim szféra vizsgálata az Alaptörvény[ben]... lehetővé tett közösség számára hasznos tevékenység előírásaként nem értelmezhető.” Bár a Szocvtv. kifogásolt rendelkezései az AB döntésekor már nem voltak hatályban, a döntés indoklása jelzi az AB álláspontját a lakhatáshoz, illetve szociális ellátáshoz állított pluszfeltételek alkotmányosságáról.

1994. évi LIII. törvény, 10. § b) pont), azaz szerződésszegés esetén külön bírósági döntés nélkül is végrehajtásnak (akár kilakoltatásnak) teszi ki a bérlőt (25/2021. [VII. 22.] önkormányzati rendelet, 33. § [2] bekezdés). A másik ilyen rendelkezés háromhavi kauciót ír elő a piaci alapú bérletekre (25/2021. [VII. 22.] önkormányzati rendelet, 41. § (1) bekezdés 40. pont), amely szokatlan, tekintve, hogy számos magánbérbeadó is csak egy- vagy kéthavi díjnak megfelelő kauciót kér, ráadásul a Ptk. 6:343 § szerint a havi bérleti díj háromszorosa a kérhető kaució felső határa, afölött már a „*túlzott mértékű biztosíték*” mérséklését kérheti a bérbeadó (igaz, a szociális lakások esetén nem kell kauciót fizetni).

A magánszektorral való együttműködésre alapozó megoldások közül a nonprofit lakás-közvetítő megvalósítása fővárosi szinten megkezdődött.³¹ A legutóbbi három gazdasági program mind tervezett olyan városrehabilitációt, városfejlesztést, amelyben magánberuházók vesznek részt. Ezen nagyobb léptékű beruházások azonban az eddigiekben vegyes eredményekkel jártak. Míg a Magdolna negyedben zajló rehabilitáció egyes fázisait sikerült a helyi lakosság megőrzésével lebonyolítani (Czirfusz – Horváth et al. 2015), addig a Corvin sétány projekt leginkább az ún. finanszírozás 2.0 jelenséget valósította meg (Wijburg – Aalbers – Heeg 2018): magasabb jövedelműek számára elérhető lakások, irodaházak és egy bevásárlóközpont épült a területen, miközben az alacsony jövedelmű háztartások kiszorultak a környékről (Czirfusz – Horváth et al. 2015, Horváth 2019).

4.3. Józsefváros – összegzés

Budapest főváros VIII. kerülete esetében a mostani lakhatási válság a lakhatási szegénység hagyományos formáival együtt van jelen, így a helyi lakhatási politikának a rossz lakáskörülményekre, a rászoruló elhelyezésére, illetve az alacsony és közepes jövedelemmel rendelkezők, valamint a fiatalok megfizethetőségi problémáira is reflektálnia kell. Az ideológiai különbségek ellenére az elmúlt évek gazdasági programjai mind célul tűzték ki a lakáskörülmények javítását és a megfizethetőség elősegítését, ennek megfelelően az összes közpolitikai eszköz alkalmazására látunk valamilyen példát, igaz, a magánszektorral való együttműködés, illetve a rövidtávú turisztikai célú kiadás szabályozása egyelőre kezdeti fázisban, illetve csak tervek szintjén szerepel.

A kerület alkalmaz adóöztönzöt, rendszeres települési támogatás elérhető azok számára, akiknek lakhatással kapcsolatos hátraléka van, igaz ezen eszközök hatékonysága kérdéses. A lakhatási politika legfajszúlyosabb eleme az önkormányzati tulajdonú lakások bérbeadása, azonban a lakásállomány állapota, korszerűsége nem kielégítő, és komoly veszteségeket termel. Az aktuálisan kiadható állapotú lakások hozzáférhetősége szempontjából számít a kerületi önkormányzat hozzáállása, az új Lakásrendelet alapelvei és rendelkezései várhatóan pozitív hatással lesznek a VIII. kerületben önkormányzati lakásban élők, vagy élni kívánók esélyeire. Azonban tudatos lakásgazdálkodás mellett is központi forrásokra szorul az önkormányzati tulajdonú bérlakásrendszer, így kiszolgáltatottá válik az országos szintű politikának.

³¹ A cselekvési terv 2021 őszén került bemutatásra (Budapest Főváros Önkormányzatának Hivatalos Lapja 2021).

5. KONKLÚZIÓ

Bár a lakhatási kérdésre, illetve az önkormányzatok gazdálkodására vonatkozó szabályok nem hagynak nagy döntési szabadságot az önkormányzatoknak, ezen korlátokon belül is tudnak dekommodifikációs és piackorrekciós intézkedéseket hozni. Szabályozói funkciójukban – közvetlen piacsabályozó intézkedésként – korlátozhatják a lakhatási céllal versengő használatok közül azt a rövid távú turisztikai célú bérbeadást, illetve adóössztönzőként alkalmazhatják az építményadót, illetve az ahhoz kapcsolt mentességeket, kedvezményeket a lakások valóban lakhatási célú használatának elősegítésére. Közszolgáltatásként települési támogatással és szociális alapon kiadott önkormányzati bérlakásokkal segíthetik a rászorulókat, alacsony jövedelműek lakhatáshoz való hozzáférését. Bár az önkormányzatok gazdasági lehetőségei feltehetőleg nem engedik meg, hogy az önkormányzati bérlakásszektort nagymértékben bővítsék, a meglévő ingatlanok megfelelő állapotban tartása, szükség esetén felújítása és akár piaci elvű bérbeadásra szintén hozzájárulhat a lakhatási válság elleni küzdelemhez. A megfizethető bérbeadásban azonban nemcsak az önkormányzat vehet részt, PPP konstrukciókon keresztül bevonható magántőke is a nonprofit lakásszektor növelésébe, továbbá szintén a magánszektorral együttműködve lakásügynökségeken, a magánbérleti szektor kiszámíthatóságát segítő szolgáltatásokon keresztül javíthatják a lakhatáshoz való hozzáférést meghatározó mechanizmusok hatékonyságát.

A Józsefvárosi példa tanulságai azonban azt mutatják, hogy a legtöbb „klasszikus” (szabályozói és közszolgáltatói) eszköz tekintetében még a lakhatási cél mellett elkötelezett önkormányzatok is csak korlátozottan tudnak fellépni a lakhatási válság ellen. A nagyvolumenű dekommodifikációs jellegű közszolgáltatások tekintetében igen kiszolgáltatottak az országos politikának, így célszerű lehet a központi költségvetéstől függetlenebb, magánszektorral együttműködő megoldásokat alkalmazni. Azonban a már rendelkezésre álló infrastruktúrával is képesek javítani, igaz – a szelektív jóléti rendszer logikájának megfelelően – „csak” a leginkább rászoruló háztartások lakhatáshoz való hozzáférésén.

IRODALOM

- A Város Mindenkié (2018): *Budapesti lakáshelyzet az adatok tükrében*. https://avarosmindenkie.blog.hu/2018/09/29/budapesti_lakashelyzet_az_adatok_tukreben (Utolsó letöltés: 2022. 03. 30.)
- Aalbers, M. B. (2008): The Financialization of Home and the Mortgage Market Crisis. *Competition & Change* 12(2): 148–166. <https://doi.org/10.1179/102452908X289802>
- Ádám J. (2020): *Küzdjünk az Airbnb ellen, vagy vége lesz magától is?* Józsefváros.hu <https://jozsefvaros.hu/hir/75510/kuzdjunk-az-airbnb-ellen-vagy-vege-lesz-magatol-is> (Utolsó letöltés: 2022. 03. 30.)
- Bengtsson, B. (2001): Housing as a Social Right: Implications for Welfare State Theory. *Scandinavian Political Studies*, 24(4): 255–275. <https://doi.org/10.1111/1467-9477.00056>
- Budapest Főváros Önkormányzatának Hivatalos Lapja, 2021: *Bemutatták a Fővárosi Lakásügynökség cselekvési tervét*, Budapest.hu <https://budapest.hu/Lapok/2021/bemutattak-a-fovarosi-lakasugynokseg-cselekvesi-tervet.aspx> (Utolsó letöltés: 2022. 03. 30.)

- Büttl F. – Szabó N. (2020): *Feketelakás 3.0*. Budapest: Habitat for Humanity Magyarország. https://habitat.hu/sites/feketelakas/wp-content/uploads/sites/3/2020/06/Feketelakas_3.0_Kiadvany.pdf. (Utolsó letöltés: 2022. 03. 30.)
- Czifrusz M. (2019): *Lakhatási problémák és megoldások. Az önkormányzatok lehetőségei*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung; Megújuló Magyarországért Alapítvány; Periféria Közpolitikai és Kutatóközpont.
- Czifrusz M. – Jelinek Cs. (2019): Az önkormányzatok mozgástere a lakhatási szegénység enyhítésében. In: Jelinek Cs. (szerk.): *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2019*. Budapest: Habitat for Humanity Magyarország, 77–93.
- Czifrusz M. – Horváth V. – Jelinek Cs. – Pósfai Zs. – Szabó L. (2015): Gentrification and Rescaling Urban Governance in Budapest-Józsefváros. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 1(4): 55–77. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i4.104>
- Dewilde, C. – De Decker, P. (2016): Changing Inequalities in Housing Outcomes across Western Europe. *Housing, Theory and Society*, 33(2): 121–161. <https://doi.org/10.1080/14036096.2015.1109545>
- Forbes (2020): *Tavaly fékezett az áremelkedés: 40 ezren költöztek el Budapestről*, Forbes.hu <https://forbes.hu/uzlet/tavaly-fekezett-az-aremelkedes-40-ezren-koltoztek-el-budapestrol/> (Utolsó letöltés: 2022. 03. 30.)
- Gosztonyi Á. – Czifrusz M. – Pósfai Zs. – Tóth K. – Feldmár N. – Kovács V. (2020): *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2020*. Budapest: Habitat for Humanity Magyarország.
- Hegedüs J. – Somogyi E. (2018): A lakások megfizethetősége és a társadalmi egyenlőtlenségek – a KSH 2015-ös lakásfelvétele alapján. In: Dóra I. – Hegedüs J. – Horváth Á. – Sági Z. – Somogyi E. – Székely G.-né: *Miben élünk? A 2015. évi lakásfelmérés részletes eredményei*. Budapest: KSH, 6–25.
- Hoffman I. (2019): Only a Theoretical Possibility of the Ad Valorem Property Tax System – the Regulation on Immovable Property Taxes in Hungary. *Analyses and Studies* 2(8): 63–74.
- Hoffman I. – Szatmári A. (2019): The Transformation of the Municipal Social Benefit System in Hungary in the Last Decade. *Lex Localis – Journal of Local Self-Government* 18(4): 535–559. [https://doi.org/10.4335/18.3.691-712\(2020\)](https://doi.org/10.4335/18.3.691-712(2020))
- Horváth D. (2019): A városrehabilitáció társadalmi sokszínűsége gyakorolt hatásainak térbeli-társadalmi vizsgálata Józsefvárosban. *Területi Statisztika*, 59(6): 606–643. <https://doi.org/10.15196/TS590602>
- Ikedá, S. – Washington, E. (2015): *How Land-Use Regulation Undermines Affordable Housing*. Arlington: Mercatus Research, Mercatus Center at George Mason University.
- Kasnyik M. – Hajdu M. (2019): *A budapesti lakásár-robbanás, ahogy még sosem lát-tad*. G7.hu <https://g7.hu/adat/20190312/a-budapesti-lakasar-robbanas-ahogy-meg-sosem-lattad/> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 09.)
- Kecső G. (2015): A helyi adók jellemzői és a működtetett helyi adók négy külföldi jogrendszerben. *MTA Law Working Papers 2015/2*.

- Loughlin, J. (2004): The „Transformation” of Governance, *Australian Journal of Politics and History*, 50(1): 8–22. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8497.2004.00317.x>
- Madden, D. – Marcuse, P. (2016): *In Defense of Housing: The Politics of Crisis*. London: Verso.
- Misetics B. (2018): Sosem volt elég: Lakásfenntartási támogatás 2015 előtt. *Esély*, 29(6): 3–44.
- Molnár L. (2019): *A budapesti lakáspiac helyzete: Kialakulhat-e lakhatási válság?* Budapest: GKI Gazdaságkutató Zrt.
- Molnár N. – Szatmári A. – Tóth F. – Vági R. (2019): *Büntető önkormányzatok. Fővárosi körkép a szabályozó hatalom természetéről*. Budapest: Utcajogász Egyesület.
- OHCHR (1991): *General Comment No. 4. The right to adequate housing*. OHCHR.
- Szalai A. (2020): *Nem kapkodják el az Airbnb-zés szabályozását*. Népszava.hu https://nepszava.hu/3090612_nem-kapkodjak-el-az-airbnb-zes-szabalyozasat (Utolsó letöltés: 2022. 03. 30.)
- Tunkli D. (2018): *Az Airbnb vagy a lakáskiadás hoz több pénzt? Itt a képlet, ami megmutatja a valóságot*, Forbes.hu <https://forbes.hu/uzlet/az-airbnb-vagy-a-lakaskiadas-hoz-tobb-penz-t-itt-a-keplet-ami-megmutatja-a-valosagot/> (Utolsó letöltés: 2022. 03. 30.)
- UN Habitat (2008): *Right to Adequate Housing, UN Fact Sheets 21*.
- Wetzstein, S. (2017): The global urban housing affordability crisis. *Urban Studies*, 54(14): 1–19. <https://doi.org/10.1177/0042098017711649>
- Wijburg, G. – Aalbers, M. B. – Heeg, S. (2018): *The Financialisation of Rental Housing 2.0: Releasing Housing into the Privatised Mainstream of Capital Accumulation*, Heverlee: Antipode. <https://doi.org/10.1111/anti.12382>

Jogszabályok

Alaptörvény

- ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 1966. 12. 16.
1990. évi C. törvény a helyi adókról
1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról
1993. évi LXXVIII. törvény a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról
1994. évi LIII. törvény a bírósági végrehajtásról
2005. évi CLXIV. törvény a kereskedelemről
2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól
2011. évi CXCV. törvény Magyarország gazdasági stabilitásáról
2019. évi LXXI. törvény Magyarország 2020. évi központi költségvetéséről
- 30/2017. (XI. 14.) AB határozat
- a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 1997. évi LXXXI. törvény végrehajtásáról szóló 168/1997. (X. 6.) Korm. rendelet

- a szálláshely-szolgáltatási tevékenység folytatásának részletes feltételeiről és a szálláshely-üzemeltetési engedély kiadásának rendjéről szóló 239/2009. (X. 20.) Korm. rendelet
- Magyarország 2020. évi központi költségvetésének a veszélyhelyzettel összefüggő eltérő szabályairól szóló 92/2020. (IV. 6.) Korm. rendelet
- Budapest Főváros VIII. kerület Józsefvárosi Önkormányzat Képviselő-testületének 10/2015. (III. 1.) önkormányzati rendelete a pénzbeli és természetbeni, valamint a személyes gondoskodást nyújtó szociális és gyermekjóléti ellátások helyi szabályairól
- Budapest Főváros VIII. kerület Józsefvárosi Önkormányzat Képviselő-testületének 16/2010. (III.08.) önkormányzati rendelete a Budapest Józsefvárosi Önkormányzat tulajdonában álló lakások bérbeadásának feltételeiről, valamint a lakbér mértékéről
- Budapest Főváros VIII. kerület Józsefvárosi Önkormányzat Képviselő-testületének 25/2021. (VII. 22.) számú önkormányzati rendelete az önkormányzat tulajdonában álló lakások bérbeadásáról
- Budapest Főváros VIII. kerület Józsefvárosi Önkormányzat Képviselő-testületének 33/2018. (XII. 6.) önkormányzati rendelete az építményadóról szóló 38/2014. (XI. 13.) önkormányzati rendelet módosításáról
- Budapest Főváros VIII. kerület Józsefvárosi Önkormányzat Képviselő-testületének 38/2014. (XI. 13.) önkormányzati rendelete az építményadóról
- Budapest Főváros VIII. kerület Józsefvárosi Önkormányzat Képviselő-testületének 39/2020. (VII. 16.) önkormányzati rendelete a pénzbeli és természetbeni, valamint a személyes gondoskodást nyújtó szociális és gyermekjóléti ellátások helyi szabályairól szóló 10/2015. (III. 01.) önkormányzati rendelet módosításáról
- 104/ 2015. (IV. 16.) képviselő-testületi határozat I. Melléklet Budapest Főváros VIII. Kerület Józsefvárosi Önkormányzat 2014-2019. évi gazdasági programjáról
- 182/2020. (V. 7.) számú határozat az önkormányzat 2019–2024. évre szóló gazdasági programjának elfogadásáról
- 105/2022. (V. 05.) KT határozat Józsefváros 2022-2029-re vonatkozó közép-és hosszú távú vagyongazdálkodási tervéről <https://jozsefvaros.hu/otthon/onkormanyzat/strategiak/2022/05/jozsefvaros-kozep-es-hosszu-tavu-vagyongazdalkodasi-terve-2022-2029/>.

Statisztikai adatok

- Eurostat: Distribution of population by housing cost burden and tenure status. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_LVHO28__custom_3050154/default/table?lang=en.
- Eurostat: HICP – monthly data (index). https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/PRC_HICP_MIDX__custom_1130265/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=f8359514-4a31-45ea-94d9-71c2618b29ff.
- Eurostat: House price index (2015 = 100) – annual data. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/prc_hpi_a/default/table?lang=en.

Ingatlannet.hu: Lakóingatlan négyzetméter árának alakulása. <https://www.ingatlannet.hu/statisztika/Magyarorsz%C3%A1g>.

Józsefvárosi Önkormányzat: Józsefvárosi Önkormányzat Ingatlanértékesítései 2020–2022. <https://jozsefvaros.hu/atlathatosag/2022/05/ingatlanertekesites/>.

KSH. 2011. A lakott lakások szobaszám, tulajdonjellel és használati jogcím szerint.

KSH. Budapest kerületeinek adatai.

KSH. Települési támogatás. Önkormányzatok által nyújtott eseti támogatások.

Szubjektív jóllét és szabadidő – A 15–17 évesek szabadidős tevékenységeinek és az étellel való elégedettségüknek összefüggései¹

Balogh Karolina

BALOGH KAROLINA: Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet –
balogh.karolina@tk.hu

Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani Kopasz Mariannak és Huszár Ákosnak akik észrevételeikkel jelentősen segítettek a tanulmány elkészítését, valamint Kovách Imrének is, aki szintén szakmai támogatást nyújtott a cikk elkészítésének folyamatában.

ABSZTRAKT A szubjektív jóllét vizsgálatokat az elmúlt 25 évben a gyermekekre is kiterjesztették, amelyek eredményei a társadalmak minőségére vonatkozó külön indikátorrá váltak (Dinisman – Ben-Arieh 2016, Róbert et al. 2020). A gyermekek szubjektív jóllétének megismerése azért is kiemelkedően fontos, mert általános közérzetük kihat a testi és lelki egészségükre, fejlődésükre. Dinisman és Ben-Arieh (2016) azt is kiemeli, hogy a gyermekek szubjektív jóllétének tanulmányozása összhangban van az ENSZ Gyermekjogi Egyezményével, és eszközként szolgál a gyermekek hangjának felerősítésére. A tanulmány a 2016-os Mikrocenzus adatain vizsgálja, hogy a magyar 15–17 éves gyermekek szabadidő-eltöltése milyen kapcsolatban áll a szubjektív jóllétükkel. Emellett külön figyelmet fordít arra, hogy a szabadidős tevékenységekhez való hozzáférésben tapasztalható-e különbségek a gyermekek egyes szociodemográfiai jellemzői mentén, ezáltal befolyásolva a szubjektív jóllétüket.

Kulcsszavak: szabadidős tevékenységek, szubjektív jóllét, étellel való elégedettség,

Subjective well-being and leisure time – Associations between leisure time activities and life satisfaction among the 15–17-year-old youth

ABSTRACT Subjective well-being studies have been extended to children over the past 25 years, and their results have become a specific indicator of the quality of societies (Dinisman – Ben-Arieh 2016, Róbert et al. 2020). Understanding children’s subjective well-being is also of paramount importance because their general well-being affects their physical and mental health and development. Dinisman and Ben-Arieh (2016) also point out that studying children’s subjective well-being is in line with the UN Convention on the Rights of the Child and serves as a tool to amplify children’s voices. This study uses data from the 2016 Microcensus to investigate the relationship between the leisure time activities of Hungarian children aged 15-17 and their subjective well-being. It also pays particular attention to whether there are differences in children’s access to leisure activities along certain socio-demographic characteristics, thereby influencing their subjective well-being

Keywords: leisure time activities, subjective well-being, life satisfaction

¹ A tanulmány létrejöttét a NKFI 128965 számú kutatási programja támogatta.

BEVEZETÉS

A szubjektív jóllét az emberek saját életükre vonatkozó észlelését és értékelését jelenti (Campbell et al. 1976), amely az életminőség fontos indikátora az egyének és a társadalom vonatkozásában is (Diener et al. 2003). Az étellel való elégedettség a szubjektív jóllét kognitív dimenziója, amely az emberek értékelését fejezi ki, amikor összevetik saját élethelyzetüket az ideálisnak tartott állapottal (Cantril 1965, Sallay 2005). Az étellel kapcsolatos emóciók pedig a szubjektív jóllét affektív dimenzióját jelentik (Sallay 2005, Rees 2018, Róbert et al. 2020).

A szubjektív jóllét vizsgálatokat az elmúlt 25 évben a gyermekekre is kiterjesztették, amelyek eredményei a társadalmak minőségére vonatkozó külön indikátorrá váltak (Dinisman – Ben-Arieh 2016, Róbert et al. 2020). A gyermekek szubjektív jóllétének megismerése azért is kiemelkedően fontos, mert általános közérzetük kihat a testi és lelki egészségükre, fejlődésükre. Dinisman és Ben-Arieh (2016) azt is kiemeli, hogy a gyermekek szubjektív jóllétének tanulmányozása összhangban van az ENSZ Gyermejközi Egyezményével, és eszközként szolgál a gyermekek hangjának felerősítésére.

A gyermekek szubjektív jóllétének vizsgálatára több mérőeszköz is kifejlesztésre került: a személy globális életelégedettségének átfogó, egydimenziós (kontextusmentes) méréseitől a specifikus életterületeket érintő többdimenziós (területpécifikus) mérésekig (Dinisman – Ben-Arieh 2016, Róbert et al. 2020, Széll et al. 2021). A gyermekek szubjektív jóllétének vizsgálata pedig az ezt befolyásoló tényezők feltárására törekszik (Konu et al. 2002, Goswami 2014, Dinisman – Ben-Arieh 2016). Ezek a vizsgálatok a legtöbb esetben a már serdülő korú gyermekekre koncentrálnak (Róbert et al. 2020).

A gyermekek szubjektív jóllétét Magyarországon eddig az egészséggel foglalkozó kutatásokban (Sallay 2005, Örkényi – Kökönyi 2019), valamint iskolai kontextusban vizsgálták (Örkényi – Koszonits 2004, Nagy et al. 2019), amelyek kitértek a szociodemográfiai háttér vizsgálatára is (Örkényi – Kökönyi 2019, Róbert et al. 2020).

A tanulmány célja annak feltárása, hogy a magyar 15–17 évesek szabadidő-eltöltése milyen kapcsolatban áll a szubjektív jóllétükkel. Emellett külön figyelmet fordít arra, hogy a szabadidős tevékenységekhez való hozzáférésben tapasztalható-e különbségek a gyermekek egyes szociodemográfiai jellemzői mentén, ezáltal befolyásolva a szubjektív jóllétet. Ezt a vizsgálatot a 2016-os Mikrocenzus Társadalmi Rétegződés felvétele teszi lehetővé, amelyben a társadalmi státuszt felmérő kérdések mellett helyet kaptak a szubjektív jóllétre, a szabadidős tevékenységekre, valamint kapcsolatokra és részvételre vonatkozó kérdések is.

A gyermekek szubjektív jólléte és a szociodemográfiai tényezőket vizsgáló hazai és nemzetközi kutatások eredményei szerint gyermekkorban az életkor emelkedésével romlik az étellel való elégedettség mértéke, valamint a fiúk többségében elégedettebbek, mint a lányok (Konu et al. 2002, Goswami 2014, Dinisman – Ben-Arieh 2016, Örkényi – Kökönyi 2019, Róbert et al. 2020). A kutatások szintén rávilágítanak arra, hogy a szegénység, valamint a materiális depriváció rombolja a legnagyobb mértékben a gyermekek szubjektív jóllétét (Konu et al. 2002, Goswami 2014, Dinisman – Ben-Arieh 2016), de a családjuk anyagi helyzete miatt aggódó gyermekek is kevésbé elégedettek az életükkel (Róbert et al. 2020). A kutatások egybehangzó eredménye azonban, hogy a szociodemográfiai változók magyarázó ereje nagyon alacsony (Konu et al. 2002, Goswami 2014, Dinisman-Ben-Arieh 2016). A pszichológiai irányultságú kutatások a személyiség egyes aspektusainak bevonásával egészítették ki a vizsgálatokat,

amelyek nagyobb magyarázó erővel bírnak. Az eredmények szerint a gyermekek érzelmi stabilitása, valamint a nyitottság jelentősen növelik a szubjektív jóllétet (Goswami 2014). Más – nem pszichológiai – kutatások is, szubjektív változók bevonásával növelték a modellek magyarázó erejét. Az eredményeik szerint a szülők támogató jelenléte, a közös családi elfoglaltságok, közeli barátok, a biztonságos iskolai környezet mind növelik a szubjektív jóllét mértékét (Konu et al. 2002, Örkényi – Koszonits 2004).

A SZABADIDŐ ÉS A SZUBJEKTÍV JÓLLÉT KAPCSOLATA

A szakirodalomban elfogadott definíció szerint a szabadidő az az idő, amelyben a fizetett vagy nem fizetett munkán, valamint a személyes kötelezettségeken túl az emberek rendelkezésére áll (Haworth-Veal 2004). Ennek, az alapvetően rekreációs célokra fordítható időnek a felszabadulása történetileg az ipari társadalmak kialakulásához kötődik. A későbbiekben a szabadidő eltöltése kölcsönhatásban állt a fogyasztói társadalom kialakulásával, hiszen a megnövekedett szabadidő mennyisége tette lehetővé számos időigényes fogyasztási tevékenység megvalósulását, ugyanakkor a szabadidőben igénybe vett szolgáltatások egyre nagyobb részt képviselnek a fogyasztás szerkezetében. Az információs társadalom kiépülése pedig a szabadidős tevékenységek új generációját alakította ki, amely elsősorban a digitális tartalmak fogyasztását jelenti (Fekete 2014, Fekete – Tibori 2018). A szabadidő eltöltésének tipologizálásával foglalkozó kutatások kísérletet tesznek arra, hogy az alapvető felosztáson túl, pl. passzív (pl. pihenés) és aktív (pl. sport, kézimunka) szabadidős tevékenységeken belül különböző csoportokat határozzanak meg. Más felosztás szerint megkülönböztethetjük a strukturált (pl. zeneóra) és strukturálatlan (pl. zenehallgatás) szabadidős tevékenységeket (Fletcher 2003). További csoportosítás szerint megkülönböztethetők a szabadban töltött tevékenységek, a művészeti tevékenységek, a barátokkal töltött idő, de elkülöníthetők a szabadidős sportok, az otthoni tevékenységek, vagy a fogyasztásorientált tevékenységek (Pikó 2005). Falussy Béla (2002) képernyőalapú és képernyőn túli tevékenységek szerint osztotta fel a szabadidőt. A képernyőn túli tevékenységek között megkülönböztette a kultúráközvetítő intézmények látogatását (pl. színház), a társas szabadidő-eltöltést, az otthoni kulturális tevékenységekkel töltött szabadidőt (pl. olvasás) és a szabadlevegős tevékenységeket (pl. kirándulás). A képernyőalapú tevékenységek között megkülönböztette a tévé- (film-)nézést és a számítógépezést (internetezést).

A szabadidő eltöltésének kérdése kiemelt prioritást élvez a gyermekekkel foglalkozó kutatásokban, hiszen az elmúlt két évtizedben egyre erősödik a szakemberek aggodalma, hogy a fizikai és szellemi szabadidő eltöltésére fordított idő egyre csökken, az új szabadidős tevékenységek javára, mint a tévézés, a számítógépes játékok, és a közösségi médián eltöltött idő (Mota et al. 2007, Piko – Keresztes 2008, Rees 2018). Egy friss Z-generációval² foglalkozó kutatás szerint egy diák hétköznap átlagosan 6,4 órát, hétvégén akár 10-12 órát is tölt médiahasználattal, ami azt jelenti, hogy a szabadidejük nagy részét, vagy akár az egészet is ezzel töltik ki (Guld 2022). A fiatalok képernyőalapú tevékenységének dominanciáját erősítik más közelmúltban végzett empirikus kutatások is. Ezek az eredmények rávilágítanak arra, hogy a legfiatalabbak esetében már nem azt kell vizsgálni, hogy használják-e az online teret, mint az idő-

² A kutatás Z-generációként az 1995 és 2010 között születetteket azonosítja.

sebbeknél, hanem arra kell különös figyelmet fordítani, hogy miként használják azt (Fekete 2014, Nagy – Fazekas 2016, Fekete – Tibori 2018). Bár erős az azzal kapcsolatos közmegegyezés, hogy a szabadidő-eltöltés e formái új kockázatokat jelentenek a gyermekek számára, ugyanakkor fontos kiemelni, hogy számos előnyös lehetőséggel is rendelkeznek (Rees 2018).

A szabadidő eltöltése és a szubjektív jóllét számos ponton összekapcsolódik, például a fizikai aktivitás a testtel és az egészséggel kapcsolatos elégedettség növelésével emeli az étellel való elégedettség általános szintjét is. Fontos azonban felhívni a figyelmet a szabadidős tevékenységek és a szubjektív jóllét közötti lehetséges kétirányú kapcsolatra. Miközben a szabadidős tevékenységek hatással lehetnek a szubjektív jóllétre, az is valószínűsíthető, hogy a szubjektív jóllét hatással van a szabadidős tevékenységekre. Például azok az emberek, akik jobban érzik magukat, nagyobb valószínűséggel növelik a fizikai aktivitásukat és a társas szabadidős tevékenységekre is nyitottabbak, míg azok, akik kevésbé elégedettek az életükkel, hajlamosabban lehetnek kimaradni ezekből (Rees 2018). A szabadidő-eltöltés és a szubjektív jóllét közötti kapcsolatot Newman és munkatársai (2014) által megalkotott elméleti modell (DRAMMA – Detachment, Recovery, Autonomy, Mastery, Meaning, Affiliation) igyekszik a legátfogóbban megragadni. A szerzők az elméleti modell megalkotásához metaanalízist végeztek a témában megjelent tanulmányok elméleti keretein. A leggyakrabban felhasznált 15 – többek között Csíkszentmihályi Flow-elmélete (1990), Ryan és Deci Öndeterminációs elmélete (2000), vagy Maslow szükséglet-hierarchia elmélete (1954) stb³. – elméleti keretben azonosították az azokat implikáló 5 alapvető pszichológiai mechanizmust. Feltevésük szerint ugyanis mindegyik magyarázó elmélet lecsupaszítható ezekre az alapvető pszichológiai mechanizmusokra. Az *elkülönülés-rekreáció* (detachment-recovery) a munkától és a problémáktól való elszakadást jelenti, ezáltal akár az aktív vagy a passzív szabadidős tevékenységek is növelik a szubjektív jóllétet. Az autonómia (autonomy) a belső motiváció alapján megvalósított szabadidős tevékenységek pozitív hatását jelenti. A képesség (mastery) a kihívások teljesítése és az új ismeretek megszerzése általi pozitív hatást jelöli. A szabadidős tevékenységek tartalma (meaning) szintén emeli a szubjektív jóllét szintjét. A hovatartozás (affiliation) különösen a társas szabadidős programok esetén fejt ki pozitív hatását. A szerzők szerint azok a tevékenységek, amelyek egyszerre több pszichológiai szükségletet elégítenek ki, pl. a csapatsportok (hovatarozás, képesség, elkülönülés), nagyobb mértékben növelik a szubjektív jóllét mértékét, mint azok, amelyek csak egyet elégítenek ki, mint a tévénézés (elkülönülés). Bár az elméleti modell elsősorban a felnőttek szabadidő eltöltését vizsgáló kutatások alapján került felállításra, a pszichológiai mechanizmusok működése a gyermekek esetében is nagy valószínűséggel helytálló megközelítésnek bizonyul.

A gyermekek szabadidő-eltöltése és szubjektív jóllétük közötti összefüggéseket vizsgáló kutatások eltérő erősségű kapcsolatot találtak, de összességében megállapítható, hogy van összefüggés a szabadidő és a szubjektív jóllét között, például a sport (Poulsen 2006, Staempfli 2007) és az olvasás egyértelműen növeli a gyermekek jóllétét. Bár a képernyőalapú tevékenységek elvehetik a hagyományos szabadidős tevékenységektől az időt, ami negatív hatásokkal is járhat, előnyei is lehetnek a gyermekek életére, pl. bizonyos keretek között csökkentik a

³ A felhasznált elméleteket lásd idézett mű 563. o., table 1.

stressz-szintet (Rees 2018). Ráadásul nem csak a képernyőalapú tevékenységek rejthetnek veszélyeket, a strukturálatlan offline szabadidő is számos kockázatot hordoz (Pikó 2005).

Rees (2018) kutatása azonban nemcsak a korábbi magasabb jövedelmű, fejlettebb országokban élő gyermekekre koncentrált, hanem több kontinens különböző fejlettségű országát is bevonta a vizsgálatba. Eredményei alátámasztják, hogy az eltérő gazdasági fejlettség jelentős hatást gyakorol a gyermekek szabadidő-eltöltésére, pl. a gazdaságilag fejlettebb országokban a gyermekek nagyobb arányban vesznek részt a sportban, néznek televíziót, vagy számítógépeznek, mint a kevésbé jómódú országokban. A szabadidős tevékenységek mennyisége és minősége hasonló módon összefügg a háztartások helyzetével is. Emellett pedig kulturális különbségek is megfigyelhetők, például az USA-ban és Norvégiában a gyermekek számítógép-használata magasabb, mint a hasonló fejlettségű Németországban. A kutatás eredményei ugyanakkor felhívják a figyelmet arra, hogy a szabadidős tevékenységekben való részvétel minden esetben növelte a gyermekek jóllétét. Más kutatások is megerősítik a szociodemográfiai tényezők hatását a szabadidő eltöltésére. Egy magyar gyermekek körében végzett vizsgálat eredményei szerint, a szülők iskolai végzettségének emelkedése növelte a rendszeres sportolás mértékét a gyermekek körében (Piko – Keresztes 2008). Mota és munkatársai (2007) hasonló eredményre jutottak, vizsgálatuk szerint a magasabb foglalkozási csoportba tartozó szülők gyermekei nagyobb arányban sportoltak szabadidejükben. A szerzők ezzel kapcsolatban felhívják a figyelmet, hogy az alacsonyabb foglalkozású szülők alacsonyabb jövedelemmel rendelkeznek, amely szűkíti a gyermekek sportolási lehetőségeihez való hozzáférést is.

Az ENSZ Gyermekjogi Egyezmény⁴ 31. cikke kimondja, hogy minden gyermeknek egyenlő joga van a pihenéshez, a szabadidő eltöltéséhez, a korának megfelelő szórakoztató tevékenységhez, valamint a kulturális és művészetben való szabad részvételhez. Az Egyezményben részes államoknak pedig segíteniük kell ennek megvalósulását. A pihenés, valamint a minőségi szabadidőeltöltés segítik a gyermekek és fiatalok egészséges fejlődését. Éppen ezért nagyon fontos, hogy megvizsgáljuk a fiatalok szabadidős programokhoz való hozzáféréseinek lehetőségét, valamint azt, hogy a különböző szabadidős programokban való részvétel hogyan befolyásolja a szubjektív jóllétüket.

A szakirodalom alapján feltételezzük, hogy a különböző szabadidős tevékenységekben való részvétel a vizsgált korosztályban is növeli az étellel való elégedettség mértékét. A szakirodalom alapján úgy hisszük, hogy az aktív, több pszichológiai mechanizmust kielégítő szabadidős tevékenységek (pl. sportolás, olvasás) nagyobb mértékben növelik az étellel való elégedettség mértékét, mint a passzív szabadidős tevékenységek (pl. tévénézés). Ugyanakkor megállapítható, hogy a különböző szabadidős tevékenységekhez való hozzáférés eltérő lehet az egyes társadalmi gazdasági tényezők mentén. A szubjektív jóllét és a szabadidő összefüggéseinek tanulmányozásakor éppen ezért elengedhetetlen annak vizsgálata, hogy mutatkozik-e különbség a gyermekek szabadidős tevékenységekhez való hozzáféréseiben. Többek között feltételezzük, hogy a lakóhely jelentősen befolyásolhatja az egyes programokhoz való hozzáférést. Emellett a család társadalmi vagy gazdasági helyzete is meghatározó lehet, pl. a szülők iskolai végzettsége, valamint az anyagi javakhoz való hozzáférés is befolyásolja a különböző szabadidős tevékenységekben való részvétel mértékét. A tanulmány első részében ezért a

⁴ 1989. november 20-án kelt New Yorkban, Magyarországon bevezette az 1991. évi LXIV. törvény.

gyermek szabadidő-eltöltésének mintázatait vizsgáljuk, illetve azt, hogy az egyes szociodemográfiai változók hogyan befolyásolják a gyermek szabadidő-eltöltését. Ezt követően pedig a szabadidős tevékenységek és a szubjektív jóllét közötti összefüggéseivel foglalkozunk.

ADATOK ÉS MÓDSZEREK

Az elemzéshez elsősorban a KSH 2016-os Mikrocenzus Társadalmi Rétegződés kiegészítő felvételének adatait használjuk. Egyes szociodemográfiai változók pedig a személyi, valamint a családi állományról kerültek kapcsolásra a Társadalmi Rétegződés adatbázishoz⁵. A Társadalmi Rétegződés kiegészítő felvétel kérdéseit a teljes Mikrocenzus minta almintáján kérdezték le, a 15 évesnél idősebb lakosság körében. A vizsgálat egészében az ENSZ Gyermekjogi Egyezményével összhangban gyermekként tekintünk minden 18 év alatti gyermekre, így az elemzést az ő mintájukon végezzük. Az adatbázis N = 3097 15–17 éves fiatalokról tartalmaz adatokat. Az adatok a KSH budapesti kutatószobájában voltak hozzáférhetőek. Az adatbázison kizárólag projekciós súly szerepelt, amely a minta elemszámát populációs esetszámokká alakítja, ezért az elemzést az ilyen módon súlyozott adatbázison végezzük el.

A szubjektív jóllét mérésére a kognitív dimenziót mérő, élettel való elégedettségre vonatkozó kérdés áll rendelkezésre. A kérdőívben azt kérték a válaszadóktól, hogy egy 11 fokú skála segítségével („Cantril-létra”, 0–10 értékű, ahol a 0 a legrosszabb, a 10 a legjobb adható értéket jelöli (Cantril 1965) értékeljék általánosságban, hogy mennyire elégedettek az életükkel⁶.

A szabadidő eltöltését felmérő kérdések arra vonatkoztak, hogy a felsorolt tevékenységeket⁷ milyen gyakorisággal végezte a válaszadó az elmúlt egy évben⁸. A szabadidős tevékenységeket mérő változókat kétértékű változókká alakítottuk, ahol az 1-es érték azt jelöli, hogy az adott szabadidős tevékenységet valaki gyakran vagy naponta űzi, a 0-as értéke pedig azt, hogy időnként, ritkán, vagy soha nem tölti az adott módon a szabadidejét. Úgy véljük, hogy a változók ilyen módon történő kódolása segít abban, hogy megragadjuk a fiatalok átlagos szabadidő-eltöltésének a struktúráját. A szabadidővel, valamint a kulturális fogyasztással foglalkozó szakirodalmi források eredményei alapján (Falussy 2002, Pikó 2005, Csepeli – Prazsák 2008, Kristóf 2018) egyes szabadidős tevékenységeket egy változóvá vontuk össze: a két különböző internethasználatra vonatkozó változót egy „internetezés” változóvá, a színházba, múzeumba és kiállításra járást, valamint komolyzenei koncertek látogatását „kulturális programok” változóvá alakítottuk. A „szórakoztató programokhoz” a sörözőbe, kávézóba, szórakozóhelyekre járást, a mozizást és a könnyűzenei koncertek és fesztiválok látogatását soroltuk⁹. Az összevont

⁵ A 2016-os Mikrocenzushoz a KSH a magyar háztartások 10%-át jelölte ki adatszolgáltatásra. Az adatfelvétel során össze kellett írni a kijelölt címeken élő összes személyt, valamint a lakást is, így a Mikrocenzusban a háztartási és személyi szintű információk is elérhetőek, melyek meghatározott kulcsváltozók mentén összekapcsolhatóak.

⁶ „Összességében mennyire elégedett Ön az életével mostanában?”

⁷ Tévét nézni; internetes közösségi oldalakat használni (Facebook, Twitter, Instagram stb.); internetezni (nem közösségi oldalakon); sörözőbe, kávézóba, szórakozóhelyre menni; moziba menni; plázázni; étterembe menni; színházba menni; múzeumba, kiállításra menni; könnyűzenei koncertre menni, zenei fesztivált látogatni; komolyzenei koncertre, operába, balettre menni; sportolni, fitneszklubba, konditerembe járni; könyvet olvasni.

⁸ Soha – Ritkán – Időnként – Gyakran – Naponta.

⁹ Az egyes változók összevonásának megbízhatóságát Cronbach alpha mérőszámmal is ellenőriztük: internetezés: 0,89; kulturális programok: 0,80; szórakoztató programok: 0,77.

változók is kétértékű változókként kerültek kialakításra, azaz ha a válaszadó egy csoporton belül legalább az egyik tevékenység esetében úgy nyilatkozott, hogy azt naponta vagy gyakran végzi, akkor 1-es értéket kapott, ellenkező esetben 0-át. A könyv olvasást, a sportolást, valamint a tévé nézést önálló tevékenységként értelmeztük, így a szabadidő-eltöltés 6 típusát vizsgáljuk:

1. Tévé nézés
2. Könyv olvasás
3. Sportolás
4. Internetezés
5. Kulturális programok
6. Szórakoztató programok

A szociodemográfiai helyzetük jellemzéséhez a nemüket, lakóhelyük településtípusát, szülei gazdasági aktivitását (mindegyik szülő dolgozik-e; csak az egyik dolgozik; egyik sem dolgozik), valamint a szülők iskolai végzettségét (mindegyik szülő legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik; az egyik szülőnek legalább szakmája van; az egyik szülő legalább érettségizett; az egyik szülő legalább diplomás), valamint egy anyagi deprivációt mérő változót használtuk fel. Az adatbázis változó készlete nem tette lehetővé, hogy az általában alkalmazott deprivációt mérő változót (Eurostat 2012) használjuk, ezért a rendelkezésre álló változók közül egy 5 itemet figyelembe vevő Z-score összeg változót alakítottunk ki¹⁰. A létrejött változó minél alacsonyabb értékei jelölik a minél nagyobb mértékű materiális deprivációt, magas értékei pedig a jobb ellátottságot jelölik¹¹. Kontrollváltozóként vontuk be, hogy egyszülős családban él-e és azt, hogy még tanul-e nappali tagozaton.

EREDMÉNYEK

A 15–17 évesek szabadidő-eltöltése

Az elemzésbe bevont szabadidős tevékenységek dimenzióinak vizsgálatából egyértelműen kitűnik, hogy a 15–17 éves fiatalok többsége (68–69%) napi rendszerességgel internetezéssel tölti szabadidejét, és több mint felük (54%) napi rendszerességgel néz tévét is. A kulturális programokon való részvétel a legkevésbé jellemző. Majdnem felük (47%) soha, vagy csak ritkán olvas könyvet, és még ennél is többen vannak azok (56%), akik nem, vagy csak ritkán sportolnak szabadidejükben. Csupán kicsit több mint a válaszadók negyede (27%) mondta azt, hogy gyakran vagy naponta sportol, és 30%-uk azt, hogy ilyen rendszerességgel olvas könyvet. A fiatalok szabadidejüket inkább ritkán, vagy csak időnként töltik valamilyen társasági szórakozással, pl. mozizással, plázázással, koncertlátogatással (1. ábra).

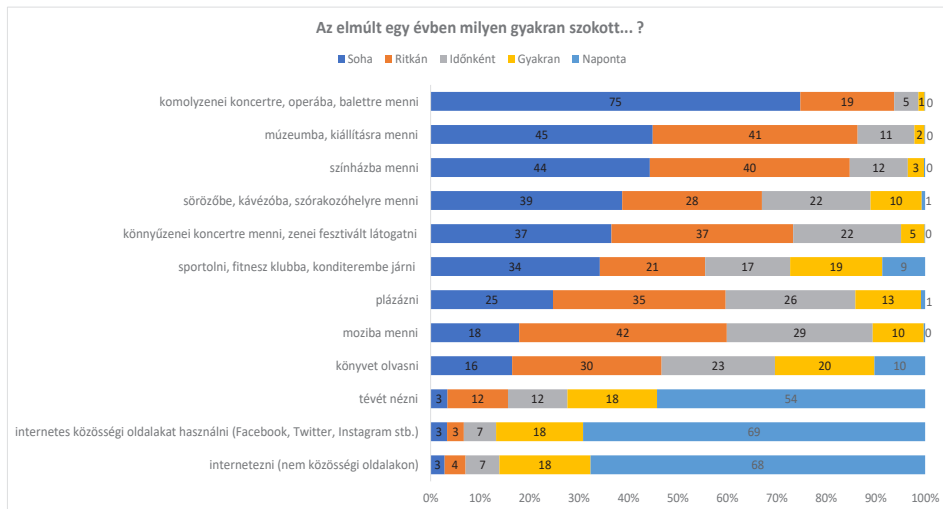
¹⁰ A deprivációs változó kialakításába a következő materiális javakat mérő változók kerültek: Van-e az Önök háztartásában? 1) automata mosógép, 2) mosogatógép, 3) légkondicionáló, 4) személygépkocsi, 5) Volt-e nyaralni az elmúlt 12 hónapban belföldön, vagy külföldön? A kiválasztott elemeket Z-score összeg változóvá alakítottuk. A standardizált változó az egyes javak gyakoriságának figyelembe vételével képes megragadni a materiális deprivációt.

¹¹ Ezért a továbbiakban materiális ellátottságnak nevezzük a változót.

1. ábra

A 15–17 éves fiatalok szabadidő-eltöltésének gyakorisága az egyes szabadidős tevékenység szerint (%)

Adatok forrása: KSH Mikrocenzus 2016

A továbbiakban logisztikus regressziós modellekkel vizsgáljuk a 15–17 évesek szabadidő-eltöltése és a szociodemográfiai jellemzői közötti kapcsolatot. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a különböző társadalmi és demográfiai jellemzők mentén mennyire eltérő a gyermekek különböző szabadidős tevékenységben való rendszeres részvétele. A modellek függő változói a szabadidős tevékenységek egyes típusai (lásd Adatok és módszerek fejezet). Magyarázó változóként pedig a lakóhelyük településtípusa, a szülők munkaerőpiaci részvétele, a szülők iskolai végzettsége a materiális ellátottság mértéke került bevonásra. Kontroll változóként vontuk be a nemüket, valamint azt, hogy egyszülős családban élnek-e és tanulnak-e még nappali rendszerű képzésben (1. táblázat).

1. táblázat

A 15–17 évesek szabadidő-eltöltése és szociodemográfiai jellemzőik összefüggései (Logisztikus regressziós modellek, esélyhányadosok)

	Inter- netezés (M1)	Tévé- nézés (M2)	Sportolás (M3)	Könyv- olvasás (M4)	Kulturális programok (M5)	Szórakoztató programok (M6)
Lakóhely település típusa (ref.: Falu)						
Város	0,718***	0,963***	1,061***	1,117***	1,1563***	0,098***
Megyeszékhely és megyei jogú város	0,795***	0,863***	1,752***	1,039**	1,698***	1,021
Budapest	0,709***	0,612***	1,215***	1,684***	1,907***	1,219***
Szülők iskolai végzettsége (ref.: Mindegyik szülőnek legfeljebb általános iskolai végzettsége van)						
Legalább az egyik szülőnek van szakmája	1,400***	0,612***	1,489***	2,064***	3,076***	1,981***
Legalább az egyik szülőnek van érettségije	1,883***	0,499***	2,053***	2,226***	3,402***	1,978***
Legalább az egyik szülőnek van diplomája	1,212***	0,316***	2,494***	3,860***	6,774***	1,951***
Szülők munkaerőpiaci aktivitása (ref.: Egyik szülő sem dolgozik)						
Csak az egyik szülő dolgozik	1,293***	1,130***	1,508***	1,161***	0,806***	1,470***
Mindegyik szülő dolgozik	1,651***	1,156***	2,016***	1,070***	0,952	1,542***
Materiális javakkal való ellátottság	1,368***	0,999	1,105***	1,087***	1,015***	1,107***
Egyszülős család	1,098***	0,896***	0,917***	1,261***	0,693***	0,975*
Jár-e még nappali képzésre	1,625***	0,839***	1,413***	4,122***	0,851**	1,384***
Nem	1,160***	1,048***	1,732***	0,376***	0,708***	0,751***
sig	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
R_L^2	0,1809	0,0305	0,0856	0,1101	0,0563	0,0468

Magyarázat: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

A vizsgált szabadidős programok közül az internetezés a 15–17 évesek által leggyakrabban (a többség által naponta) űzött szabadidős tevékenység. A megalkotott modellek közül az internetezés esetében (M1) a legmagasabb a modell magyarázó ereje, azaz a szociodemográfiai változók az internetezés gyakoriságának heterogenitását magyarázzák a legerősebben. A fiatalok lakóhelye szerint elmondható, hogy valamivel nagyobb annak az esélye, hogy a fal-

vakban élők internetezéssel töltik a szabadidejüket, mint azok, akik városokban vagy Budapesten laknak. A fiúk a lányoknál nagyobb eséllyel töltik így a szabadidejüket. A magasabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők gyermekei is nagyobb eséllyel használják az internetet gyakran, vagy naponta, mint a legfeljebb általános iskolai végzettségű szülők gyermekei, ugyanakkor a diplomás szülők gyermekei esetében valamivel alacsonyabb az esélye a gyakori internethasználatnak. A szülők munkaerőpiaci aktivitása is befolyásolja az internetezés gyakoriságának esélyét, ugyanis a munkaerőpiacon nem aktív szülők gyermekeihez képest az egykeresős és a kétkeresős családokban is nagyobb az esélye annak, hogy a gyermekek szabadidejükben interneteznek. Az anyagi javakkal való ellátottság szintén növeli az internetezéssel töltött szabadidő mértékét. Szintén valamivel növeli az internethasználat gyakoriságának esélyét, ha a gyermek egyszülős családban él, valamint a nappali tagozaton tanulók is nagyobb eséllyel interneteznek szabadidejükben, mint azok a gyermekek, akik már nem vesznek részt az oktatásban.

A tévénézés (M2) gyakoriságát magyarázzák a legkevésbé a fiatalok szociodemográfiai jellemzői. A falvakban élő gyermekek nagyobb eséllyel töltik tévénézéssel a szabadidejüket, mint a kisebb-nagyobb városokban lakó társaik. A szülők iskolai végzettségének hatásáról elmondható, hogy az minél magasabb, a gyermekük annál kisebb eséllyel fogja tévénézéssel tölteni a szabadidejét. A munkaerőpiacon inaktív szülők gyermekeihez képest mind az egykeresős, mind a kétkeresős családokban nagyobb az esélye annak, hogy a gyermek tévét néz szabadidejében. Az anyagi javakkal való ellátottságnak nincs szignifikáns hatása a tévénézésre. Az egyszülős családokban élő gyermekek kisebb eséllyel tévéznek gyakran, illetve a nappali tagozaton való tanulás is csökkenti a tévénézés gyakoriságának esélyét. A fiúk viszont nagyobb eséllyel töltik a képernyő előtt a szabadidejüket mint a lányok.

A sportolásról (M3) elmondható, hogy a városiak és a budapestiek is nagyobb eséllyel töltik ezzel a szabadidejüket, mint a falvakban lakó fiatalok. A szülők iskolai végzettségének emelkedése és a munkaerőpiaci aktivitásuk is emeli a sportolással eltöltött szabadidő gyakoriságát: azokban a családokban, ahol legalább az egyik szülő diplomás, a gyermekek több mint kétszer akkora eséllyel töltik sportolással a szabadidejüket, mint az alapfokú végzettségű szülők gyermekei. A materiális javakkal jobban ellátott családokban is nagyobb az esélye annak, hogy a gyermek sportol szabadidejében. Az egyszülős családokban élők kisebb eséllyel töltik így a szabadidejüket. A nappali képzésben résztvevők, valamint a fiúk is nagyobb eséllyel sportolnak rendszeresen szabadidejükben, mint a lányok.

Az olvasással (M4) töltött szabadidő is nagyobb eséllyel van jelen a városi és a budapesti gyermekek életében, mint a falusiakéban. Ennél a szabadidős tevékenységnél is elmondható, hogy a szülők iskolai végzettségének emelkedése jelentősen növeli az esélyét annak, hogy egy gyermek rendszeresen olvasson szabadidejében, de a munkaerőpiacon aktív szülők gyermekei is nagyobb eséllyel töltik így a szabadidejüket, mint azok, akiknek nem dolgoznak a szülei. A materiális javakkal jobban ellátott családokban is nagyobb az esélye annak, hogy a fiatal olvasson szabadidejében. Az egyszülős családokban élő gyermekek valamivel nagyobb eséllyel olvasnak, mint a kétszülős családban élők. A nappali tagozaton tanuló gyermekek négyszer nagyobb eséllyel olvasnak rendszeresen, mint akik már nem vesznek részt képzésben. Nemüket figyelembe véve pedig látható, hogy a fiúk kisebb eséllyel töltik így a szabadidejüket, mint a lányok.

A kulturális programokon (M5) való részvétel gyakoriságának esélyét növeli, ha egy fiatal nem faluban, hanem városban él. A szülők iskolai végzettsége a kulturális programon való részvétel esetében a legszembetűnőbb, hiszen azoknak a szülőknek a gyermekei, ahol az egyik szülő diplomás, közel hétszer akkora eséllyel vesznek részt kulturális programokon, mint az alapfokú végzettséggel rendelkező szülők gyermekei. A szülők munkaerőpiaci aktivitása nem mutat szoros kapcsolatot, bár az egykeresős családokban élő gyermekek valamivel kisebb eséllyel vesznek részt kulturális programokon, a kétkeresős családok esetén nincs szignifikáns összefüggés. Az anyagi javakkal való ellátottság a kulturális programokon való részvétel esélyét is növeli. Az egyszülős családokban élő gyermekek kisebb eséllyel vesznek részt kulturális programokon. Érdekes, hogy a nappali tagozaton tanuló gyermekek is kisebb eséllyel látogatnak ilyen rendezvényeket, bár ebben az esetben is gyengébb összefüggésről van szó. Nemek szerint pedig látható, hogy a lányok aktívabbak az ilyen programok esetében.

A szórakoztató programok (M6) esetén a lakóhely kevésbé mutat egyértelmű összefüggést, mint a többi szabadidős tevékenység esetében. Az eredmények szerint a városokban élők kisebb eséllyel vesznek részt ilyen jellegű programokon, mint a falvakban élők, azonban a megyeszékhelyeken lakók esetében nincs szignifikáns összefüggés. A budapestiek viszont a falusiaknál nagyobb eséllyel töltik így a szabadidejüket. A szülők iskolai végzettségének és a munkaerőpiaci részvételének az emelkedése és az anyagi javakkal való ellátottság ebben az esetben is növeli annak az esélyét, hogy a fiatalok részt vegyenek ilyen típusú programokon. Az egyszülős családokban élő gyermekek viszont valamivel kisebb eséllyel járnak el rendszeresen szórakozni. A nappali képzésben tanulók szintén nagyobb eséllyel járnak el rendszeresen otthonról. Nemek szerint pedig megállapítható, hogy a fiúk kisebb eséllyel mozdulnak ki, mint a lányok.

A 15–17 ÉVESEK ÉLETTEL VALÓ ELÉGEDETTSÉGE

A 15–17 évesek élettel való elégedettségének átlaga a mintában 6,82, ami illeszkedik a HBSC vizsgálatok legutóbbi eredményeihez (minta átlag = 7,40), tekintetbe véve, hogy ott a megkérdezettek életkora alacsonyabb, ami igazolja, hogy az életkor emelkedésével csökken az élettel való elégedettség mértéke (Örkényi – Kökönyei 2019). Ugyanakkor a Mikrocenzus adatain a lányok átlagos elégedettsége valamivel magasabb 6,86, mint a fiúké 6,78. A lakóhely településtípusa szerint látható, hogy leginkább a budapestiek elégedettek az életükkel (7,14), a legkevésbé pedig a falvakban lakó fiatalok (6,72). A városokban lakók elégedettségének átlaga 6,85, míg a megyeszékhelyeken lakóké 6,77.

A továbbiakban az élettel való elégedettség és a fiatalok szociodemográfiai jellemzőinek és a szabadidő-eltöltésük összefüggéseit vizsgáljuk lineáris regressziós modellek segítségével. A modellbe függő változóként az élettel való elégedettségre adott Cantrill-létra szerinti pontszámot vontuk be. A független változók közül a szabadidő-eltöltésre vonatkozókat a logisztikus regressziós modellekben is használt (0, 1 értékű) dichotóm változóként, valamint a szociodemográfiai változókat is a korábban bemutatott formában vontuk be. A részletesen vizsgált lineáris regressziós modellek közül az elsőbe (M7) csak a szabadidő eltöltésére vonatkozó változókat, míg a másodikba (M8) a szociodemográfiai változókat is bevontuk.

2. táblázat

A 15–7 éves gyermekek étellel való elégedettségének és szabadidő-eltöltésének összefüggései (lineáris regressziós modellek, β -együtthatók)

	Étellel való elégedettség (M7)	Étellel való elégedettség (M8)
Internetezés	0,168***	0,081***
Szórakoztató programok	0,046***	0,017***
Kulturális programok	-0,035***	-0,041***
Tévénézés	0,002	0,031***
Sportolás	0,095***	0,058***
Könyvolvasás	0,125***	0,084***
Lakóhely településtípusa (ref.: falu)		
Város		-0,010***
Megyeszékhely és megyei jogú város		-0,039***
Budapest		0,002
Szülők iskolai végzettsége (ref.: mindegyik szülőnek legfeljebb általános iskolai végzettsége van)		
Legalább az egyik szülőnek van szakmája		0,006*
Legalább az egyik szülőnek van érettségije		-0,025***
Legalább az egyik szülőnek van diplomája		-0,019***
Szülők munkaerőpiaci aktivitása (ref.: egyik szülő sem dolgozik)		
Mindegyik szülő dolgozik		0,035***
Csak az egyik szülő dolgozik		-0,045***
Materiális javakkal való ellátottság		0,251***
Egyszülős család		-0,063***
Jár-e még nappali képzésre		0,032***
Nem		-0,003
sig	0,000	0,000
Korrigált R2	0,069	0,143

Magyarázat: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

A létrejött modellek szignifikánsan nagy részt magyaráznak a függő változó heterogenitásától, a csak szabadidő-eltöltésre vonatkozó független változók esetén a modell magyarázó ereje 7%, míg a szociodemográfiai változókat is tartalmazó modellben 14%. A multikollinearitást tesztelő VIF mutató értéke minden független változó esetében a káros multikollinearitást jelző 5-ös érték alatt van (Kovács 2008).

A csak szabadidős tevékenységekben való részvételt mérő változókkal futtatott modell (M7) szerint a legerősebben a rendszeres internetezés ($\beta = 0,168$), valamint a könyv olvasás ($\beta = 0,125$) gyakorol hatást az étellel való elégedettség mértékére, de a sportolás és a szórakoztató programok is növelik annak mértékét. A tévénézés hatása ebben a modellben nem szignifikáns, a kulturális programokon való részvétel pedig csökkenti az étellel való elégedettség mértékét. (Mivel a kulturális programokon rendszeresen résztvevők aránya nagyon alacsony, 5% a vizsgált mintában, ebben az esetben a mérési hiba sem kizárható.)

A szociodemográfiai változókkal kiegészített modellből (M8) látható, hogy a legerősebb hatása a materiális ellátottságnak van az étellel való elégedettségre ($\beta = 0,251$), azaz a fiatalok materiális javakkal mért jóléte növeli az étellel való elégedettségüket. Megfordítva azt mondhatjuk, hogy minél inkább megfosztottak bizonyos anyagi javaktól, annál kevésbé lesznek elégedettek az életükkel. Bár a szabadidő-eltöltésre vonatkozó változók hatása jelentősen gyengül a szociodemográfiai változók belépése után, a közöttük fennálló multikollinearitás miatt, ugyanakkor továbbra is az internetezés és a könyv olvasás hatása maradt a legerősebb, ráadásul hatásuk mértéke kiegyenlítetté vált. A szórakoztató programok hatása viszont jelentősen lecsökkent. Ebben a modellben a tévénézés hatása is szignifikáns, ugyan gyenge kapcsolatot jelez. Településtípusok szerint a városokban és megyei jogú városokban élők esetében gyenge negatív ($\beta = -0,010$ és $\beta = -0,039$) míg a Budapesten élők esetében gyenge pozitív ($\beta = 0,002$) kapcsolatot figyelhetünk meg a falvakban élőkhez képest. Érdekes, hogy a munkaerőpiacon inaktív szülők gyermekeihez képest az egykeresős családokban élők valamivel elégedetlenebbek az életükkel ($\beta = -0,045$), a kétkeresős családban élők viszont elégedettebbek ($\beta = 0,035$). Míg az egyszülős családokban élők kevésbé elégedettek az életükkel ($\beta = -0,063$), addig a nappali képzésen való részvétel emeli ($\beta = 0,032$) az étellel való elégedettség mértékét. A nemek esetén nincs szignifikáns összefüggés. A szülők iskolai végzettségének hatása megváltozik a deprivációs változó bevonását követően. Az M8 modellben az érettségi-vel vagy diplomával rendelkező szülők esetén gyenge negatív kapcsolat figyelhető meg. Ugyanakkor a deprivációs változó nélkül futtatott modellek az étellel való elégedettséggel összefüggésben pozitív kapcsolatot jeleznek. A szülők iskolai végzettségének és a materiális javakkal való ellátottságnak interakciós hatása szignifikáns. Az eredmények jól láthatóvá teszik, hogy az anyagi javakban tapasztalható különbségek differenciálják az étellel való elégedettség mértékét a szülők különböző iskolai végzettsége szerinti csoportokon belül, ezáltal befolyásolva annak hatását az étellel való elégedettségre. (A csak szociodemográfiai változókkal futtatott modellek (M9–M11) eredményeit az 1. sz. melléklet tartalmazza.)

DISZKUSSZIÓ, KÖVETKEZTETÉSEK

A tanulmány a 15–17 évesek szubjektív jóllétét vizsgálta az étellel való elégedettségük és a szociodemográfiai jellemzőik, valamint a szabadidős tevékenységeik összefüggésein keresztül. Korábbi nemzetközi kutatások eredményei rávilágítanak arra, hogy egyes szabadidős tevékenységek pozitívan hatnak a gyermekek szubjektív jóllétére és étellel való elégedettségükre. Ugyanakkor felhívják a figyelmet, hogy az eltérő szociodemográfiai körülmények hatással vannak arra, hogy a gyermekek milyen szabadidős tevékenységekhez férnek hozzá, ezért a vizsgálatot két lépésben végeztük el. Először megvizsgáltuk a szabadidős tevékenységek és a gyerme-

kek szociodemográfiai jellemzőinek összefüggéseit, majd ezt követően megnéztük, hogy ezek milyen hatással vannak az étellel való elégedettségre.

A 15–17 évesek leggyakrabban internetezéssel töltik a szabadidejüket, de több mint a felük napi rendszerességgel néz tévét is. Ezek az eredmények – bár a Mikrocenzus adatfelvételére még 2016-ban, a Covid-19 járványt megelőzően került sor, ami a társadalmi távolságtartás és a digitális oktatás miatt jelentős hatást gyakorolt a médiahasználati szokásokra – egybeesnek a generáció¹² médiafogyasztását vizsgáló kutatások eredményeivel (Guld 2022).

A szabadidő-eltöltés és a szociodemográfiai jellemzők vizsgálata nyomán egyértelműen körvonalazódnak az egyes szabadidős tevékenységekhez való hozzáférés egyenlőtlenségei. Az eredmények alapján jól látszik, hogy a falvakban élők nehezebben férnek hozzá az egyes sportolási és kulturális lehetőségekhez, ezért itt még nagyobb eséllyel töltik tévé nézéssel vagy internetezéssel a szabadidejüket, mint a városban lakók. Jól látszik az is, hogy az alacsonyabb társadalmi státusz is beszűkíti a gyermekek lehetőségeit. A szülők iskolai végzettsége várakozásainknak megfelelően valóban jelentősen befolyásolja a fiatalok szabadidős tevékenységekben való részvételének a mértékét. A tévé nézés kivételével minden más szabadidős tevékenység esetén a szülők magasabb iskolai végzettsége növelte a szabadidős tevékenységben való részvétel mértékét. Különösen igaz volt ez a könyv olvasás és kulturális programokon való részvétel esetében. A minél magasabb iskolai végzettség növelte a rendszeres sportolás esélyét is, de még a szórakoztató programokon való részvétel és az internetezéssel töltött szabadidő mértékét is. Ezek az eredmények jól jelzik egyrészt, hogy a magasabb iskolai végzettségű szülők magasabb társadalmi státusza jobban lehetővé teszi a különböző szabadidős programokhoz való hozzáférést, valamint azt is, hogy a magasabb iskolai végzettségű szülők jobban orientálják gyermekeiket a strukturált, aktív szabadidő-eltöltés felé. A szülők munkaerőpiaci aktivitásának mértéke szintén hasonló tendenciákat jelez, amely a magasabb státuszú családok szélesebb lehetőségeit jelenti. Az egyszülős családokban élő gyermekek is kevesebb eséllyel férnek hozzá költségesebb programokhoz (pl. szórakoztató programokon való részvétel, sportolás), de nagyobb eséllyel töltik internetezéssel vagy olvasással a szabadidejüket. A nappali képzésen való részvétel is általában növelte az egyes szabadidős tevékenységekben való részvétel esélyét (pl. sportolás és olvasás). Nemek szerint is megfigyelhetők különbségek a szabadidő-eltöltésben. A fiúk ugyan nagyobb eséllyel interneteznek és tévéznek a szabadidejükben, ugyanakkor sportolni is nagyobb eséllyel járnak, míg a lányok inkább olvasnak, vagy járnak el moziba, koncertekre, vagy kulturális programokra. Az eredmények tehát megerősítik a gyermekek szabadidő-eltöltésének struktúrája közötti társadalmi különbségeket.

Az étellel való elégedettség, amelyet a szubjektív jóllét indikátoraként használunk és a szabadidős tevékenységgel kapcsolatban megállapítható, hogy az egyes szabadidős tevékenységekben való részvétel, többnyire növeli az étellel való elégedettség mértékét, tehát hipotézisünk helytálló volt. Az étellel való elégedettséget a legerősebben az internetezés befolyásolja. Ennek egyik magyarázata lehet, hogy az interneten eltöltött idő több pszichológiai mechanizmust is kielégít, pl. elkülönülés-rekreáció (detachment-recovery) is megvalósul az internetezéssel töltött idő alatt, de pl. egyes játékokban való részvétel a képesség (mastery) szintjét is növeli, illetve az egyes közösségi oldalakon eltöltött idő vagy a chat-programok a hovatartozás

¹² A 2016-os adatfelvétel idején 15–17 évesek az 1999 és 2001 között születetteket jelentették, így ha a generációs megközelítést alkalmazzuk, akkor ezek a gyermekek egyértelműen a Z-generáció tagjait jelentik.

(affiliation) érzését is erősítik. Egy másik magyarázat lehet erre a depriváció kérdése is: mivel a gyermekek 90%-a rendszeresen internetezéssel tölti a szabadidejét, azok a gyermekek, akik ebből kimaradnak, úgy érzik, hogy számos lehetőségből, valamint a kortárs kapcsolatokból is kimaradnak, ami jelentősen rontja a közérzetüket. Emellett szintén jelentős volt a hatása az olvasásnak és a sportolásnak is, amelyek esetében szintén igaz, hogy több pszichológiai mechanizmust elégit ki. Az olvasás és a sportolás is növeli a képesség szintjét, de segíti a rekreációt is, valamint mindegyik növeli az autonómia szintjét is, hiszen ezek elsősorban belső motiváció alapján megvalósított tevékenységek. Ráadásul a sportolás a hovatartozás érzését is erősíti.

A szociodemográfiai változók közül a materiális javakkal való ellátottságnak van a legerősebb hatással. Az egyes anyagi javaktól való megfosztottság jelentősen rontja az étellel való elégedettség mértékét, ami alátámasztja a korábbi témában végzett kutatások eredményeit is (Konu et al. 2002, Goswami 2014, Dinisman – Ben-Arieh 2016, Róbert et al. 2020). Ennek a hatása annyira jelentős, hogy az eltérő végzettségű szülők csoportjain belül is differenciát, jelentősen befolyásolva ezzel annak hatását.

A kutatás korlátját jelenti, hogy a különböző szabadidős tevékenységekkel eltöltött idő nem volt elérhető részletesebb bontásban (pl. napi/heti/havi hány órát tölt egy adott tevékenységgel). Jövőbeli kutatási irányt jelenthet a szabadidős tevékenységek ilyen formában történő vizsgálata. Emellett a szociodemográfiai változók körének a bővítése is célszerű lehet, pl. a jövedelmi helyzettel, melynek vizsgálatához jelenleg nem állt rendelkezésre megfelelő adat.

ÖSSZEZÉS

A tanulmány jelentőségét adja, hogy először került sor a gyermekek szabadidő-eltöltésének és az étellel való elégedettségük összefüggésének vizsgálatára hazai adatokon. Emellett azt is megvizsgáltuk, hogy milyen lehetőségeik vannak az egyes szabadidős tevékenységekhez való hozzáférésre. Az ENSZ Gyermekjogi Egyezménye kimondja, hogy minden gyermeknek joga van a pihenéshez és a szabadidő-eltöltéshez, valamint a korának megfelelő szórakoztató tevékenységekhez és a kulturális életben való részvételhez, ennek megvalósulását pedig a részes államoknak támogatnia kell. Az elemzés képet ad arról, hogy a 15–17 éves fiatalok mennyire férnek hozzá a különböző szabadidős programokhoz, valamint azt is, hogy ez befolyásolja-e az étellel való elégedettségüket és szubjektív jóllétüket.

A tanulmány eredményei megerősítik a gyermekek étellel való elégedettsége és a szabadidő eltöltése közötti összefüggést. Bár a kulturális programok kivételével minden szabadidős tevékenységben való részvétel növeli az étellel való elégedettséget, a korábbi eredményekkel ellentétben nemcsak az olvasás és a sportolás domináns pozitív hatása emelkedik ki, hanem az internetezéssel töltött szabadidőé is. Ennek oka lehet, hogy az interneten elérhető programok összetettsége több pszichológiai mechanizmust is kielégít. Továbbá, mivel ez az a szabadidős tevékenység, amely a gyermekek körében a legjellemzőbb, az ebből kimaradó gyermekek olyan frusztrációt élnek át, ami miatt csökken az étellel való elégedettségük.

Az eredmények továbbá megerősítik a gyermekek szabadidős tevékenységekhez való hozzáféréseinek egyenlőtlenségeit is, amelyek ezáltal szintén hozzájárulnak az étellel való elégedettség mértékéhez. A vizsgált változók közül a materiális javakkal való ellátottság van a legerősebb hatással az étellel való elégedettség mértékére, amely megerősíti a korábbi kutatások eredményeit is (Konu et al. 2002, Goswami 2014, Dinisman – Ben-Arieh 2016, Róbert et al. 2020).

Az egyes szociodemográfiai változók szerinti különbségek rávilágítanak arra, hogy mely területeken kellene előremozdítani a gyermekek szabadidős tevékenységekhez való hozzáférését. Többek között rámutatnak arra, hogy érdemes lenne bővíteni a falvakban a szabadidős lehetőségeket. Emellett még jobban kellene támogatni a hátrányosabb helyzetben levő fiatalok sportoláshoz, kulturális programokhoz, valamint az internethez való hozzáférésük lehetőségeit is.

IRODALOM

- Campbell, A. – Converse, P. E. – Rodgers, W. L. (1976): *The quality of American life: Perceptions, evaluations, and satisfactions*. New-York: Russell Sage Foundation.
- Cantril, H. (1965): *The Pattern of Human Concern*. New Jersey: Rutgers University Press New Brunswick.
- Csepeli, G. – Prazsák, G. (2009): Új szegénység. A digitális egyenlőtlenség kulturális hatásai. In: Antalóczy, T. – Füstös, L. – Hankiss, E. (szerk.): *Vészjelzések a kultúráról*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Csikszentmihályi, M. (1990): *Flow: The psychology of optimal experience*. New York: Harper Perennial.
- Diener, E. – Oishi, S. – Lucas, R. E. (2003): Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology*, 54: 403–25. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.54.101601.145056>
- Dinisman, T. – Ben-Arieh, A. (2016): The characteristics of children's subjective well-being. *Social indicators research*, 126(2): 555–569. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-0921-x>
- Eurostat (2012) *Measuring material deprivation in the EU*. Luxembourg: Publications Office of the European Union
- Fekete M. (2014): Generációs szabadidő-felhasználás képernyőn innen és a képernyőn túl az 1999/2000-es és a 2009/2010-es időmérleg-vizsgálat tükrében. In: Örkény A. (szerk.): *Kötőjelek*. Budapest: ELTE TÁTK Szociológia Doktori Iskola 133–157.
- Fekete M. – Tibori T. (2018): Az ifjúság szabadidő felhasználása. In: Nagy Á. (szerk.): *Margón kívül: magyar ifjúságkutatás 2016*. Budapest: Excenter Kutatóközpont, 258–283.
- Fletcher A.-C. – Nickerson P. – Wright K. L. (2003). Structured leisure activities in childhood: links to well-being. *Journal of Community Psychology*, 31(6): 641–659.
- Haworth, J. T. – Veal, A. J. (2004): *Work and leisure*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203489321>
- Goswami, H. (2014): Children's subjective well-being: Socio-demographic characteristics and personality. *Child Indicators Research*, 7(1): 119–140. <https://doi.org/10.1007/s12187-013-9205-7>
- Guld Á. (2022): *A Z generáció médiahasználata. Jelenségek, hatások, kockázatok*. Budapest: Libri Kiadó.
- Konu A. I. – Lintonen T. P. – Rimpelä M. K. (2002): Factors associated with schoolchildren's general subjective well-being, *Health Education Research*, 17(2): 155–165. <https://doi.org/10.1093/her/17.2.155>

- Kovács P. (2008): A multikollinearitás vizsgálata lineáris regressziós modellekben. *Statisztikai Szemle*, 86(1): 38–67.
- Kristóf L. (2019): Kultúrafogyasztás, szabadidő eltöltés. In: Balogh, K. – Hajdu, G. – Huszár, Á. – Kristóf, L. – Megyesi, B. (szerk.): *Származás és integráció a mai magyar társadalomban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Maslow, A. H. (1954): *Motivation and personality*. New York: Harper.
- Mota, J. – Gomes, H. – Almeida, M. – Ribeiro, J. C. – Santos, M. P. (2007): Leisure time physical activity, screen time, social background, and environmental variables in adolescents. *Pediatric exercise science*, 19(3): 279–290.
- Nagy, Á. – Fazekas, A. (2016): Offline helyett online szabadidő? *Médiakutató: Médiaelméleti folyóirat*, 17(2): 41–57.
- Newman, D. B. – Tay, L. – Diener, E. (2014): Leisure and subjective well-being: A model of psychological mechanisms as mediating factors. *Journal of happiness studies*, 15(3): 555–578.
- Örkényi, Á. – Koszonits, R. (2004): Akiknek sem otthon, sem az iskolában nem jó: általános iskolások szubjektív életminősége. *Iskolakultúra*, 14(8): 43–55.
- Örkényi Á. – Kökönyi Gy. (2019): Szubjektív jóllét és egészségi állapot. In: Németh Á. – Várnai D. (szerk.): *Kamaszélelmód Magyarországon*, Budapest: ELTE PPK, L'Harmattan Kiadó, 167–210.
- Piko, B. F. – Keresztes, N. (2008): Sociodemographic and socioeconomic variations in leisure time physical activity in a sample of Hungarian youth. *International Journal of Public Health*, 53(6): 306–310. <https://doi.org/10.1007/s00038-008-7119-9>
- Poulsen, A. A. – Ziviani, J. M. – Cuskelly, M. (2006): General self-concept and life satisfaction for boys with differing levels of physical coordination: The role of goal orientations and leisure participation. *Human movement science*, 25(6): 839–860.
- Rees, G. (2018): Children's leisure activities and subjective well-being: A comparative analysis of 16 countries. In: De la Vega, L. R. – Toscano, W. N. (Eds.) *Handbook of leisure, physical activity, sports, recreation and quality of life*. Cham: Springer, 31–49. https://doi.org/10.1007/978-3-319-75529-8_3
- Róbert P. – Szabó L. – Széll K. (2020): A gyermekjóllét aspektusai. Nemzetközi összehasonlítás egy iskolai kutatás alapján. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi R riport*. Budapest: TÁRKI 281–306.
- Ryan, R. M. – Deci, E. L. (2000): Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55: 68–78.
- Sallay H. (2005): Serdülők szubjektív jólléte: A családban és a baráti kapcsolatban észlelt igazságosság és az igazságos világba vetett hit szerepe. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 6(4): 295–315. <https://doi.org/10.1556/Mental.6.2005.4.3>
- Staempfli, M. B. (2007): Adolescent playfulness, stress perception, coping and well being. *Journal of Leisure Research*, 39(3): 393–412. <https://doi.org/10.1080/00222216.2007.11950114>

Szell, K. – Szabó, L. – Róbert, P. (2021): Három nemzetközi kutatás tanulójóllét-koncepciójának összevetése. *Neveléstudomány: Oktatás kutatás innováció*, 3(2): 67–95. <https://doi.org/10.21549/NTNY.33.2021.2.4>

1. sz. melléklet

A 15–17 éves gyermekek étlettel való elégedettségének és szociodemográfiai jellemzőik összefüggése (lineáris regressziós modellek, β -együtthatók)

	Élettel való elégedettség (M9)	Élettel való elégedettség (M10)	Élettel való elégedettség (M11)
Lakóhely település típusa (ref.: falu)			
Város	-0,002	-0,013***	-0,013***
Megyeszékhely és megyei jogú város	-0,030***	-0,037***	-0,037***
Budapest	0,015***	0,005**	0,002
Szülők iskolai végzettsége (ref.: mindegyik szülőnek legfeljebb általános iskolai végzettsége van)			
Legalább az egyik szülőnek van szakmája	0,089***	0,020***	-0,022***
Legalább az egyik szülőnek van érettségije	0,139***	-0,006	-0,047***
Legalább az egyik szülőnek van diplomája	0,181***	-0,000	-0,035***
Szülők munkaerőpiaci aktivitása (ref.: egyik szülő sem dolgozik)			
Mindegyik szülő dolgozik	0,072***	0,038***	0,039***
Csak az egyik szülő dolgozik	-0,057***	-0,053***	-0,050***
Egyszülős család	-0,110***	-0,058***	-0,061***
Jár-e még nappali képzésre	0,083***	0,046***	0,042***
Nem	-0,015***	-0,012***	-0,011***
Materiális javakkal való ellátottság		0,292***	0,393***
Interakciós hatások			
Materiális javakkal való ellátottság x Legalább az egyik szülőnek van szakmája			-0,034***
Materiális javakkal való ellátottság x Legalább az egyik szülőnek van érettségije			-0,073***
Materiális javakkal való ellátottság x Legalább az egyik szülőnek van diplomája			-0,060***
sig	0,000	0,000	0,000
Korrigált R2	0,076	0,125	0,126

Bizalom és konfliktus

A mozaikcsaládokban élő nők mindennapi konfliktusai a párkapcsolati bizalom összefüggéseiben

Czibere Ibolya – Huszti Éva – Juhászné Fazekas Zsuzsanna –
Kukucska Zsuzsa – Molnár Éva – Nemes-Zámbó Gabriella

CZIBERE IBOLYA: Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék; MTA-DE Falusi Kisiskolák Leszakadó Térésekben Kutatócsoport – czibere.ibolya@arts.unideb.hu

HUSZTI ÉVA: Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék; MTA-DE Falusi Kisiskolák Leszakadó Térésekben Kutatócsoport – huszti.eva@arts.unideb.hu

JUHÁSZNÉ FAZEKAS ZSUZSANNA: Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, Debreceni Egyetem; MTA-DE Falusi Kisiskolák Leszakadó Térésekben Kutatócsoport – fazekzsu@gmail.com

KUKUCSKA ZSUZSA: Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, Debreceni Egyetem – kukucska.zsuzsa@arts.unideb.hu

MOLNÁR ÉVA: Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék; MTA-DE Falusi Kisiskolák Leszakadó Térésekben Kutatócsoport – molnar.eva@arts.unideb.hu

NEMES-ZÁMBÓ GABRIELLA: Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék; MTA-DE Falusi Kisiskolák Leszakadó Térésekben Kutatócsoport – nemes.zambo.gabriella@arts.unideb.hu

ABSZTRAKT Tanulmányunk célja a mozaikcsaládokban felmerülő konfliktusok és a partnerkapcsolatok minőségének, bizalmasságának elemzése a családban élő nők narratíváin keresztül. Kutásunkban e családforma működését párkapcsolati szempontból a bizalmas kapcsolatok és a konfliktusok keresztmetszetében értelmezzük. Félíg strukturált interjúkkal vizsgáltuk a mozaikcsaládok működési mechanizmusait, elsősorban a családon belüli, konstruktív és destruktív konfliktusokat. Eredményeink szerint a mozaikcsaládokban élő nők által megélt konfliktusok és a partnerkapcsolatuk bizalmassága között összefüggések vannak. A konfliktusok egy része a mozaikcsaláddá formálódással összefüggésben alakul ki, de jellemzőek a családi munkamegosztást érintő, a gyermekneveléssel kapcsolatos és az anyagi jellegű konfliktusok is. A bizalmas kapcsolatok és a konfliktusok együttes értelmezésével feltárt mintázatokra tipológiarendszert dolgoztunk ki.

Kulcsszavak: mozaikcsalád, bizalmas kapcsolatok, családi konfliktusok, pótapa, pótanya

ABSTRACT The aim of our study is to analyse the conflicts and the quality and intimacy of partner relationships in mosaic families through the narratives of women living in the family. In our research, we interpret the functioning of this family form from a relational perspective, in the intersection of intimacy and conflict. We used semi-structured interviews to investigate the mechanisms of functioning of mosaic families, focusing on constructive and destructive conflicts within the family. Our results show that there are correlations between the conflicts experienced by women in mosaic families and the intimacy of their partnership. Some of these conflicts are related to the process of becoming a mosaic family, but also conflicts over the division of labour within the family, child-rearing and material conflicts. A typology system was developed for the patterns revealed by the combined interpretation of intimate relationships and conflicts.

Keywords: mosaic family, intimate relationships, family conflicts, stepfather, stepmom

BEVEZETÉS

A családi struktúrák sokfélesége, bonyolultsága és a családszerkezetek differenciálódása a figyelem középpontjába helyezi a nem tradicionális családi szerkezetek komplexitását. Mindaz, amit ma nukleáris családként definiálunk, sok esetben csupán a családfejlődés egyik szakasza, hiszen bizonyos családtípusok, pl. az egyszülős vagy az újráházasodással keletkező családok egyre nagyobb teret nyernek (Vaskovics 2002; Harcsa 2014; Harcsa – Monostori 2020; Eurostat 2015; Weigel 2008; Pylyser et al. 2019). Az új családszerkezet megnevezésére számos kifejezés él. Az angolszász szakirodalomban például a „reconstituted”, a „blended”, a „patchwork” és „stepfamily” kifejezések dominálnak. A mostoha vagy rekonstruált kifejezéseket stigmatizált értelmezésük miatt kevésbé használják (Krähenbühl et al. 2007; Bogár 2017; Ganong – Coleman – Kennedy 1990; Preston 1984, idézi Baxter et al. 1999). Tanulmányunkban az újra-szerveződő családokat mozaikcsaládoknak fogjuk nevezni. A család összetételében végbenemő változások, például egy válás vagy újránházasodás, hatással van a családi kapcsolatok kiterjedésére, összetételére és minőségére is. A megváltozó családi helyzet az egyén társas támogató rendszerének több rétegét is érinti: megváltozik az egyént körülvevő kapcsolatrendszer magja, de hatással van a tágabb rokonai kapcsolatokra is, a nagyszülőkkel, keresztszülőkkel, testvérekkel, unokatestvérekkel, illetve az ő családjaikkal ápolt viszonyra, valamint érintetik a bizalmasok egy másik körét, a barátokat is. A családi élet dinamikáját számos területen alakítják a konfliktusok, melyek hatással vannak a családon belüli és a családon kívüli bizalmas kapcsolatokra is. A mozaik családszerkezetben azonban a konfliktusok és azok szereplői is kiterjedtebb mintázatot mutathatnak a nukleáris családmodellhez képest. Tanulmányunk mozaikcsaládban élő nőkkel készített félig strukturált interjúk alapján vizsgálja a párok közötti bizalom és a családi konfliktusok közötti összefüggéseket. Kutatási kérdésünk arra keresi a választ, hogy milyen összefüggések vannak a mozaikcsaládokban élő nők párkapcsolati bizalmi szintje és a hétköznapijukban megjelenő családi konfliktusok között. Feltételezzük, hogy a párok közötti bizalmi szint meghatározza a családi konfliktusok jellegét és összetételét. Tanulmányunk elméleti része három fő témát dolgoz fel. Elsőként a nem tradicionális családi szerkezetekkel foglalkozunk, majd a partnerkapcsolatok (házastárs, élettárs) bizalmas minőségének jelentőségét írjuk le. Kitérünk a családon belüli konfliktusok formáira, az építő jellegű konstruktív konfliktusok és a romboló hatású destruktív konfliktusok bemutatására. Az elméleti részt a kutatás és az elemzett minta, majd az eredmények ismertetése követi. A félig strukturált interjúk narratívák tartomelemzésével született eredmények közül először a vizsgált mozaikcsaládokra jellemző bizalmas kapcsolatokat, majd a szülők és pótszülők családon belüli konfliktusait ismertetjük. A két vizsgált dimenzió, a párkapcsolatok bizalmas jellege és a szülői konfliktusok összefüggései alapján kialakított tipológiánk kidolgozásával válaszoljuk meg kutatási kérdésünket.

1. ELMÉLETI HÁTTÉR

A mozaikcsaládok jellemzői

A nukleáris család egy zárt rendszernek tekinthető, melyben a tagok mind biológiailag, mind jogilag egy csalárendszer tagjainak tekinthetők. A mozaikcsaládban nyitottak a családi kötelékek, s így a gyermekek több családrésznek is tagjai lehetnek. Ezáltal a szülői funkciók, a családi szerepek és a jogi viszonyok is átalakulnak (Visher – Visher 1995). Krähenbühl és szerzőtársai a mozaikcsaládok 5 fő jellemzőjét emelték ki, melyek magukba foglalják a nukleáris családtípustól való eltéréseket is. (1) A mozaikcsaládban az egyik szülő kizárólag egy adott időtartamban él együtt gyermekével, vagyis a gyermek ingázik a két csalárendszer között. (2) A mozaikcsaládokban szinte minden családtag átélte egy számára fontos személy elvesztését – például a szülők válása miatt. (3) Jellemző, hogy az egyik felnőtt és legalább egy gyermek között már az új kapcsolat előtt is kötődés és kapcsolat alakult ki. (4) További jellemző a gyermekek megosztott családközösségbe tartozása, vagyis egy gyerek nem csak és kizárólag egy családtagnak. (5) A pótszülő nem feltétlenül gyakorolhat szülői jogokat partnerének gyermekével szemben (Krähenbühl et al. 2007). A mozaikcsaládokban található családi szálak ugyanakkor – épp az új családstruktúrák miatt – számos esetben problematikusak lehetnek, hiszen „a hagyományos rokonsági terminológia segítségével megnevezni sem tudjuk az ilyen családi és rokonsági viszonyokat” (Somlai 2013: 161). Formáit tekintve számos tipizálás lehetséges. Satir (1999) tipizálása esetén a mozaikcsalád pótapás, pótanyás vagy összetett. Ezen belül a pótapás típus esetében, melyben az anyához és gyermekéhez kapcsolódik egy új férfi, az anya szerepe kulcsfontosságú, hiszen a férfi a családban mint pótapa kezdetben bizonytalan kapcsolatban állhat a gyermekkel. Ezzel szemben a pótanyás típusban az apa szerepe válik meghatározóvá, az „új” anyának pedig „...a gyerekekkel való kapcsolatát és anyai szerepét egy új családi organizmushoz igazítva újra kell definiálnia...” (Krähenbühl et al. 2007: 26). Az összetett családtípus körében – amikor mindkét szülőnek egyidejűleg kell beletanulnia a pótszülői szerepbe is (ebből a szempontból helyzetük szimmetrikus) – problémák forrása lehet az, hogy mindkét egyszülőcsalád magával hozza a sajátos norma- és értékrendszerét, melyek összecsiszolóást igényelnek. Amennyiben a kapcsolatban később közös gyermek is születik, a gyermek kulcsszerepet kaphat, „gyakran azt a szerepet tölti be, hogy egy egységbe kösse össze a két családrészt” (Krähenbühl et al. 2007: 31). Egyes szerzők a mozaikcsaládokat életközösségként definiálják (Visher – Visher 1995), mások pedig a különböző családrészek „összeolvadásaként” írják le (Fischer 2005; Krähenbühl et al. 2007, Bogár 2017). King et al. (2015) kvantitatív kutatásukban (N = 2085) azt vizsgálták, hogyan befolyásolja a serdülők családképét a mozaikcsaládokban élés. Eredményeik szerint az ilyen családokban nevelkedő serdülők alacsonyabb szintű családi kötődésről számoltak be, mint a két vér szerinti szülő mellett nevelkedő kortársaik. A rendszerszemléletre alapozott családpszichológiai vizsgálatban elsősorban a pótapa-serdülő kapcsolatra és az anya-serdülő kapcsolatra fókuszáltak és a fiatalok által észlelt kapcsolati minőséget értelmezték. Megállapították, hogy a pótszülő-serdülő viszony is, de még inkább az anya-serdülő viszony minősége befolyásolja leginkább a családi összetartozás érzésének erősségét a fiatalok körében. Az anyák nemcsak központi szerepet játszanak a családi összetartozás érzését elősegítő szeretet biztosításában (Leake 2007), de sok esetben kulcsszerepet tölthetnek be a gyermek alkalmazkodásának elősegítésében is a mozaikcsaládokban

(Smith 2008). Mindezek mellett azok az anyák, akik gyermekeikkel szoros kapcsolatban állnak, eredményesebben érhetik el, hogy pozitív kapcsolatot alakítsanak ki a mostohaapával (Marsiglio 1992). A mostohaapák megjelenése a háztartásban hatással van az összes családtagra, befolyásolja a családtagok közötti kapcsolatokat is (Hetherington – Clingempeel 1992). Az átmenet során sok gyermek továbbra is szoros érzelmi kapcsolatban marad az anyjával és szoros kapcsolatot alakít ki a mostohaapával is, mások romló kapcsolatot tapasztalnak az anyjukkal, és ellenállnak a mostohaapa bevonódásának és tekintélyének (Hetherington – Stanley-Hagan 2000; King 2009). A mostohaapákkal való problémás kapcsolat befolyásolhatja a serdülők családhoz tartozás érzését, illetve kialakíthatják azt az érzést, hogy a családjuk nem támogatja őket, amely hozzájárulhat a családi otthon elhagyása vágyának a kialakulásához (Aquilino 1991).

A társas kapcsolatok jelentősége a családi viszonyok átalakulása során

A társas kapcsolatokon keresztül különböző, mind az egyénre, mind a család egészére ható információk, erőforrások áramlanak. Ezek alapvetően befolyásolhatják a család szerkezetét, működését, mikro- és makrotársadalmi integrációját is. A társas kapcsolatok erősségét több tényező is meghatározza: az együtt töltött idő mennyisége, az érzelmi intenzitás, az intimitás, a bizalom, valamint a kölcsönös segítségnyújtás (Granovetter 1973). A családi kapcsolatokat, főleg a szülők, gyerekek, házastársak, testvérek közötti kapcsolatot erős kötésként definiáljuk. Ezek azok a kapcsolatok, amelyek biztosítják az egyén számára az intimitást, stabilitást, a bizalom érzését, segítik a megküzdésben, és támogatják a nehéz élethelyzetekben, emellett pedig biztosítják a fizikai és pszichés jól-léthez szükséges javakat (Angelusz – Tardos 1991; Granovetter 1991; Dávid – Huszti – Lukács 2016). Amíg az emberek többsége általában az erős kapcsolataitól szeretetet, örömet kap, és ezt jó esetben képesek elégedettségge és boldogság érzéssé alakítani, addig a bánatot okozó erős kapcsolatok rontják az életminőséget, diszharmonikussá teszik az életet (Utasi 2008: 61). A diszfunkcionális, komoly és megoldatlan konfliktusokkal terhelt kapcsolatok negatív következménnyel járnak az egyén életére nézve. Nem minden kapcsolat támogató jellegű, illetve különböző típusú kapcsolatoktól különböző támogatásokat kaphat az egyén (Albert – Dávid 2001: 16). Utasi (2008) megkülönbözteti egymástól a bizalmas, támogató, és a semleges, örömet nem okozó, negatív előjelű, bánatot okozó kapcsolatokat. Az egyén különböző kapcsolatait eltérő funkciókkal „használja”: nehéz élethelyzetben, betegség, lelki vagy fizikai problémák esetén általában a közeli családtagoktól kap és vár támogatást az ember, míg például a barátaival szabadidős tevékenységeket végez inkább. Azonban a barátok szerepe sem egyforma, hiszen mást jelent fiatal korban vagy idősen, más lehet a funkciója egy közeli barátnak, mint egy „havernak” (Albert – Dávid 2001, 2007). A 80-as években született az úgynevezett „karaván modell” (convoy model, Kahn – Antonucci 1980), amely azt mutatja be, hogy az egyént élete során különböző kapcsolatok kísérik végig. Ez a „karaván” egyszerre állandó, hiszen bizonyos típusú kapcsolatok születéstől fogva végigkísérik az egyént (szülők, testvérek), és ugyanakkor változó is, ha például az egyes életszakaszokat jellemző barátokra, iskolatársakra, munkatársakra gondolunk, akik ideig-óráig elkísérik az egyént élete során. Az „egyéni konvojba” tartozó kapcsolatok jellemezhetőek az alapján, hogy

milyen támogatást nyújtanak az egyénnek (érzelmi, anyagi, instrumentális), mennyire fontosak az egyén számára, milyen gyakran találkoznak, mennyire bizalmas és pozitív vagy negatív a kapcsolat. A modern társadalmakban egyre elfogadottabbá válik, hogy a családtagok mellett, helyett egyéb, nem rokoni kapcsolatok is fontos, bizalmas szerepet töltenek be. Ha a jól működő családi kapcsolatok mellé, azt kiegészítve épülnek be újabb, nem rokoni kapcsolatok a bizalmas hálóba, az mindenképpen egy táguló, bővülő kapcsolatrendszerbeli változást mutat. A magyarországi kutatások szerint azonban a nem rokoni, bizalmas kapcsolatok nem a családi kapcsolatok mellé, hanem azok helyett lépnek be, mintegy pótolva az ott meg nem kapott bensőséges viszonyt (Albert – Dávid 2015). Ennek legfőbb magyarázatát a család szerkezeti változásaiban látják a kutatók, és a házasságban élők csökkenő számával, az alacsony gyermekszámmal, a magas válási arányokkal és az alternatív együttélési módok terjedésével indokolják a fentebb vázolt változást (Tóth 2012). A családi kapcsolatok közül a legjelentősebb változás a házastárs/élettárs viszonylatban mutatható ki: ez a kapcsolattípus egyre kevésbé fontos mint bizalmas kapcsolat (Albert – Dávid 2015). Magyarországon a magasabb iskolai végzettségűeknek is és a társal élőknek, illetve a nagyobb háztartásokban élőknek is az átlagosnál tágasabb a bizalmas kapcsolathálózata. A társal élőkre jellemző, hogy bizalmasaik közel azonos számban származnak rokoni, illetve nem rokoni közegekből. 2015-ig inkább a nőknek volt kiterjedtebb bizalmas networkjük, de a frissebb vizsgálatok már nem mutatnak jelentős eltérést a férfiak és a nők között e tekintetben (Dávid – Albert – Huszti 2020). A magukat középosztályhoz sorolók esetén is az átlagosnál szélesebb bizalmas körrel találkozhatunk. A válás után egyedül maradó szülő a rokoni hálózatból elsősorban a nagyszülőkre számíthat, akár lelki támogatás, akár a gyerekgondozásba vagy a házimunkába való besegítés révén. A rokoni hálózatból a testvérek támogató szerepe is megnövekszik ezekben az időszakokban, elsősorban akkor, ha a szülők fizikailag távol vannak, és nem tudnak napi szintű segítséget nyújtani. A testvérek és családjaik hasonló élethelyzetük (hasonló korú gyermek stb.) miatt is fontos támaszt jelenthetnek. A szomszédi kapcsolatok elsősorban nem érzelmi, hanem instrumentális segítséget tudnak nyújtani ilyen helyzetekben (Földházi 2019).

Családi konfliktusok formái a mozaikcsaládokban

A családok fejlődéséhez kapcsolódóan Baxter et al. (1999) olyan fordulópontokat kutattak a mozaikcsaládok életében, amelyek az új családstruktúrává alakulás első négy évében jelentkezve a további családfejlődést nagymértékben meghatározták. Az 53 családot vizsgáló kvalitatív kutatás tizenöt fordulópont-kategóriát azonosított, melyek közül a leggyakoribbak az alábbiak voltak: (1) a háztartásban/családösszetételben végbemenő változások, (2) konfliktusok, (3) ünnepek, speciális események, (4) minőségi idő, (5) családi krízis. A (1) családszerkezeti változások többségét pozitív hatásként értelmezték az anyok, ebbe a kategóriába minden, a család szűkebb és tágabb rokonságában történő változás beletartozik (pl. összeköltözés, gyermekszületés, házasságkötés, elköltözés stb.). A család egységére ugyanakkor negatívan hatottak azok a (2) konfliktusok és nézeteltérések, amelyek jellemzően a nem vér szerinti gyermek és pótszülő, valamint a szülők közötti kapcsolatrendszerekben is megjelentek. A (3) különböző események, ünnepek nagy része pozitívan érintette a család-tudatot, melyek között szerepeltek a klasszikus nagyobb ünnepek (például karácsony), de a születésnapok is. Hasonló-

an pozitívan hatottak azok a (4) minőségi időtöltések, melyek lehetőséget adtak a családoknak szabadidős tevékenységekre, problémamentes beszélgetésekre. Ezek között kiemelten jelentek meg a nem vér szerinti gyermek és pótszülő kapcsolatok. Végül a (5) családi krízisek (baleset, halál, megbetegedések, anyagi gondok) hatására a családtagok a családi összetartás érzését fokozottan élték meg.

A mozaikcsaládok működésének egyik legrészletesebb modellje (Papernow 1993) hét fejlődési stádiumot határoz meg: „1) a fantázia szakasza, amelyben a tagok irreális, idealizált elvárásokat támasztanak egymással szemben; 2) az elmélyülés szakasza, amikor a tagok szembesülnek a mozaikcsaládi élet napi kihívásaival; 3) a tudatosság szakasza, amikor a családtagok megkísérelnek magyarázatot adni a zavarokra; 4) a mozgósítási szakasz, egy rendkívül konfliktusos szakasz, amelyben a felek kifejezik az érzéseiket; 5) a cselekvési szakasz, amelyben a tagok olyan új megállapodásokat kötnek, amelyek szilárd alapot biztosíthatnak; 6) a kapcsolódási szakasz, amelyben pozitív érzelmi kötelékek alakulnak ki a családtagok között; 7) a felbontási szakasz, amely végén egy szilárd és stabil családi egység található.” (Papernow 1993: 17) A modell szerint a mozaikcsaládok sikeressége a negyedik szinten eldől. Azok a családok, amelyek nem jutnak túl a negyedik fázison, sikertelenek lesznek. A modell elméleti keretet biztosít a mozaikcsaládok működésének és fejlődésének megértéséhez, ugyanakkor a gyakorlatban ezek a fejlődési szintek a fentiekől eltérő módon is megjelenhetnek a családi életben. Stephenson és DeLongis (2019) longitudinális kutatása a stressz és konfliktusok családi életre gyakorolt hatását vizsgálta a mozaikcsaládokban. Az ilyen családok jelentős mértékű stressznek vannak kitéve a hagyományos családokhoz képest. A szerzők arra keresték a választ, hogy a partnerek probléma- és stresszészlelése hogyan hat a párkapcsolat stabilitására. A kutatásban 170 pár vett részt, akik közül néhány év múlva 37 százalék számolt be a korábbi kapcsolat felbomlásáról. Az okok között említették a gyermekneveléssel kapcsolatos problémákat, a pótszülő-gyermek kapcsolatban felmerülő nehézségeket, a partnerek közötti konfliktusokat és nézeteltéréseket, a korábbi párkapcsolatokkal felmerülő problémákat, a pótszülő családba történő integrációját, a gyermekek alkalmazkodását az új életközösséghez, a társra, önmagára és másra fordított idő nem megfelelő mennyiségét. Jellemzően azok a párok maradtak házások, akik a legfőbb problémák között a szülőséggel kapcsolatos nehézségeket jelezték, míg a további problémacsoportok nagy eséllyel eredményeztek válást. A probléma- és stresszészlelés mindkét félnél történő vizsgálata alapján meghatározó volt, hogy a társ érzékeli-e az adott problémát, arról kommunikál-e a partnerrel. Mindez azért is volt jelentős, mert azok a házasságok és együttélések, ahol az egyik fél nem érezte a társ által megfogalmazott problémákat, nagyobb valószínűséggel végződtek különválással.

Az anya-gyermek és partnerségi alrendszer közötti versengő, konfliktusos helyzeteket középpontba állító Weaver és Coleman (2010) által vezetett amerikai kutatás 24 családot vizsgált mozaikcsaládokban. A pótapás családokban élő édesanyák különböző szerepeit kutatva a gyermekek iránti lojalitás központi jelenség. Ebben a speciális helyzetben az anyai szerep válik prioritássá, háttérbe szorítva ezzel a partneri szerepet. A gyermekekkel kapcsolatban felmerülő konfliktusok és problémák során az édesanyák védelmező (protective) szerepekbe kerülnek. Ezek a szerepek ugyanakkor nem abúzusra adott válaszreakciók megnyilvánulásai, hanem a gyermekekkel kapcsolatos nem megfelelő bánásmód (elhanyagolás, meg nem értettség, fegyelmezés) elkerülése érdekében jelennek meg. Az édesanyák ezen szerepek segítségével igyekeznek megteremteni az egyensúlyi állapotot, melyben a család legoptimálisabb működésének

elérése a cél. A (1) védekező, védelmező (defender) szerepben az édesanyák pajzsként oltalmazzák gyermeküket, akár a partnerrel szemben is. A (2) kapuőr (gatekeeper) típus esetében nemcsak az együttélést megelőző időszakban volt felfedezhető az anya tudatos kontrollja a gyermek-pótapa kapcsolatában, hanem az új életközösség kialakulását követően is meghatározóvá vált. Ennek elsődleges célja a szerepek közötti (anya, partner) határok megtartása, az anya-gyermek kapcsolat korábbi minőségének megőrzése és a gyermek-pótapa szerepkörök éles lehatárolása. A pótapa-gyermek közötti nézeteltérések rendezése során jelenik meg a (3) mediátor szerepe, mely egyben a családi egyensúly fenntartását is elősegíti. A (4) tolmács szerep egyszerre jelenik meg a mediátor mellett, de attól függetlenül is. A tolmács közvetít a családtagok között, miközben a pótapákat igyekszik ellátni megfelelő tudással a gyermeknevelés kapcsán. Az anyák viselkedésében egyszerre több szerep is beazonosítható lehet.

Deutsch (1969) konstruktív és destruktív konfliktusokat különböztet meg az alapján, hogy azok milyen hatással vannak az emberek életére. A konstruktív konfliktusok a résztvevők számára enyhítik a feszültséget, növelik a közös együttműködés hatékonyságát, elősegítik a célok elérését. Ez a típusú konfliktus ösztönzően hat a legjobb cselekvési alternatívák kidolgozására, elősegíti az egyének számára a legmegfelelőbb alkalmazkodási stratégiák alkalmazását és új normák kialakítását. A konstruktív konfliktusok így magukban hordozzák a fejlődés lehetőségét. A destruktív konfliktusok jellemzője, hogy a résztvevők általában kevésbé bíznak egymásban, azt feltételezik, hogy a másik fél nem hajlandó a közös megoldások kidolgozására, ezért motiválttá válnak, hogy kizárólag a saját érdekeik érvényesítésére törekedjenek. Kialakulásuknak kedvez, ha hiányzik a konfliktusok megoldásához szükséges nyílt kommunikáció és bizalmas kapcsolat. A destruktív konfliktusok negatív következményekkel járnak, mivel növelik a feszültséget az egyének között, akadályozzák a közös együttműködést, a célok elérését és a fejlődést is. Ezek a konfliktusok a versengésre épülnek, a kapcsolatokra romboló hatással lehetnek, míg a konstruktív konfliktusokban a felek mindenki számára előnyös megoldásokat keresnek, így a kapcsolatokra is építő hatásúak. Míg a konstruktív konfliktusok eredményeivel a felek általában elégedettek, a kapcsolatok megerősödnek, addig a destruktív konfliktusok következtében a résztvevők helyzete romlik, elégedetlenségük fokozódik, amely a kapcsolatokra is romboló hatással lehet.

Adat és módszer

A kutatás az MTA Mobilitási Kutatási Centrum Kiválósági Együttműködési Program keretében valósult meg 2020-ban, a „Mobilitás és immobilitás a vidéki terekben” című kutatási program keretében a Debreceni Egyetemen. A kutatás több dimenzióra épült: 1) Családok közötti mobilitások – a multinukleáris család keletkezése, új szerepek, új munkamegosztások; 2) A családi mobilitás hatása az életkörülményekre, pénzgazdálkodásra, fogyasztásra; 3) A párkapcsolati mobilitás hatása a családi és családon kívüli kapcsolatokra, a bizalmi kapcsolatok jellemzői; 4) A gyermekek helye, szerepe az új és a régi családban, nevelés; 5) Gyermek-szülő kapcsolat a régi és az új családon belül, gyermek és testvérek kapcsolata, gyermekek szerepe, feladatai a családban, gyermekek nevelésének kérdései; 6) Párkapcsolati nehézségek, konfliktusok a mindennapokban; 7) Szabadidő, időfelhasználás – régi és új családi ünnepek, hagyományok.

A kutatás során 29 félig strukturált interjú készítettünk mozaikcsaládokban élő felnőttekkel. Jelen tanulmányhoz azokat az információkat használtuk fel, amelyek az alábbi kutatási kérdésekre adnak választ: 1) Milyen összefüggések vannak a mozaikcsaládokban élő nők párkapcsolati bizalmi szintje és a mindennapjaikat jellemző családi konfliktusok között. 2) A nők által partnerükkel szemben érzett bizalmi szint összefüggésben van-e a családi konfliktusaik jellegével és összetételével?

Az interjúalanyok mintába kerülésének feltétele az volt, hogy olyan párkapcsolatban éljenek, amely válást követő újrarázasodással vagy élettársi kapcsolatban éléssel keletkezett. További kritérium volt, hogy az interjúalanyok nők legyenek, legalább középfokú iskolai végzettséggel rendelkezzenek, legalább egy gyermeket neveljenek az újonnan kialakított családban, aki valamelyik fél előző kapcsolatában született vér szerinti gyermek, és a pár már legalább két éve éljen közös háztartásban. Életkori feltételt nem határoztunk meg, átlagéletkoruk 43 év. Az interjúalanyokat hólabda módszerrel értük el. Iskolázottságuk szerint 14 fő középfokú (szakmunkás vagy érettségizett), 15 fő diplomás végzettségű. A mozaikcsalád típusa szerint 17 fő pótszülő mozaikcsaládban él (vagy csak az anya vagy csak az apa vér szerinti gyermekét nevelik közösen), 12 fő összetett mozaikcsaládban él (mind az anya, mind az apa hozott gyermeket a közös családba, és őket együtt nevelik). A bizalmas kapcsolatokat a válaszadók által bizalmasként megnevezett személyekre vonatkoztatjuk, és a bemutatásra kerülő konfliktusokat is a válaszadók narratíváiban konfliktusként definiált problémák alapján tárgyaljuk.

2. EREDMÉNYEK – BIZALOM ÉS KONFLIKTUSOK A MOZAIKCSALÁDOKBAN

2.1 Szülők és pótszülők családon belüli konfliktusai

A narratívák elemzése során a szülő-szülő konfliktusokat tártuk fel. Ezek a mozaikcsaláddá szerveződés során fellépő konfliktusokkal, a gyermekneveléssel, az anyagi természetű problémákkal, mozaik, valamint a családon belüli munkamegosztásból fakadó nehézségekkel foglalkoznak.

A mozaikcsaláddá szerveződés során fellépő konfliktusok főként a mindennapi élet és az új életszerveződésből fakadó nagyobb fordulópontok konfliktusai. Ez a leggyakoribb konfliktustípus az általunk vizsgált mozaikcsaládokban. Az új családszerveződést kísérő konfliktusok gyakran átmeneti jelleggel vannak jelen a család életében, de előfordul az is, hogy a család az együttélés későbbi szakaszában sem tud túllépni a konfliktusokon, amelyek az új családdá szerveződés során keletkeztek. Az előző család szétesése, a különköltözés, majd az új családdá szerveződés és az ezekből fakadó élethelyzetek miatt számtalan konfrontáció alakul ki a felek között. A közös léttér kiválasztása, a pénzgazdálkodással kapcsolatos döntéshozatal, a saját vér szerinti gyermekeik közötti kapcsolatok alakítása nehéz helyzet elé állítja a szülőket.

„Hát, többnyire abból (adódik konfliktus – szerz.), ha kritizálja a lányomat. Tehát, ha valami nincs elvégezve, vagy akármilyen, na, az megint nem csinált semmit, ott döglik a szobájában. De az nem merül fel, hogy a kisebbik gyerek is megcsinálhatta volna. Igen. Na, és akkor én ugye fel vagyok háborodva, és akkor azt bezzeg nem veszed észre.” (50 éves, érettségizett nő, összetett család)

A szülők között az előző család felbomlása kapcsán keletkezett vagy még fennálló problémák is konfliktusokat okoznak akkor, ha annak problémája beszivárog az új család minden napjaiba. Az elhúzódo és problémás válás, a volt férj/feleség új családra gyakorolt hatása ellentétekhez vezethet a mozaik családszerkezetben.

Az új családdá szerveződés nehézségeit a szülők nem egyformán élik meg. A költözés, az új élettér kialakítása (hol lakjanak, hova költözzenek, ki költözzön kihez, hogyan alakítsák ki a gyermekek saját szobáit) már a kapcsolat korai szakaszában konfliktusokat generálnak. Ezt felerősíti a szülők azon féelme is, hogy a gyermekek hogyan fogják megszokni az új helyzetet, a pótszülőt, és annak vér szerinti gyermekeit.

A családon belüli munkamegosztáshoz is kötődhet konfliktus. A vér szerinti szülő és pótszülő között konfliktust okozhat az, hogy ki milyen mértékben veszi ki a részét a háztartás-vezetéssel kapcsolatos munkákból, a ház körüli teendőkből. A szülők közötti konfliktust felerősíti, ha a gyermekek munkamegosztásával és az általuk vállalt feladatok egyenlő elosztásával kapcsolatban sem értenek egyet. Ha eltérő módon gondolkodnak a feladatvállalásokról, tartós konfliktusokat eredményez szembenállásuk.

„Amihez nagyon nehezen szoktam hozzá és ezt a szememre is szokta hányni, hogy ugye három gyereket egy házban nevelni óriási önállóságot meg határozottságot igényel, és ugye belépett egy férfi az életembe és én úgy gondoltam, hogy továbbra is intézem a magam dolgait, és nemegyszer a szememre hányta, hogy itt van ő és ez az ő dolga és itt van és ő csinálja, és igenis vegyem igénybe a segítségét, hogy most már nem egyedül vagyok, mindig azt mondja, hogy már nem egyedül vagy. Így nagyon nehéz volt neki ezt átadni, hogy ne mindent egyedül oldjak meg, valahol könnyebbség is ez nagyon, csak hát hozzá voltam szokva, hogy egyedül teszem a dolgomat.” (38 éves nő, egyetemet végzett, pótapás család)

A gyermekneveléssel kapcsolatos konfliktusok közé tartoznak az olyan konfliktusok, ahol a szülők eltérő nevelési elvei ütköznek. A különböző szülői attitűdök és a habitusbeli különbségek a gyermeknevelési kérdésekben összeütközési felületet jelentenek a vér szerinti szülő és a pótszülő számára. Általában megjelenik a „te gyereked”, „én gyerekm” konfliktust okozó helyzet. A gyermeknevelési konfliktusok tartós, többször visszatérő konfliktusok formájában jelennek meg a vér szerinti szülő és a pótszülő között. A szülők különböző módon gondolkodnak a gyermeknevelési kérdések hangsúlyairól, és eltérő elvek alapján nevelték gyermekeiket akkor, amikor még a mozaikcsaládot megelőző vér szerinti családforma keretei között éltek. Így ezekkel a tapasztalatokkal érkeznek az újonnan szerveződött családszerkezetbe, és a különböző tapasztalatok más-más módon keretezik azt, amit a vér szerinti szülő és a pótszülő gondol a gyermeknevelésről. Az ilyen természetű konfliktusok mögött meghúzódo okok lehetnek, hogy az előző házasság/párkapcsolat problémái lezáratlanok, a válás és gyermekelhelyezés elhúzódo konfliktust jelent a vér szerinti szülők között, és ennek minden terhe és nehézsége beszivárog a mozaikcsalád életébe, hatást gyakorolva a szülők gyermekneveléssel kapcsolatos attitűdjeire.

„Gyerekneveléssel kapcsolatban... egészen más, ha nem is értékrendet, de szokásrendszert hozott a kislfia, mint az anyémek. Az apukája nagyon-nagyon hosszú gyeplőre engedte őt és nagyon szabadjára engedte bizonyos dolgokban. Nagyon sok mindent megengedett neki, amit én az anyémeknek nem. Nagyon sok mindent ráhagyott. És mondtam neki, hogy ha ez továbbra is így lesz, az azért

nem jó, mert az anyémeknek én nem engedem meg ezeket a dolgokat. És hogyha azt fogják látni, hogy a tiéd megteheti, akkor ők miért nem? És lehet, hogy inkább neked kéne azokat a dolgokat betartatni, amiket én betartatok, mert azok a helyesek...” (44 éves, egyetemet végzett nő, élettársi kapcsolatban, pótapás család)

A póta és az anya vér szerinti gyermekei közötti kapcsolat problémái tehát erősen hatnak a szülők kapcsolatára és konfliktusaira is. Az interjúalanyok elmondása alapján nézeteltérésekhez vezet az, ha a póta nem vesz részt a nem vér szerinti gyermek életében, és kívül helyezkedik a gyermekkel kapcsolatos döntéshozataloknál is. Az anyák ezt úgy élik meg, hogy nem kapnak kellő támogatást az új párjuktól. Ez főként akkor erősíti fel a konfliktusokat, ha az anya előző párkapcsolata is egy kevésbé támogató apai attitűd miatt bomlott fel. Ennek azonban az ellentéte is igaz: konfliktusokat teremt a szülők között az, ha a póta túlzó mértékben, a nem vér szerinti gyermek igényeit figyelmen kívül hagyva lép az apa-szerepbe. Általában az anyák védelmezőként lépnek fel ilyen esetekben, a gyermekeik oldalára állnak. A póták nem vér szerinti gyermekkel szemben megfogalmazott kritikái az anya felé, szintén konfliktust teremtő helyzet a mozaikcsaládi struktúrában. Ebben az esetben az anya önismerete, valamint problémamegoldó, konfliktuskezelő, kommunikációs képességei döntik el azt, hogy építő jellegű (konstruktív), vagy romboló hatású (destruktív) kritikaként fogadja el a póta észrevételeit, és fordítja majd a kettejük konfliktusát pozitív vagy negatív irányba. Konfliktushelyzetet szülhet az is, ha a szülők eltérő értékek felől közelítik meg a gyermeknevelési kérdéseket. Az anyák gyermekneveléssel kapcsolatos elképzelése és a póta túlzott engedékenysége/szigorúsága vagy éppen a gyermektel való tudatos távolságtartása igen gyakori konfliktust generáló jelenség a mozaikcsaládokban.

A gyermeknevelési konfliktusok mellett gyakran jelentkeznek más típusú konfliktusok is. Az anyagi természetű konfliktusok gyakran a póta gyermektartásdíj-fizetéséből erednek, vagy abból, hogy a póta a nem vér szerinti gyermekekre kevesebbet költ, mint a saját gyermekeire, és emiatt kerül szembe egymással a vér szerinti szülő és a pótszülő. Az interjúalanyok elmondásából kitűnik, hogy az anyagi jellegű konfliktusokat minden esetben kísérte más jellegű konfrontáció is, főként a gyermeknevelési kérdésekben. Ezek visszatérő, tartós konfliktusok, amelyet az összetett és a pótapás családszerkezetben egyaránt azonosítottunk.

„Mi közösen gazdálkodtunk nagyon sokáig, egészen... nagyon sokáig, talán két éve, hogy ez meg bomlott. Döntöttünk együtt a pénzről és nem volt kérdés, hogy az A. családjának több pénzre van szüksége, mert van két gyermek jövedelem nélkül, az anyémek meg már dolgoznak és amúgy is végigdolgozták a diákéveiket is mind a három. Ez nem volt kérdés, hogy nekik oda kell több pénz a két gyereket ellátni, csak miután a fia ideköltözött ez a dolog eltorzult. Annyira eltorzult, hogy én azt mondtam már lassan két éve, hogy innentől kezdve külön kasszára megyünk, ugyanis A. túlzásokba esett. Igaz, hogy megkérdezte tőlem, de ha nemet mondtam, nemtetszést váltott ki és akkor is megvette. Egy idő után azt láttam, hogy gyakorlatilag az én összes pénzem is belefolyik az ő családjába és én azt mondtam, hogy ezt tovább nem csinálom.” (53 éves nő, középfokú végzettségű, összetett család)

A válaszadók másik csoportjába azokat soroltuk, akik nem tudtak napi szintű konfliktusokról beszámolni. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ne lennének nézeteltérések, érdeellentétek, problémák a családon belül. Sokkal inkább az állhat a háttérben, hogy az anyák a

mozaikcsalád működéséből fakadó helyzeteket, a hétköznapi élet során jelentkező nehézségeket nem konfliktusként élik meg, és nem megoldhatatlan problémaként azonosítják. Ha a családtagok között konfliktus lép fel, akkor az anyák magas szintű problémamegoldó képességének köszönhetően, megfelelő módon képesek kezelni a stresszhelyzeteket, vagy akár közvetíteni a konfliktusban álló felek között. A kommunikáció, a konfliktushelyzet megoldására való aktív törekvés egyfajta erőforrás az anyák számára. Ezeket az erőforrásokat tudják mozgósítani akkor, ha a családban tapasztalható egyensúly megbillen. Jellemző az is, hogy az előző család felbomlásából szerzett tapasztalataikat pozitív módon tudják beépíteni az új kapcsolatba. Az ilyen típusú családokban, ahol a konfliktusok természetesen a családi élet megoldandó ügyeit képezik, a családtagok problémakezelése hatékonyabb azoknál a mozaikcsaládoknál, ahol a konfliktusok beágyazódtak a családi struktúrába.

2.2 Konstruktív és destruktív konfliktusok

A vizsgált interjúkat a konfliktusok természete szerint is tipizáltuk. Figyelembe vettük, hogy azok a kapcsolat szempontjából építő jellegű konstruktív konfliktusok vagy romboló hatású destruktív konfliktusok. Megvizsgáltuk, hogy az interjúalanyok által említett konfliktusok hogyan hatnak a párkapcsolatra, milyen téma köré rendeződnek, és azok tartós vagy átmeneti konfliktusként jelennek-e meg a család életében. A felsorolt konfliktusok közül az interjúalanyok nem minden konfliktust értékelték negatívnak, vagy olyannak, ami romboló hatást gyakorol a mozaikcsalád szerkezetre. A narratívákban feltárt konfliktusok kettéválnak: a kapcsolat szempontjából lehetnek konstruktívak vagy destruktívak. Megállapítottuk, hogy közel azonos formákban vannak jelen az építő jellegű, és a kapcsolatokra romboló hatást gyakorló konfliktusok mind a pótapás, mind az összetett családszerkezetben.

Konstruktív konfliktusok

A konstruktív konfliktusok általában a gyermeknevelés és a mozaikcsaláddá szerveződés témái köré rendeződnek. A konfliktusok nem beágyazott és nem tartós konfliktusok, hanem inkább átmenetileg terhelik a szülők kapcsolatát. Az interjúalanyok ezeket a helyzeteket építő jellegű konfliktusoknak tekintik, a családi életük természetes velejárójának, amelyek az életük részét képezik.

„Hát elmondjuk, ha valami nem tetszik, igen, elszámolunk 10-ig, lehiggadunk és utána leülünk megbeszélni. De nem szoktuk egymást szidni, hogy te ilyen hülye vagy, vagy... Nem, ilyenek nem szoktak nálunk lenni. Elmondjuk, ha valamit én nem jól csinállok, elmondja a párom, hogy figyelj kicsim, ezt nem így kellett volna, miért nem kérdeztél meg, hogyha nem tudad biztosra. Így elmondjuk egymásnak, de hogy ilyen veszekedések legyenek nálunk, nincs. Meg, hogy szidjuk egymást, az nem vezet semmi jóra... meg szoktuk beszélni és lépünk tovább. Nem. Nem szoktunk egymás szemére felhánytorgatni úgymond semmit, hát az a kapcsolatunkat rontaná szerintem, hogy na, te ilyen voltál vagy olyan voltál. És ezt meg is beszéltük az elején, a legeslegelején, hogy én is hibázok, te is hibázol, de azt nem állat módjára kell elmondani a másinak, nem izé. Hanem megpróbálunk tanulni, vagy ha valami nem tetszik, akkor szóljunk egymásnak, mielőtt még veszekedés lenne. (47 éves nő, középfokú végzettségű, összetett család)

Az anyák úgy vélik, hogy még a legjobban működő kapcsolatokban is előfordulnak konfliktusok, de ha a szülők elszántak a problémák megoldására, és azokat megfelelően tudják a másik fél tudtára adni és közösen megoldást találni, akkor a szülők közötti konfliktusok nem romboló hatásúak, nem befolyásolják negatívan a szülők párkapcsolatát. Elbeszéléseiket a nyitottság, a bizakodás, a pozitív jövőkép jellemezte. A pótszülő kritikáját elfogadják, igyekeznek építkezni azokból, és erőforrásként felhasználni a kapcsolatok javítására.

„Ő teljesen másképp, ő csendesen. Én már egy kicsit azért felemelem a hangom, vagy szólok, hogy most már aztán tényleg menjél. Tudják, hogy azért én ebben határozott vagyok, a férjemmel még lehet egy kicsit packázni. Ebbe mikor én elfáradok, akkor ő átveszi, ebbe jól kiegyensúlyozzuk szerintem egymást.” (50 éves nő, egyetemet végzett, pótapás család)

Destrukatív konfliktusok

A destrukatív konfliktusok is főként a gyermeknevelési kérdések köré rendeződnek, de ezek inkább tartós konfliktusok. Előfordul viszont, hogy ezek a konfliktusok nem önmagukban állnak, hanem az anyagi természetű viták is állandósulnak mellettük. Halmozódásuk fokozza a kapcsolatra gyakorolt romboló hatást, főként akkor, ha a szülők között a párkapcsolat sem működik zökkenőmentesen, és alapvető kérdésekben sincs egyetértés. A destrukatív típusú konfliktusokkal kapcsolatban az anyák a partnerükkel való konfliktusról negatívan nyilatkoztak, és előfordult, hogy azokra megoldhatatlan nehézségként tekintenek. Elbeszélésükből érezhető, hogy frusztráltak a helyzet miatt, és aggódnak annak megoldatlanságától, mely miatt nagyfokú bizonytalanságot éreznek.

„Hát, azt nem párkapcsolatnak hívnám, hanem inkább ilyen lakótársak vagyunk... Tehát, kezdetektől fogva nem volt egy ilyen szoros együttműködés, hanem inkább én voltam az, aki ott dirigáltam neki, sokan úgy fogalmazzák, hogy én vagyok az anyukája... Külön kasszán vagyunk, tehát mindenkinek megvan a saját fizetése, idővel neki is építettünk egy házat, hogy legyen külön háza is, hogy ha bármi történik, akkor legyen hova menni. Hát végül is, mivel az én házam, ezért ő úgy gondolja, hogy ott mindent nekem kell csinálni. De főzni szokott, nem amikor megbeszéljük, hanem amikor kedve van, és azt, amihez kedve van. Nagyjából, hát én inkább úgy érzem, mint hogyha én élnék ott egyedül a sok gyerekkel és van ott még valaki mellettünk, aki hol segít, hol feltart. (52 éves nő, egyetemet végzett, pótapás család)

Jellemző, hogy a romboló hatású konfliktusokat inkább negatív jövőkép kíséri. A narratívákban fellelhető egyfajta lemondó-elfogadó hozzáállás az anyák részéről, ami a helyzet elfogadását jelenti, viszont ehhez hosszú távon befolyásoló és megváltoztató megoldásokat már nem társítanak.

„A férjem ő hamarabb meglátja, ha úgy állnak hozzá, hogy semmi köszönet nem lesz benne, amit megcsinálnak, akkor ő morog. Valamikor csak nekem mondja, van, amikor nekik is elmondja, én belőlem ilyenkor előjön az, hogy ha én megkérem valamire őket és nem úgy csinálják, akkor kiveszem a kezéből és akkor megmutatom, hogy ezt így kell csinálni. Hát köztünk is vannak természetesen így súrlódások, ez is egy rossz tulajdonságom, tisztába vagyok vele, hogy ha neki van igaza, akkor is a gyereket védem... Elkenődnek... (a konfliktusok), ezzel a szóval szokta a férjem, hogy ez is el fog kenődni. Tehát nem feltétlenül oldódnak meg.” (52 éves nő, középfokú végzettségű, pótapás család)

Destruktív konfliktusként jelentek meg a mozaikcsalád újraszerveződéséből fakadó élethelyzetek is. A megkérdezett anyák szerint a költözés, az új családi struktúrák kialakítása, a családi kapcsolatok összerendeződése negatív módon alakította a családon belüli kapcsolatokat. A munkamegosztás kérdései (szülőké és a gyermekeké egyaránt) szintén konfliktust generálnak a szülők között, többnyire tartós konfliktusként ágyazódnak be a szülők kapcsolatába.

„Ha csak a mi kis családukat, a 8 személyes családot nézzük, akkor azt mondanám, hogy lehetne sokkal jobb. Tehát, hogy a gyerekek jól elvannak, de sosem lesznek szoros barátságban. Ők így a kényszerhelyzetben találják meg a megoldást. Én így veszem észre. Nyilván ez amiatt is van, hogy a fiúk kivételezettek, emiatt ugye az én lányaim egy kicsit neheztelnek, és akkor inkább kerülik a jó viszonyt, vagy legalábbis azt, hogy együtt csináljanak bármit is. A lányok is, valahogy nem tudom... Természetből kifolyólag nem, valahogy nem kompatibilisek. Inkább jól elvannak, de egyik sem, mit tudom én, mivel nagylányokról van szó, egyik sem megy át a másikhoz, hogy beszélgessenek a fiúkról, barátokról, programokról, filmekről. Van egy ilyen tisztes távolságtartás.” (46 éves nő, egyetemet végzett, összetett család)

2.3 A párkapcsolatok bizalmas jellege és a szülői konfliktusok összefüggései

Kik a bizalmasok?

A válaszadók társas kapcsolatait több kérdés alapján is vizsgáltuk, a tanulmányban viszont csak a bizalmas kapcsolatokra vonatkozó kérdésre adott válaszokat használjuk fel az elemzéshez. Bizalmasnak tekintjük azokat a kapcsolatokat, akikkel az egyén fontosabb dolgait, problémáit meg tudja beszélni. A bizalmasként említett személyek erős, közeli kapcsolatok, melyek általában multifunkcionális kapcsolatok is egyben, azaz többféle támogatás, erőforrás áramlik az ilyen típusú kapcsolatokon. A bizalmas kapcsolatokra vonatkozó kérdésnél válaszadóink leggyakrabban a jelenlegi házastársaikat, élettársaikat nevesítették.

„Igazából mindent a párommal meg tudok beszélni és meg is szoktunk beszélni. Hála istennek, nagyon jól működik a kommunikáció.” (44 éves nő, egyetemet végzett, összetett család)

Mind a pótszülő, mind az összetett családokban élő interjúalanyok közül többen minősítették partnerüket bizalmas kapcsolatnak, mint nem bizalmasnak. Az összetett családokban gyakrabban fordult elő az, hogy a bizalmas partnerkapcsolat egyben konfliktusmentes is, míg a pótszülő családokban a bizalmas párkapcsolathoz többször a szülők közötti konfliktus is társul. A jelenlegi párkapcsolat említése mellett gyakran kerültek említésre a barátok is mint bizalmas kapcsolatok.

„Hát vele, a párommal. Illetve van két barátnőm, akikkel napi szinten tartjuk a kapcsolatot.” (40 éves nő, egyetemet végzett, pótapás család)

A partnerkapcsolat (házastárs, élettárs) és a barátok említése mellett a szülők, elsősorban az anya említése jellemző a bizalmasok között. Ezt magyarázhatja az anya-lánya kapcsolat jellege, ami bizalmas kapcsolatként maradhat fenn a lánygyermek felnőtt korára is. Az egyéb kapcsolatok között megjelennek a munkahelyi kapcsolatok, illetve előfordul a volt partner-

kapcsolat említése is. Ha a bizalmas kapcsolatok összetételét vizsgáljuk, a válaszadók mind rokon, mind nem rokon kapcsolatokat is felsoroltak a bizalmasaik között, bizalmas network-jük ilyen szempontból tehát vegyes.

„A férjem, az öcsém, a barátnőim, a gyerekeim. Igen, így. Anyukám.” (46 éves nő, egyetemet végzett, összetett család)

A nem bizalmas partnerkapcsolat inkább a pótszülő családokra volt jellemző. Ahol nem volt bizalmas a kapcsolat a partnerrel, majdnem minden esetben konfliktusokat fogalmaztak meg a válaszadók.

„Miután A-sal vannak problémáink mostanában. Igazából a lányaimmal és az idősebb lányom keresztanyjával (beszéli meg fontosabb dolgaikat – szerz.)” (53 éves nő, középfokú végzettségű, összetett család)

A párkapcsolatok bizalmas jellege és a konfliktusok formái

Az egyént körülvevő másoktól érkező társas támogatás, a minőségi társas kapcsolatok pozitívan befolyásolják az egyén megküzdési stratégiáit, ezért nem mindegy, hogy az egyénhez közel álló kapcsolatok, a partner, a barát vagy akár a gyerekek milyen érzelmi támogatást nyújtanak számára. A következőkben a párkapcsolat bizalmas jellege és a szülők között fennálló konfliktusos viszony megléte alapján kialakított típusokat mutatjuk be. A típusokat aszerint alakítottuk ki, hogy a megkérdezettnek a partnerével bizalmas-e a kapcsolata vagy sem, illetve van-e érzékelhető konfliktus a szülők között vagy nincs. Ez alapján az 1. táblázat szerinti típusokat alakítottuk ki.

1. táblázat A párkapcsolat bizalmas jellege és a szülői konfliktusok

Típus	Bizalmas-e a párkapcsolat	Konfliktusos-e a párkapcsolat
1. Bizalmas és toleráns – <i>Együttműködő párkapcsolat</i>	Igen	Nem
2. Bizalmas és konfliktusos 2a. „Támogató, építő párkapcsolat” – <i>Bizalmas és konstruktív konfliktusos</i> 2b. „Támogató, romboló párkapcsolat” – <i>Bizalmas és destruktív konfliktusos</i>	Igen	Igen
3. Nem bizalmas és közönyös – <i>Bizalom nélküli, hűvös párkapcsolat</i>	Nem	Nem
4. Nem bizalmas és konfliktusos 4a. „Nem bizalmas, építő párkapcsolat” – <i>Nem bizalmas és konstruktív konfliktusos</i> 4b. „Nem bizalmas, romboló párkapcsolat” – <i>Nem bizalmas és destruktív konfliktusos</i>	Nem	Igen

Forrás: Saját kutatás

A kialakított kategóriákat megvizsgáltuk a válaszadó kora, iskolai végzettsége, a mozaikcsalád típusa, a partnerkapcsolat időtartama, a gyermekek életkora, illetve a szülők között fennálló konfliktus szerint. Ezenkívül figyelembe vettük, hogy az anyának van-e a partnerén kívül barát bizalmasa, akitől adott esetben támogatásra számíthat, illetve a Weaver és Coleman által létrehozott kategóriák szerint is rendszereztük az általunk kialakított típusokat. A Weaver–Coleman tipológia az anyáknak a konfliktusos helyzetekben betöltött szerepét állítja a középpontba. A típusok leírásánál az adott típusra leginkább jellemző ismérveket soroljuk fel. A bizalmas vagy bizalmatlan, de konfliktusos párkapcsolatokat magába foglaló típusok esetén (2. és 4. típus) megvizsgáltuk a konfliktus természetét is: inkább a konstruktív vagy a destruktív jellegű konfliktus jellemző-e a szülők között.

1. típus: „Bizalmas és toleráns” – együttműködő párkapcsolat

Ebbe a típusba azok a válaszadók tartoznak, akiknek bizalmas kapcsolata van a partnerükkel és nem jellemzőek a korábban bemutatott konfliktusok (gyermekneveléssel, anyagiakkal, családi újjászerveződéssel, családon belüli munkamegosztással összefüggő). Az „együttműködő” típusba tartozók átlagéletkora 40 év, így ez a legfiatalabb csoport. Középsiskolai vagy felsőfokú végzettséggel rendelkeznek és főleg az összetett típusú mozaikcsaládokban élnek. Ebbe a típusba csak olyanok tartoznak, akik kevesebb mint 10 éve vannak együtt, a gyerekek életkorát tekintve pedig vegyes képet mutatnak: vannak, akiknél a legkisebb gyermek 2 éves, és van olyan is, akiknél a legfiatalabb 15 éves. Ebbe a típusba több olyan válaszadó tartozik, akiknek nem csupán a partnerük a bizalmasuk, hanem van barát bizalmas is a társas támogatórendszerükben. A Weaver–Coleman tipológiát tekintve inkább a mediátor típusba sorolhatók interjúalanyaink, azaz a pótszülő és a gyermek közötti viszony rendezésében van erős közvetítő szerepük. Kulcsfontosságú, hogy a vér szerinti anyának milyen konfliktuskezelési képességei vannak, illetve milyen a kommunikációs készsége, hiszen ezek összeadódása segíti elő azt, hogy az „együttműködő” családtípust a konfliktusok elkerülése és a bizalmas kapcsolatok erőssége jellemezze.

„...szerintem azonosak voltak az alapelvek is. Így sokszor... Mi sokat beszélgetünk, és úgy elmondja mindenki, hogy miért fontos ez. Ő ugyanúgy gondolta, meg én is, ahogy ő. És ebbe nagyon egyetértettünk, akkor, hogy ha volt valami probléma, akkor nem esett soha rosszul, ha ő elmondta a véleményét... Szóval, hogy így próbáljuk egymást... és ezt meg is köszönjük egymásnak. Nem kritikának fogjuk fel, hál' Istennek. Hogy most akkor bántani, vagy kritizálni akarunk, hanem segíteni. Mert, hát emberek vagyunk és elsiklunk dolgok felett. És ezt segítségként kell elfogadni a másiktól, hogy ha egy család akarunk lenni. Illetve, ha a gyerekek javát akarjuk.” (40 éves nő, egyetemet végzett)

2. típus: „Bizalmas és konfliktusos” – támogató, építő és támogató, romboló kapcsolat

Ebbe a típusba olyan válaszadókat soroltunk, akik partnerüket bizalmasként nevezték meg, ennek ellenére a konfliktus jellemző a szülők között. Ezek a konfliktusok elsősorban a gyermekneveléshez köthetőek, abból fakadnak, hogy a szülők eltérő elvek alapján gondolkodnak a gyermeknevelés kérdéseiről, és annak hangsúlyait is másképp képzik el a családi struktúrában. Ezek olyan konfliktusok, amelyek állandósultak a család életében, fenntartva a szülők közötti ellentétet a gyermeknevelési kérdésekben. A bizalmas, de konfliktusos típusban élőknek van bizalmas barátjuk is, akik erősíthetik őket bizonyos helyzetekben és támogató kapcsot

latot jelentenek. Jellemzően felsőfokú iskolai végzettségűek. A mozaikcsalád típusát tekintve inkább a pótapás családszerkezetben élő nők kerültek ebbe a csoportba. Az együtt töltött idő szerint mind a rövidebb, mind a hosszabb ideje együtt lévők is megtalálhatók és leginkább tízévesnél idősebb gyerekeik vannak. Vizsgálatunkban ez volt a leggyakoribb típus, azaz, ahol a partner bizalmas, de maga a kapcsolat konfliktusos. A Weaver–Coleman tipológia szerint is nagyon vegyes képet mutat a csoport, mediátor, védelmező, tolmács és kapuőr típus is előfordul. A konfliktus fajtája szerint is vegyes ez a csoport: a bizalmas párkapcsolattal rendelkező nők konfliktusai lehetnek konstruktívák (támogató, építő) vagy destruktívák (támogató, romboló) is.

„Hát például egyáltalán nem veszekedtünk, még túl szép is volt, és nem volt vészes egyébként, nyilván lettek konfliktusok. Én tíz évig egyedül éltem, vagyis a három gyerekemmel, de nem volt velem együtt élő férfi, úgyhogy nem volt könnyű egy másik ember, másik szokásait elfogadni, úgyhogy nem minden úgy van, ahogy eddig én csináltam, pedig ő egy nagyon rugalmas, nagyon alkalmazkodó, én vagyok a kocka, de azért nyilván azért rendeződtek ezek. Én azt gondolom, konfliktus egy normális házasságban is van, akik csak közös gyereket nevelnek és hűszévesen összekerülnek, azok is vitatkoznak arról, hogy hová pakold a holmijaidat, meg miért van elől három kávéscsésze, meg satöbbi, ilyeneken, de 10 év teljes önállóság után azért nem volt egyszerű egy másik felnőtt ember hülyeségeivel szembesülni minden nap, és azért voltak meg vannak is ilyen kis balhék, de azért rendeződnek. Azt gondolom, hogy mióta is lakunk együtt(?), több mint két éve, úgyhogy a nehezén már túl vagyunk, ha eddig nem mentünk szét, akkor nagy problémák már nem lesznek, legalábbis ilyen együttélés tekintetében, hogy hogy tudjuk elviselni egymást.” (38 éves nő, egyetemet végzett, támogató, építő kapcsolat)

„Hát, ugye ez, hogy ahogy mondtam is, hogy a férjem az elég maximalista, én egy kicsit olyan lassabb... Tehát olyan majd lesz valahogy, majd megoldjuk. Ő meg most rögtön, de azonnal! És ugye ezt be kell látni, hogy nem minden így működik... akár egy felfúrni valamit a falra, vagy cipelni valamit, hogy azt nekem tudnom kell. Vagy mondjuk cipelni valamit, és én nem haladok olyan gyorsan, mint ő. Tehát én akkor szoktam mondani, hogy akkor leteszem, oldd meg úgy, ahogy akarod! Vagy... tehát miért kell ezt nekem tanulni. Ő egyébként mindent megmutat. Ő akarja azt, hogy én is tisztában legyek vele... És ő, mondom jó, néha úgy sok az információ. Nem mindent veszek be, meg így én is szelektálok, most van annyira fontos-e vagy sem. Ebből vannak konfliktusaink. Igen, ő... néha úgy gondolom, ő többet elvár tőlem, mint egy átlag feleségtől, vagy asszonytól egy házasságban, vagy háztartásban, egy családban.” (42 éves nő, középfokú végzettséggel, támogató, romboló kapcsolat)

3. típus: „Nem bizalmas és közönyös” – bizalom nélküli, hűvös kapcsolat

Ebbe a típusba azok az interjúalanyok tartoznak, akiknek partnerükkel nem bizalmas a kapcsolatuk, viszont nem érzékelnek konfliktusokat a párkapcsolatban. Partnereik helyett barátai töltik be a bizalmas kapcsolatok szerepét. Az ide tartozó válaszadók iskolai végzettsége inkább középfokú. Ez a típus csak pótszülő családtípusokra jellemző és az együtt töltött idő jellemzően több mint öt év. A gyermekek életkora igen változatos képet mutatott. Az ebbe a típusba tartozó interjúalanyokat nem tudtuk a Weaver–Coleman tipológiába egyértelműen besorolni.

„(...) este néha fáradtan jön haza, úgyhogy (...) ezért próbálok sok problémát egyedül megoldani (...) én azért úgy éreztem, hogy minden rám szakad, és ez nagyon tud egy idő után nyomasztani, nagyon. Nagyon nehéz volt az az időszak. De még mindig jobb volt, mint az első férjemmel. Szóval... nyugodtabbak voltunk, csak nem volt könnyű...” (51 éves nő, főiskolát végzett, pótpapás család)

4. típus: *Nem bizalmas és konfliktusos kapcsolat – építkező vagy romboló kapcsolatok*

Ebbe a típusba azokat soroltuk, akik nem említették partnerüket bizalmas kapcsolatként és jellemzően konfliktus van közöttük. Iskolai végzettség szerint közép- és felsőfokú iskolai végzettségűek. Ez a típus pótszülős és összetett családokban élő anyákra is jellemző. A pótszülős családban élő nőknél van bizalmas baráti kapcsolatuk, míg az összetett családban élőknek nincs. Az együtt töltött idő szerint mind a rövidebb, mind a hosszabb ideje együtt lévők is megtalálhatók a csoportban. A csoportba sorolt válaszadók esetén a gyermekek életkora változatos képet mutatott. A Weaver–Coleman tipológiából szinte kizárólag csak a védelmező típus fordult elő, azaz olyan anyák kerültek a csoportba, akik a gyermekekkel kapcsolatban felmerülő konfliktusok esetén védelmező szerepet töltenek be. A bizalmat is nélkülöző párokban inkább a destruktív konfliktus volt jellemző.

„A. egyre jobban keresett és egyre több pénzt tolt haza, meg a fának is. Hát igen és én bekeményítettem és azt mondta, hogy nem. Meg ilyen alapvető dolgokban, hogy én szerettem volna utazni, mert nagyon könnyen megtehetjük, hogy utazzunk és azt mondta, hogy hogy gondolom, kell a pénz és én azt mondtam, hogy én akkor is megyek és el is utaztam a lányaimmal, a húgommal, a keresztánnyommal és mentünk ide-oda, különböző helyekre. Tehát ez felbomlott és külön kasszán vagyunk, most fizeti mindenki a kis rezsijét. Megmondom őszintén, rettenetesen szégyellem ezt, mert nem gondoltam soha, hogy egy család így működjön, nálunk odáig fajultak a dolgok, hogy a hűtőszekrény is ketté van pakolva, külön vásárolunk.” (53 éves nő, középfokú végzettségű, összetett család)

ÖSSZEZÉS

Tanulmányunkban bemutattuk, hogy a mozaikcsaládok számos, a tradicionális családformáktól eltérő sajátossággal rendelkeznek (Papernow 1993, 2017; Visher – Visher 1995; Fischer 2005; Krähenbühl et al. 2007; Bogár 2017). Ezekben a családokban a gyermekkel csak az egyik vér szerinti szülő él együtt, a gyermekek két csalárendszer között ingáznak, és egyidejűleg akár több családrész tagjai is lehetnek. A nukleáris családhoz képest sokkal nyitottabbak a családi kötelékek is, a családi szerepek, a szülői feladatok és hatáskörök is nagyon sokfélek lehetnek. Mindez számos kihívást hordoz magában. A különböző családrészekből érkezők más-más értékekkel, tapasztalatokkal és viselkedési mintákkal rendelkeznek, amelyek összehangolásra várnak. A családdá válás ezekben az esetekben hosszú folyamat, amely nehézségekkel, súrlódásokkal, konfliktusok kialakulásával is járhat. A családban megjelenő konfliktusok nemcsak a családi életre, de a párkapcsolat minőségére, bizalmi szintjére is hatással lehetnek, ahogyan a párok közötti bizalmi szint is meghatározhatja a konfliktusok jellegét. Tanulmányunk központi kérdése volt megvizsgálni a mozaikcsaládokban élő nők párkapcsolatát jellemző bizalmi kapcsolatot, a leggyakrabban előforduló konfliktusokat, illetve ezek összefüggéseit. A releváns szakirodalom felhasználása mellett félig strukturált interjúkat készítettünk olyan,

legalább két éve mozaikcsaládokban élő nőkkal, akik középfokú vagy felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek, és legalább egy gyermeket nevelnek az újonnan kialakított családban, aki valamelyik fél előző kapcsolatában született vér szerinti gyermek. A mozaikcsaládok vizsgálatakor Satir (1999) hármastipizálását alkalmaztuk, amelyben pótpapás, pótpányás és összetett mozaikcsaládokat különböztet meg.

Interjúalanyaink a bizalmas kapcsolatokra vonatkozó kérdésnél leggyakrabban a jelenlegi házastársaikat, élettársaikat sorolták fel, akikkel meg tudják osztani a legfontosabb dolgokat, problémáikat. Azok, akik nem sorolták a párjukat a bizalmas kapcsolataik közé, általában az édesanyjukat, a gyermeküket vagy egyéb hozzátartozót, főleg barátot neveztek meg bizalmasként. A nem bizalmas partnerkapcsolat csak a pótszülő családjában volt jellemző, ahol a legtöbb esetben a családi életre is hatással bíró konfliktusokról is beszámoltak. Az általunk vizsgált mozaikcsaládokban az egyik leggyakrabban előforduló konfliktusforrást maga a mozaikcsaláddá szerveződés folyamata jelenti. Az előző családforma megszűnése, majd az új családi együttélés megszervezése számtalan nehézséget rejthet magában, hiszen olyan, a mindennapokat alapvetően meghatározó döntéseket kell meghozni, mint a közös élettér kiválasztása vagy a gyermekekkel kapcsolatos jogok és kötelezettségek kijelölése. Az átalakulással járó súrlódások egy része átmeneti jellegű, de interjúalanyaink olyan esetekről is beszámoltak, amikor az együttélés kialakítása után még évekkel később sem sikerült mindenki számára kielégítő megoldást találniuk, és tartóssá váltak az ebből fakadó konfliktusok. Eredményeink szerint különösen a családon belüli feladatmegosztás, a gyermekneveléssel kapcsolatos nézetkülbségek és a pénzgazdálkodás körüli kérdések okoznak elhúzódó konfliktusokat.

Az interjúalanyok a konfliktusokat különbözően értékelték. A saját családjuk életében is azonosítani tudták a konstruktív, építő jellegű konfliktusokat, amelyek a mindennapok természetes velejárói, hozzájárulhatnak a fejlődéshez. A megkérdezett nők szerint amennyiben a felek elkötelezettek a közös megoldás mellett, akkor a konfliktus csak átmenetileg nehezíti meg a közös életüket, sőt erőforrásként fel tudják ezeket használni a kapcsolatok javítására. A destruktív konfliktusok sajátossága ezzel szemben, hogy tartóssá válhatnak, sokszor egymást felerősítve jelentkeznek, és romboló hatással vannak a kapcsolatra is. Eredményeink szerint a destruktív konfliktusok egyik leggyakoribb forrása a gyermeknevelés, amely különösen érzékenyen érinti a feleket.

A párkapcsolat bizalmas jellegét és a szülői konfliktusok összefüggéseit megvizsgálva négy típust alakítottunk ki. A típusok megalkotásakor figyelembe vettük, hogy az interjúalanyok párjaikat bizalmas kapcsolatként nevezték-e meg, jellemzők-e a konfliktusok, ezek milyen típusúak, továbbá alkalmaztuk Weaver–Coleman (2010) típusait is a nők szerepének vizsgálatára. Az együttműködő párkapcsolat típusban a partnerkapcsolat bizalmas, támogató és nem terhelt konfliktusokkal. Ebben a típusban az anyák fejlett kommunikációs és konfliktuskezelési készséggel rendelkeznek és egyfajta közvetítői, mediátor szerepet töltenek be a pótszülő és a gyermek között. A bizalmas és konfliktusos párkapcsolat a leggyakrabban előforduló típus, amely a párok közötti bizalmas viszonytal jellemezhető, de a konfliktusok is megjelennek, különösen a gyermekneveléssel kapcsolatban. A nők sokféle szerepet tölthetnek be, mediátor, védelmező, tolmács és kapuőr típus is előfordul. A konfliktusok között egyaránt megtalálhatók konstruktívák és destruktívák is. A bizalom nélküli, közönyös kapcsolat típusába azok tartoznak, ahol nem bizalmas a partner, továbbá nem érzékelnek konfliktusokat a párkapcsolatban. Ebben a csak pótszülő családjakra jellemző típusban nem tudtuk a Weaver–

Coleman tipológiába besorolni az interjúalanyokat, ami valószínűleg arra utal, hogy ezekben a családokban a nem kimondott, nem észlelt konfliktusok nem olyan szerepeket mozgósítanak az anyákban, mint a többi típusnál. A nem bizalmas és konfliktusos kapcsolatban sem bizalmas a partner, de itt érzékelik a konfliktusokat is, amelyek többnyire destruktív jellegűek, rombolóan hatnak a kapcsolatra. A nők leggyakrabban a védelmező szerepet töltik be a családban.

A mozaikcsaládok rendkívül sokszínűek, nemcsak a szereplők száma, hanem az egyes családrészek és családtagok kapcsolódása is változatos mintát mutat, amely hatással van a párkapcsolatok bizalmosságára és a konfliktusaik rendszerére egyaránt. Mindezek alapvetően befolyásolják a családi élet minden területét.

IRODALOM

- Albert F. – Dávid B. (2001): *Ha elszakad a háló... A hajléktalanság kapcsolathálózati megközelítésben*, Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Albert F. – Dávid B. (2007): *Embert barátjáról: A barátság szociológiája*, Budapest: Századvég.
- Albert F. – Dávid B. (2015): 'Mikromilió integrációs megközelítésben. A személyes kapcsolatokra vonatkozó eddigi kutatás eredményeinek áttekintése', *SOCIO.HU*, (4): 1–11. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.1>
- Angelusz R. – Tardos R. (1991): *Társadalmak rejtett hálózata*, Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet.
- Aquilino, W. S. (1991): 'Family structure and home-leaving: A further specification of the relationship', *Journal of Marriage and the Family*, 53: 999–1010. <https://doi.org/10.2307/353003>
- Baxter, A. L. – Braithwaite, O. D. – Nicholson, H. J. (1999): 'Turning Points in the Development of Blended Families', *Journal of Social and Personal Relationships*, 16(3): 291–314. <https://doi.org/10.1177/0265407599163002>
- Bogár Zs. (2017): *Mozaik a családom. Kérdések, történetek, megoldások, Mozaikcsalád Alapítvány*
- Dávid B. – Huszti É. – Lukács Á. (2016): A társas kapcsolatok jelentősége a társadalmi integrációban. In: Dr. Kósa Zs. (szerk.): *Helyzetkép a magyarországi romákról*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 67–86.
- Dávid B. – Albert F. – Huszti É. (2020): Kapcsolati tőke és földrajzi mobilitás. In: Kovách I. (szerk.): *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum Kiadó, 163–192.
- Deutsch, M. (1969): 'Conflicts: Productive and Destructive', *Journal of Social Issues*, 1: 7–41. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1969.tb02576.x>
- Glaschke, S. (2013): *A patchwork család. Segítség a békés együttéléshez*. Budapest: Saxum Kiadó.
- Granovetter, M. S. (1973): 'The Strength of Weak Ties', *American Journal of Sociology*, 78: 1360–1380. <https://doi.org/10.1086/225469>

- Harcza I. – Monostori J. (2020): 'A mozaikcsaládok'. *Socio.hu*, 2: 1–26. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020.2.1>
- Harcza I. (2014): 'A családformák változásának trendjei és azok értelmezése – a pluralizáció színe és fonákja', *Kapocs*, XIII. évf. 4. sz. (63): 2–13.
- Granovetter, M. (1982): 'A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata'. In: Angelusz R. – Tardos R. (eds.) (1991): *Társadalmak rejtett hálózata*, Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet, 371–400.
- Hetherington, E. M. – Clingempeel, W. G. (1992): 'Coping with marital transitions', *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 57(2–3) Serial No. 227.: 1–242. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5834.1992.tb00300.x>
- Hetherington, E. M. – Stanley-Hagan, M. (2000): 'Diversity among stepfamilies'. In: Demo, D. H. – Allen, K. R. – Fine, M. A. (eds.): *Handbook of family diversity*, New York: Oxford University Press, 173–196.
- Husztai É. (2015a): *Megismer-hetem: a személyes kapcsolathálózat feltárásának új formája: kapcsolati napló*, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Husztai É. (2015b): 'Mondd meg, kikkel töltöd az idődet, s megmondom ki vagy. A társas támogatást nyújtó személyes kapcsolati háló néhány jellemzője és működése a Nyíregyházi járásban', *Acta MedSoc*, 6(18–19): 121–145. <https://doi.org/10.19055/ams.2015.6/18-19/9>
- Kahn, R. L. – Antonucci, T. C. (1980): 'Convoys over the life course: Attachment, roles and social support'. In: Baltes, P. – Olim, B. (eds.): *Life-span development and behavior*, New York: Academic Press, 383–405.
- Kapitány B. (eds.) (2015): *Demográfiai Fogalomtár*, Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Kawachi, I. (2006): 'Commentary: Social capital and health – making the connections one step at a time', *International Journal of Epidemiol*, 35(4): 989–993. <https://doi.org/10.1093/ije/dyl117>
- King, V. – Boyd, L. M. – Thorsen, M. L. (2015): 'Adolescents' Perceptions of Family Belonging in Stepfamilies', *Journal of Marriage and Family*, 77(3): 761–774. <https://doi.org/10.1111/jomf.12181>
- King, V. – Lindstrom, R. (2016): 'Continuity and Change in Stepfather–Stepchild Closeness Between Adolescence and Early Adulthood', *Journal of Marriage and Family*, 78(3): 730–743. <https://doi.org/10.1111/jomf.12281>
- King, V. – Thorsen, M. L. – Amato, P. R. (2014): 'Factors associated with positive relationships between stepfathers and adolescent stepchildren', *Social Science Research*, 47: 16–29. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2014.03.010>
- Krähenbühl, V. – Jellouschek, H. – Kohaus-Jellouschek, M. – Weber, R. (2007): *Mozaikcsaládok. Szerkezet, fejlődés, kezelés*. Budapest: Animula Kiadó.
- Leake, V. S. (2007): 'Personal, familial, and systemic factors associated with family belonging for stepfamily adolescents'. *Journal of Divorce & Remarriage*, 47: 135–155. https://doi.org/10.1300/J087v47n01_08

- Marsiglio W. (1992): 'Stepfathers with minor children living at home: Parenting perceptions and relationship quality'. *Journal of Family Issues*, 13: 195–214. <https://doi.org/10.1177/019251392013002005>
- Papernow, P. L. (1993): *Becoming a stepfamily: patterns of development in remarried families*. San Francisco: CA: Jossey–Bass.
- Papernow, P. (2017): 'Blended Family', *Encyclopedia of Couple and Family Therapy*, 1–4. https://doi.org/10.1007/978-3-319-15877-8_471-1
- Pylyser, C. – Mol, D. J. – Loeys, T. – Buysse, A. (2019): 'Father Reflections on Doing Family in Stepfamilies' *Family Relations*, 68(4): 1–26. <https://doi.org/10.1111/fare.12377>
- Smith, M. (2008): 'Resident mothers in stepfamilies'. In: Pryor, J. (ed.): *The international handbook of stepfamilies: Policy and practice in legal, research, and clinical environments*, Hoboken, NJ: Wiley, 151–174. <https://doi.org/10.1002/9781118269923.ch7>
- Stephenson, E. – DeLongis, A. (2019): 'A 20-year prospective study of marital separation and divorce in stepfamilies: Appraisals of family stress as predictors', *Journal of Social and Personal Relationships*, 36(6): 1600–1618. <https://doi.org/10.1177/0265407518768445>
- Somlai P (2013): *Család 2.0, Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Tóth O. (2012): 'Társadalmi integráció és család'. In: Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (eds.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*, Budapest: Argumentum Kiadó és MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 369–382.
- Utasi Á. (2008): *Éltető Kapcsolatok – A kapcsolatok hatása a szubjektív életminőségre*, Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Vaskovics L. (2002): 'A család fejlődése Európában'. *Educatio, Család*, 2002/3: 349–364.
- Visher, E. B. – Visher, J. S. (1995): *Stiefeltern, Stiefkinder und ihre Familien, Probleme und Chancen*. Weinheim und München.
- Weaver, S. E. – Coleman, M. (2010): 'Caught in the middle: Mothers in stepfamilies' *Journal of Social and Personal Relationships*, 27(3): 305–326. <https://doi.org/10.1177/0265407510361729>